

**KOTIKÄYNTI JA OLOSUHDESELVITYS
LAPSEN HUOLTAJUUSKIISTASSA**

- vuorotteluasuminen sosiaalityöntekijöiden silmin

Itä-Suomen yliopisto / Joensuun kampus
yhteiskuntatieteiden laitos
yhteiskuntapolitiikka
pro gradu -tutkielma
lokakuu 2010
Janne Ahjopalo
145508

Tiedekunta
yhteiskuntatieteiden laitos

Oppiaine
yhteiskuntapolitiikka

Tekijä
Ahjopalo, Janne Hermann

Työn nimi
Kotikäynti ja olosuhdeselvitys lapsen huoltajuuskiistassa –
vuorotteluasuminen sosiaalityöntekijöiden silmin

Työn laji
pro gradu –tutkielma

Sivumäärä
70

Aika
lokakuu 2010

TIIVISTELMÄ

Tutkielmassa tuodaan esille, minkälainen on lapsen huoltajuuskiista prosessina ja sen yhteydessä tehtävä olosuhdeselvitys. Erityisessä tarkastelussa on sosiaalityöntekijöiden vanhempien luokse tekemä kotikäynti, joka määrittelee selvityksen sisältöä ja selvityksessä käräjäoikeudelle annettavia suosituksia. Näiden seikkojen pohjalta tutkimusongelmana on, kuinka kotikäynti ja olosuhdeselvitys käytännössä tehdään, ja miten sosiaalityöntekijät näkevät vuorotteluasumisen eli niin sanotun kahden kodin periaatteen ratkaisumallina. Vuorotteluasumisvaihtoehdossa lapsi viettää aikaansa kutakuinkin puoliksi kummankin vanhempansa luona, vaikka osoite olisikin niin sanotun lähivanhemman luona.

Tutkielman aineisto koostuu kirjallisuudesta (tutkimuskirjallisuudesta, sosiaalitoimen oppaista ja tietokirjallisuudesta), viidestä sosiaalityöntekijän haastattelusta ja kymmenestä käräjäoikeudelle tehdystä olosuhdeselvityksestä. Tekemieni sosiaalityöntekijöiden haastattelujen ja käräjäoikeudesta saamieni olosuhdeselvitysten perusteella näyttää siltä, että kotikäynnin suorittamisen perusasiat ovat sosiaalityöntekijöillä tiedossa, vaikka Suomessa puuttuukin virallinen ja seikkaperäinen ohjeistus kotikäyntien ja olosuhdeselvitysten tekemiseen. Aineistoni perusteella sosiaalityöntekijät kirjasivat niin sanotut silmillä nähtävät seikat (kuten asunnon koko) olosuhdeselvityksiin tarkasti. Sosiaalityöntekijät kuitenkin nostivat yllättävän vähän esille esimerkiksi lasten mieltymyksiä, harrastuksia, vanhempien työvuorojärjestelyjä tai tukiverkkoa (läheiset ja ystävät), joilla on suuri merkitys lapsen elämään. Välillä sosiaalityöntekijät liikkuvat lasten ja vanhempien luonnehdinnoissa psykologian kentällä, mikä ei kuulu sosiaalityöntekijöiden ammattialaan. Äitejä haastattelemani sosiaalityöntekijät eivät koe suosivansa.

Vuorotteluasumiseen eli kahden kodin periaatteeseen haastateltavat suhtautuvat lähinnä kielteisesti, vaikka 2000-luvun tutkimuskirjallisuudessa kanta ei olekaan järjestelyä kohtaan näin tiukka. Myöskään analysoimissani olosuhdeselvityksissä vuorotteluasuminen ei noussut varteenotettavana vaihtoehtona esiin.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
2 PERHE MUUTOKSESSA	2
2.1 On muutakin kuin ydinperhe	2
2.2 Yhteishuoltoa suositaan	5
3 ISÄN ASEMA PERHEESSÄ JA EROKIISTASSA	6
3.1 Isä tilastoissa	6
3.2 Onko isä äidin pikkuapulainen?	9
4 KUN VANHEMPIEN TIET EROAVAT	18
4.1 Sopimisen mahdollisuus	18
4.2 Mikä on olosuhdeselvitys?	19
4.3 Mikä on kotikäynti?	21
5 TUTKIMUSONGELMA, AINEISTO JA METODI	22
6 KOTIKÄYNNIN KÄYTÄNNÖN TOTEUTUS	25
6.1 Lapsen kuuleminen	26
6.2 Tarkasteltavat asiat	26
6.3 Vuoroasumista vältetään	28
7 OLOSUHDESELVITYKSEN LAATIMINEN	31
7.1 Aineiston kerääminen	31
7.2 Sosiaalityöntekijöiden kirjaamistavat ja kirjallinen työskentely	34
7.3 Konsensuksen synnyttäminen	36
7.4 Ohjeistus vähäistä	38
8 PROSESSIN ETENEMINEN OIKEUTEEN	39
8.1 Merkittävät erimielisyydet johtavat käräjätupaan	39
8.2 Olosuhdeselvitysten merkitys oikeustuomioissa	42
9 TEEMAHAASTATTELUIN SOSIAALITYÖNTEKIJÖIDEN AJATUSMAAILMAAN	44

10 OMAN AINEISTONI TARKASTELUA	48
10.1 Haastattelujen teemoittelua ja avaamista	48
10.1.1 Kotikäynti	49
10.1.2 Sosiaalityöntekijöiden parityöskentely	50
10.1.3 Kahden kodin periaate	51
10.1.4 Miesten asema huoltokiistoissa	52
10.2 Olosuhdeselvitysten teemoittelua ja avaamista	54
10.2.1 Kodin fyysiset puitteet (silmillä nähtävät)	55
10.2.2 Vanhempien piirteitä	56
10.2.3 Lapsen käytöksen / mielipiteen kuvailu	58
10.3 Yhteenveto teoriakirjallisuuden viitekehuksesta ja aineiston analyysistä	60
11 POHDINTAA	63
KIRJALLISUUS	66

1 JOHDANTO

Suomalainen perhe elää muutoksessa. Ydinperhe on aiempaa harvemmin lapsen kasvualusta. Erot ovat yleistyneet ja luoneet yhä enemmän uusperheitä ja yksinhuoltajaperheitä. Myös niin sanotut sateenkaariperheet ja kansainväliset perheet (perheessä maahanmuuttajataustaisuutta) ovat aiempaa enemmän esillä. Muun muassa nämä seikat asettavat haasteen sosiaalityöntekijöille, jotka pitkälti määrittävät lapsen elämää vanhempien välisissä huoltokiistoissa. Eron jälkeen ydinperhe hajoaa, mutta onko tämän jälkeen lapselle parasta yksi pääasiallinen koti vai kaksi tasavertaista kotia? Tätäkin sosiaalityöntekijöiden tulisi miettiä ammattilaisen ottein ja järjestelmällisesti.

Pro gradu –tutkielmassani tuodaan esille, minkälainen on lapsen huoltajuuskiista prosessina ja sen yhteydessä tehtävä olosuhdeselvitys. Erityisessä tarkastelussa on vanhempien luokse tehtävä kotikäynti, joka määrittelee selvityksen sisältöä ja selvityksessä käräjäoikeudelle annettavia suosituksia. Näiden seikkojen pohjalta tutkimusongelmana on, kuinka kotikäynti ja olosuhdeselvitys käytännössä tehdään, ja miten sosiaalityöntekijät näkevät vuorotteluasumisen eli niin sanotun kahden kodin periaatteen ratkaisumallina. Vuorotteluasumisvaihtoehdossa lapsi viettää aikaansa kutakuinkin puoliksi kummankin vanhempansa luona, vaikka osoite olisikin niin sanotun lähivanhemman luona. Käräjäoikeudesta tilaamistani ja analysoimistani olosuhdeselvityksistä ei käy ilmi, mikä on kussakin tapauksessa ollut käräjäoikeuden ratkaisu, joten tutkielmassani keskitytään sosiaalityöntekijöiden valmistelemaan työskentelyyn.

Lopputuloksena toivon olevan mahdollisimman yksityiskohtaista tietoa kotikäynnin ja olosuhdeselvitysten käytännön toteutuksesta sekä näkemyksiä vuorotteluasumiseen niin tutkimuskirjallisuuden kuin käytännön työtä tekevien sosiaalityöntekijöidenkin perspektiivistä. Aihetta on syytä selvittää siksikin, että kirjallisuudessa olosuhdeselvitysten tekoon annetaan varsin vähän ohjeistusta eikä lainsäädännössä lainkaan. Kuten Auvinen (2006, 95) kirjoittaa lainsäädännön näkökulmasta: Selvityksen laatimistavasta, selvityksen sisällöstä ja luonteesta ei ole säännöksiä lapsenhuoltolaissa tai –asetuksessa. Säännöksiä ei ole Auvisen mukaan missään muussakaan laissa.

Tutkielmani aineisto koostuu kirjallisuudesta (tutkimuskirjallisuudesta, sosiaalitoimen oppaista ja tietokirjallisuudesta), viidestä sosiaalityöntekijän haastattelusta ja kymmenestä käräjäoikeudelle tehdystä olosuhdeselvityksestä.

Olen kuusivuotiaan lapsen isä ja avoliitto lapsen äidin kanssa päättyi lapsen ollessa vielä vauvaikäinen. Innoittajana tutkielmaani toimikin oma taustani, koska tutustuin eron jälkeen lukuisiin huoltokiistoihin koskeviin teoksiin. Olen kuitenkin pitänyt omat kokemukseni taka-alalla tutkielmaa tehdessäni ja olen halunnut pitää mielen avoimena kirjoitustyössäni – haluan olla lähestymistavoissani neutraali taustastani huolimatta.

2 PERHE MUUTOKSESSA

Suomalainen sodanjälkeinen ydinperhemalli elää edelleen, mutta ydinperheen rinnalle ovat tulleet näkyviksi myös muut perhemuodot. Sosiaalisektorin tulisi pysyä kehityksen mukana notkeasti, jotta lapsen etu toteutuu vanhempien välisissä huoltokiistoissa. Eronneisuus on lisääntynyt, sateenkaariperheet ja kansainväliset perheet ovat aiempaa näkyvämpiä, eivätkä sukupuoliroolit ole enää niin ”kiveen hakattuja” kuin ennen – isä ja äiti nähdään ainakin periaatteessa yhtä tärkeinä lapsille. Yhteishuoltoa suositaan huoltajuuskiistoissa, vaikka sen todellisesta merkityksestä lasten elämään kiistelläänkin.

2.1 On muutakin kuin ydinperhe

Avoliittojen yleistyminen, eronneisuuden lisääntyminen, uusperheiden muodostuminen ja samaa sukupuolta olevien parisuhteiden rekisteröintimahdollisuus ovat jatkuvasti muuttaneet ja muuttamassa käsityksiä parisuhteen ja perheen perinteisistä muodoista. Toisin kuin aiemmin, enää ei ole määriteltävissä yhtä ainoaa oikeaa parisuhteen tai perheen muotoa taikka käsitettä.

Yhteiskunnallinen kehitys ja muutokset arvomaailmassa ovat korostaneet entisestään myös juridisten perhe- ja parisuhdekäsitteiden määrittelyjen täsmentymättömyyttä ja / tai rajallisuutta. (Litmala 2002, 3.) Uusperhe-ilmion on jo pitkään ajateltu kertovan perheinstituution muutoksesta. Avio- ja avoerot ovat lisääntyneet, ja tämän vuoksi myös uusien liittojen solmiminen on entistä yleisempää. Tätä on pidetty perustavana perhekuulttuurin muutoksena: alun perin loppuelämäksi solmittu parisuhde ja sen myötä rakentuva perhe eivät olekaan pysyviä. (Ritala-Koskinen 2003, 135.)

Forsbergin mukaan keskeinen keskustelua herättävä aihe on itse perheen käsite. Perhe-käsitteen käyttäminen herättää henkiin monia sen kantamia rasitteita. Yksi rasite on staattinen rakenneajattelu: perhe mielletään yksityisen alueelle, kotiin, julkisen elämän vastakohtaksi asettuvaksi heteroseksuaaliseksi ydinperheeksi, johon muun yhteiskunnan muuttumisen ajatellaan

vaikuttavan. Vaikka tämä ydinperhe on tilastoissa edelleen yleisin perhemuoto, ydinperherakenteessa pitäytyvä tarkastelu ei kerro uusista elämisen ideoista, joita ydinperhemallinkin väitetään sisältävän. Kokonaan oma lukunsa ovat vaikeudet, joita tilastoilla on tavoittaa ihmisten yhdessä elämisen tapoja. Kriittisessä tutkimuksessa on välttämätöntä irtisanoutua perhekäsitteen kantamista lähi-ihmissuhteita koskevista yksinkertaistavista oletuksista. Monipuolisempaan perhe- ja läheisihmissuhteiden ymmärrykseen tähtääviä tutkimuksellisia strategioita ovat perhekäsitteen laajentaminen, hajottaminen ja tarkentaminen. Perheen käsite yksikössä ei tee oikeutta perheiden historialliselle moninaisuudelle ja läheisyyden eri ulottuvuuksille. Nykyiset miehen ja naisen muodostamat ydinperheet, naisten ja miesten vetämät yksinhuoltajaperheet, avioerojen jälkeiset uusperheet, samaa sukupuolta olevien kumppaneiden ja lapsen perheet, lapsuuden perheet ja eläkeläisperheet eroavat rakenteeltaan ja elämänvaiheeltaan. (Forsberg 2003, 10.) Forsberg myös toteaa, ettei perheestä ole kovinkaan analyttiseksi käsitteeksi.

Nätkinin mukaan heteroseksuaalinen parisuhde on varmastikin kaikkein vahvin ydinperheen elementti, mutta sekin on alkanut murtua homojen ja lesbojen perätessä oikeutta vanhemmuuteen. Tämä on kuitenkin historiallisesti ottaen varsin uutta. Ehkä voimakkaimmin lisääntymisen luonnollisena pidettyihin kulttuurisiin malleihin törmää lesboäitiys, joka on saanut keinotekoisesta seksuaalisuudesta ja vaarallisen äitiyden leiman. Amerikkalaiset tutkimustulokset osoittavat, että lesboperheiden lapset eivät eroa muista lapsista merkittävästi: he ovat tasapainoisia ja valitsevat itse seksuaalisen suuntautumisensa. (Nätkin 2003, s. 32.) Nätkin jatkaa, että avioeroja voidaan pitää pikemminkin suhteiden uudelleenjärjestelynä kuin perheen loppuna, ja tuloksena voi olla ydinperhettä laajempia perheitä.

Suomalaisessa yhteiskunnassa on viime aikoina tapahtunut muutoksia, jotka liittyvät homouteen, lesbouteen ja vanhemmuuteen. Tässä muutoksessa ei ole kyse siitä, että Suomessa alkaisi vihdoinkin olla homo- ja biseksuaalisten sekä transsukupuolisten miesten ja naisten perheitä. Niitä on aina ollut. Viime vuodet ovat sen sijaan tuoneet julkisuuteen uudentyyppisiä perheitä, uudentyyppistä politiikkaa ja tutkimusta. Lesbo- ja homoperheisiin on suhtauduttu uudella avoimuudella. (Jämsä 2004, 223) Jämsän (226) homoseksuaaleille isille tekemien haastattelujen mukaan kyseiset haastatellut kokevat seksuaalisuuden ja vanhemmuuden toisistaan irrallisiksi asioiksi, vaikka julkisessa puheessa monesti nämä asiat liitetäänkin yhteen ja saadaan vanhemmuus kuulostamaan jotenkin erikoiselta ja luonnottomaltakin. Jämsän kokoamassa haastattelupuheessa miehet hämmästelevät sitä, millä tavalla homous ja vanhemmuus muka liittyvät toisiinsa. Molempien asioiden todetaan kuuluvan omaan elämään, mutta käytännössä asiat esittäytyvät puheessa

toisistaan erillisinä. Jämsän haastattelemat isät sanoivat kokevansa homouden ja vanhemmuuden erillisinä elämänalueina, mutta joutuvat haastattelussa ikään kuin väkisin rakentamaan ne yhtenäiseksi.

Vanhempnana oleminen on paljolti arkista huolenpitoa, vastuun kantamista ja hoivatyötä. Äitiä on perinteisesti pidetty hoivaavana vanhempnana. (Kuronen & Hokkanen 2008, 34.) Kuronen ja Hokkanen ovat tutkineet (2008, 41) nais- ja miestapaisuutta ja he toteavat, että kun kyseessä ovat hyvin perinteiset ja syvään juurtuneet kulttuuriset mallit ja sukupuoleen liittyvät tapaisuudet, eivät niitä pysty tutkijatkaan olemaan ulkopuolisia. Mikäli tutkijat tiedostavat tämän, on syytä miettiä myös sitä, kuinka hyvin sosiaalisektorilla osataan olla irti näistä sukupuolisista ja kulttuurisista seikoista huoltajuskiiostoissa, koska tavoitteena olisi kuitenkin tehdä mahdollisimman puolueetonta selvitystä lapsen hyväksi. Sevón ja Notko (2008, 111) huomauttavat, että näkemys perhesuhteista erityisesti kahden heteroseksuaalisen vanhemman ja heidän biologisten lastensa välisinä suhteina on ohjannut perhesuhteiden tutkimusta vahvasti. Sevón ja Notko olettavat, että tämä näkemys on kietoutunut heteronormatiivisuuteen eli siihen, että muut kuin heteroseksuaalisten naisten ja miesten suhteet nähdään joko ongelmallisina tai vähemmän tärkeinä.

Kuosmanen (2008, 146) toteaa, että queer-teoria ja kriittinen perhetutkimus haastavat perinteistä perhetutkimusta miettimään sitä, mitkä intiimi- ja huolenpitosuhteet ovat sen keinoin ajateltavissa olevia, käsitettäviä ja sosiaalisesti tosia, oikeita perhesuhteita. Kuosmanen kysyy, kuuluuko esimerkiksi seksuaalisuhteiden tutkiminen perhetutkimuksen piiriin ollenkaan ja mitä välineitä perhetutkimus tarjoaa ydinperheen rajat ja biologiset sukulaisuussuhteet ylittävien huolenpidon muotojen käsitteellistämiseen. Kuosmanen mielestä kriittinen perhetutkimus puolestaan haastaa queer-tutkijoita katsomaan peilistä omaa fiksoitumistaan seksuaalikäytäntöjen ja transgressiivisten subjektiuksen tutkimiseen, irrotettuna päivittäisistä arjen käytännöistä ja asumisen järjestelyistä, intiimi- ja huolenpitosuhteiden moninaisista verkostoista ja historiallisesta tilanteesta. Pylkkänen kirjoittaa (2008, 79), että feministisen epistemologisen näkemyksen mukaan oikeus ei ole pelkästään tyhjä aukko tai muodollinen väline vaan se myös ”luo” henkilöitä: esimerkiksi ”hoivaava äiti” ja ”elättävä isä” ovat kulttuurin ja oikeuden luomia, eivät ”luonnollisia” identiteettejä.

Näiden kirjallisuusviittausten perusteella ydinperheen rinnalle on nousemassa muitakin perhemuotoja aiempaa näkyvämmiin. Tämän muutoksen pitäisi näkyä myös sosiaalityöntekijöiden käytännön työssä, siinä minkälaisia olosuhteita he lapsille haluavat ja minkälaiseen huoltomuotosuositukseen he päätyvät. Ydinperhettä voidaan jäljitellä eron jälkeen esimerkiksi niin,

että sosiaalityöntekijät suosittelivat lapselle yhtä kotia: sellaista kotia, jossa on isä- tai äitipuoli ja ehkä sisaruksia. Lapsi asuu tässä ratkaisumallissa valtaosaltaan lähivanhemman luona ja tapaa etävanhempansa harvakseltaan esimerkiksi joka toinen viikonloppu perjantaista sunnuntaihin. Tässä yhteydessä voisi varovasti kysyä, osoittaako yhteiskunta näin toimien että varsinainen perhe on lähivanhemman kodissa – yhdessä pääasiallisessa kodissa.

2.2 Yhteishuoltoa suositaan

Yhteishuoltoa pidettiin vielä 1970-luvulla länsimaissa yleisesti lapsen edun kannalta poikkeuksellisen ja epäilyttävänäkin ratkaisuvaihtoehtona lapsen huoltoa koskevaksi järjestelyksi vanhempien avioeron yhteydessä. Myöhemmin yhteishuoltoa on alettu pitää lapsen kannalta ihanteellisena ratkaisuvaihtoehtona vanhempien siviilisäädystä ja asumistavasta riippumatta. (Kurki-Suonio 1999, 2.) Kurki-Suonio (511) kirjoittaa myös tilanteista, jolloin nykyisin ei suosita yhteishuoltoa. Silloin kun yhteishuoltoa ei pidetty mahdollisena, oli Kurki-Suonion mukaan tuomioistuimien tavallisimmin käyttämä peruste vanhempien keskinäinen tulehtunut suhde. Mielenkiintoinen seikka yhteishuoltajuudessa ja sen hakemisessa on mielestäni se, että osa äideistä vaikuttaa vastustavan yhteishuoltoa hanakasti. Kurki-Suonion (544) mukaan nykyään aivan selvää on, että isät eivät lasten pääasiallisina huoltajina ollessaan vastustaneet yhteishuoltoa yhtä usein äidit.

Yhteishuoltajuutta voidaan pitää Suomessa ”päivän sanana”. Kriittisten äänenpainojen mukaan yhteishuoltajuus on usein kuitenkin vain näennäistä yhteisesti toimimista vanhempien kesken. Huoltomuoto kun ei ratkaise esimerkiksi etävanhemman tapaamisten määrää. Näin ollen huoltomuodon vaikutus voi olla lapsen käytännön elämään vähäinen.

Huoltajana vanhemmalla on oikeuksia ja velvollisuuksia lapseen nähden. Arkipäivän huolenpitovastuu taas määräytyy lapsen asumisen ja tapaamisoikeuden perusteella. Suomessa yhteishuolto toteutuu käytännössä monella eri tavalla. Se voi jäädä lähes merkityksettömäksi seikaksi, jolla ei ole vaikutusta lapsen tai hänen vanhempiansa arkielämään. Osassa perheitä yhteishuoltajuudella on tärkeä psyykinen merkitys sille vanhemmalle, jonka luona lapsi ei asu samalla kun lapsen kanssa asuva vanhempi hoitaa ja huolehtii kaikista lasta koskevista asioista. Toiseen ääripäähän vietynä

yhteishuoltajina toimivat vanhemmat jakavat vastuun lapsesta tasan ja sopivat esimerkiksi lapsen vuorottelevasta asumisesta. (Panttila 2005, 9.)

Yhteishuoltosopimusten osuus kaikista huoltosopimuksista on viime vuosina ollut hieman yli 90 prosenttia. Huollosta yksin äidille on sovittu 7 prosentissa sopimuksia ja noin prosentissa sopimuksia lapsen huolto on uskottu yksin isälle. (Valkama & Litmala 2006, 20.) Näyttää siltä, että huoltoriidoissa tuomioistuinten päätökset lapsen huoltomuodosta poikkeavat merkittävästi niistä huoltosopimuksista, joita vuosittain vahvistetaan sosiaalilautakunnissa. Yhteishuollon prosentuaalinen osuus on tuomioistuinratkaisuisissa lähes puolet pienempi kuin sosiaalitoimen vahvistamissa sopimuksissa. (Valkama & Litmala 2006, 60.) Huollon muoto ei kuitenkaan sinänsä kerro vanhemmuuden jakautumisesta eronneiden puolisoitten kesken. Juridisen yhteishuoltajuuden käytännön toteutuminen vaihtelee ”kuolleesta kirjaimesta” todelliseen yhteisvanhemmuuteen (co-parenting), lapsen asumiseen vuorotellen molempien vanhempien luona. (Kuronen 2003, 110.) Kyynisesti katsoen muodollisen yhteishuoltajuuden suosimista voidaan pitää lähinnä ”kosmeettisena” toimintana isän ja lapsen välisen suhteen hyväksi, sillä yhteishuolto ei takaa jaettua vanhemmuutta ja vielä vähemmän sen avulla pystytään pakottamaan etävanhempaa säännöllisiin tapaamisiin. (Huttunen 2001, 111.) Kurosen mukaan (2003, 119) lait heijastavat oman aikansa, kulttuurinsa ja yhteiskuntansa vallitsevaa ajattelua ja muuttuessaan luovat uudenlaisia arjen käytäntöjä ja perhesuhteita.

3 ISÄN ASEMA PERHEESSÄ JA EROKIISTASSA

3.1 Isä tilastoissa

Kaikkiaan on ilmeistä, että suuri osa huoltoriidoista käynnistyy oikeusprosessina lapsen äidin hakemuksesta. Isien aktiivisuus lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa on kuitenkin merkittävä: lähes puolet kaikista riitatapauksista prosessin oli laittanut vireille lapsen isä. Toisin sanoen isät pitävät kiinni oikeuksistaan lapseen siinä missä äiditkin. Tämä tulos ei täysin vastaa sitä julkisuudessa esitettyä huolta isien syrjäytymisestä ja passiivisuudesta lasta koskevissa asioissa. Yhtenä syynä isien entistä aktiivisempaan rooliin lasta koskevissa asioissa on pidetty isien lisääntyntä osallistumista lapsen hoitoon ja arkeen. (Valkama-Litmala 2006, 38.) Näyttäisi siltä, että äitien esittämät lapsen huoltoa koskevat vaatimukset olivat kaikkiaan jyrkempiä kuin isien vaatimukset: isät eivät vaatineet lapsen yksinhuoltoa läheskään yhtä usein kuin äidit. Huoltoa koskevat vaatimukset olivat tiukempia myös silloin, jos hakijana oli lapsen lähivanhempi. Yleensä

lapsen lähivanhempi vaati lapsen yksinhuoltoa ja etävanhempi puolestaan lapsen yhteishuoltoa. (Valkama & Litmala 2006, 39.)

Lapsen asumista koskevia sopimuksia on sosiaalilautakunnissa vahvistettu viime vuosina noin 18 500 kappaletta vuodessa. Näistä valtaosassa on sovittu lapsen asumisesta äidin luona. Tilastojen valossa näyttäisi kuitenkin siltä, että isien osuus lapsen lähivanhempana on viime vuosina hieman lisääntynyt. Vuonna 2005 lapsen asumisesta isän luona oli sovittu 18 prosentissa sopimuksia. Luku on noin kaksi prosenttiyksikköä suurempi kuin vuonna 2001. (Valkama & Litmala 2006, s. 21.) Vuoden 2005 tilaston mukaan lapsen huolto sovittiin 92 prosentissa tapauksia molemmille vanhemmille yhteisesti ja seitsemässä prosentissa yksin äidille. Vain yhdessä prosentissa sosiaalitoimen vahvistamista sopimuksista lapsen huolto uskottiin yksin isälle. (Valkama & Litmala 2006, s. 35.) On toki muistettava, että oikeuskäsittelyjen perusratkaisuissa, lapsen huolto oli uskottu yksin isälle kuudessa prosentissa tapauksia, kertovat Valkama ja Litmala (2006, s. 34). Näin ollen lapsen yksinhuoltajuus (etenkin isien osalta) lienee hieman yleisempää kuin sosiaalitoimen vahvistamisessa sopimuksissa keskimäärin.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta sääntelevä laki (361/1983) on ollut voimassa vuodesta 1984 lähtien. Lain mukana lapsen huoltajia ovat hänen vanhempansa tai henkilöt, joille tuomioistuim on uskonut lapsen huollon. Kun lapsi syntyy avioliittoon, molemmista vanhemmista tulee lapsen huoltajia. Kun lapsi syntyy avioliiton ulkopuolella, yksin äidistä tulee lapsen syntyessä sen huoltaja. Tärkeää on huomata, että avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen isyyden vahvistaminen tunnustamisella tai tuomioistuimen päätöksellä ei sinänsä luo isälle oikeutta lapsen huoltoon. Avoliitossa elävät vanhemmat sopivat useimmiten lapsen yhteishuoltajuudesta sosiaalitoimen vahvistamalla sopimuksella. Jos avioliitossa elävistä vanhemmista ainoastaan äiti on lapsen huoltaja ja vanhemmat avioituvat myöhemmin keskenään, tulee isästäkin suoraan lain nojalla lapsen huoltaja. Jos kuitenkin lapsen huolto on aiemmin tuomioistuimen päätöksellä määrätty äidin ohella jollekin muulle henkilölle, isästä ei avioitumisesta huolimatta tule lapsen huoltajaa. (Valkama & Litmala 2006, 7.)

Lapsen edun määrittelyn sitominen aidosti lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin saattaa tuoda muutoksia joihinkin nykyisiin, melko kaavamaisiin käytäntöihin tapaamis- ja elatusriitojen käsittelyssä. Äitien vahva asema lapsen asumisesta päätettäessä on yksi esimerkki tällaisista käytännöistä. Samoin ns. *status quo* –oppi, jonka mukaan lapsen olosuhteet on mahdollisuuksien mukaan pidettävänä muuttumattomina, saattaa olla joissakin tapauksissa este lapsen edun objektiiviselle arvioinnille. Se,

että erotilanteessa toinen vanhemmista (yleensä isä) jättää yhteisen kodin ja muuttaa muualle asumaan, saattaa muodostua riskiksi lapsen tulevaa asuinpaikkaa ajatellen. Mitä kauemmin lasten kanssa asuva vanhempi kykenee pitkittämään konfliktitilannetta ja esimerkiksi pitämään oikeusriitaa yllä, sitä todennäköisemmin lapsi jää hänelle. Vakiintuneeseen tilanteeseen vedoten lapsen olosuhteita ei tuomioistuimessa haluta muuttaa. Kaikkiaan tiukka *status quo* –periaatteen soveltaminen saattaa olla lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain että lapsen perus- ja ihmisoikeuksien vastainen. (Valjakka 2002, 54.)

Valkama ja Litmala (2006, 34) toteavat, että lapsen syntyessä avoliittoon vain lapsen äidistä tulee suoraan lain nojalla lapsen huoltaja. Voisiko tästä avoliittojen huoltajuuden automatiikasta koitua biologiselle isälle ylimääräistä vaikeutta mahdollisessa huoltajuuskiistassa? Seuraavassa on esimerkki liigakiekkoilija Mikael Jämsäsen yksittäistapauksesta, joka on julkaistu Apu-lehdessä. Artikkeleihin on syytä suhtautua kriittisesti, koska Jämsänen on ilmeisesti antanut tietojaan lehtitoimittajalle yksipuolisesti ilman huoltokiistan toista osapuolta. Tekstistä käy kuitenkin ilmi mekanismi, joka on periaatteessa Suomessa mahdollinen huoltokiistan yhteydessä.

Pyökkönen kirjoittaa (2009, 24-25), kuinka Jämsäsen avopuoliso oli raskaaksi tullessaan vielä naimisissa toisen miehen kanssa. Jämsäsen mukaan hän kuitenkin asui tuolloin avopuolisonsa kanssa ja avopuoliso oli valmis perustamaan perheen tämän kanssa. Jämsänen on omasta mielestään vauvan biologinen isä, sillä avopuolison virallinen aviopuoliso ei ollut raskaaksi tulon aikaan Suomessa. Jämsäsen ja vauvan äidin avoliitto päättyi. Äiti palasi entisen aviomiehensä luo ja perui avioerohakemuksen. Koska Suomen laki olettaa lapsen syntyneen avioliitossa, vauvan äidin aviomiestä pidettiin automaattisesti lapsen isänä. Laki ei anna myöskään biologiselle isälle oikeutta isyyden todistavaan dna-testiin, jos äiti ei sitä halua. Jämsäsen avopuoliso ei halunnut, eikä Jämsänen ollut ainakaan lehtijutun ilmestymisen aikaan saanut tavata tytärtään.

Yhdessä käräjäoikeudesta tilaamistani olosuhdeselvityksistä (OLOSUHDESELVITYS 1) kerrotaan eri puolilla Suomea asuvista vanhemmista, joiden yhteinen lapsi asui selvityshetkellä äidin luona käräjäoikeuden väliaikaismääräyksellä. Isä näkee määräyksen mukaan lasta joka toinen viikonloppu. Äiti on ammattikoulun käynyt työtön ja asuu vanhempiensa luona. Isä on suorittanut ylemmän korkeakoulututkinnon, työskentelee koulutusta vastaavassa ammatissa ja asuu yksin. Äidin kotipaikkakunnan sosiaalityöntekijöiden lausunnon mukaan äiti kertoo isän olevan

”lomajuoppo, mustasukkainen ja omistushaluinen”. Isä puolestaan on torjunut äidin väitteen liiallisesta alkoholinkäytöstä. Isän kotipaikkakunnan sosiaalityöntekijä toteaa lausunnossaan, että isän kertomuksista, käyttäytymisestä tai kotikäynnin yhteydessä ei havaittu mitään sellaista, mistä voitaisiin olettaa, että isällä on päihdeongelmia. Isän kotipaikkakunnan sosiaalityöntekijä koki, että isä puhui äidistä kunnioittavasti, vaikka äidin esittämät alkoholistisyytteet eivät isän mukaan pidäkään paikkansa. Äidin luokse kotikäynti oli toteutettu siten, että lapsi oli läsnä. Isän luokse kotikäynti oli tehty silloin, kun lapsi ei ollut läsnä.

Haastattelemiani sosiaalityöntekijät pääasiassa torjuivat julkisuudessa käydyin arvostelun äitien suosimisesta huoltajuuskiistoissa. Selkeää ymmärtämystäkin kritiikille oli yhdessä haastattelussa.

”Äitiin päätyminen olosuhdeselvityksissä voi johtua muun muassa sosiaalialan vanhoista asenteista - tunnustan tämän. Kyseessä on ajattelu, että naiset ovat aina hoitaneet lapset. Sosiaalityöntekijän henkilökohtaiset elämäkokemuksetkin vaikuttavat ratkaisuun, ja ne pitäisi tiedostaa.” SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Palaan isiin huoltajuuskiistan osapuolina oman aineistoni tarkastelussa luvussa 10.

3.2 Onko isä äidin pikkuapulainen?

Tähän lukuun olen koonnut monentyyppistä tekstiä isän ja äidin rooleista ja näiden mahdollisista vaikutuksista huoltajuuskiistoihin. Lainauksissa on paljolti pohdiskelevaa otetta ja mielipiteitä. Olen tavoitellut tässä kirjallisuuskatsauksessa moniäänisyyttä, joten lainauksissa on monentyyppisiä näkemyksiä, jotka luonnollisesti voivat olla ristiriidassakin keskenään.

Jos ajatellaan, että lapsi on molemmille vanhemmille tavattoman rakas ja kumpikin haluaisi viettää mahdollisimman paljon aikaa vauvan kanssa, tarjoaa järjestelmä äideille vahvemman aseman toteuttaa tätä halua. Isällä on mahdollisuus jäädä hoitamaan vastasyntynyttä lastaan yhtä pitkäksi aikaa kuin äidillä ainoastaan siinä tapauksessa, että äiti kuolee tai ei esimerkiksi sairauden vuoksi kykene lasta hoitamaan. Äidillä on äitiysvapaan aikana mahdollisuus kehittää paitsi läheinen suhde vauvaan, myös vankempi kokemus ja taito vauvanhoidossa, mikä tuo hänelle valtaa ja vahvistaa hänen asemaansa jatkossa, vanhempainvapaan käytöstä neuvoteltaessa. (Lammi-Taskula 2004, 170.) Tämä äidin voimakas asema voinee joissakin tapauksissa vaikuttaa myös huoltajuuskiistojen

loppuratkaisuihin, mikäli sosiaalityöntekijöiden ja tuomareiden mielissä elää vanha sukupuolten roolijako. Toisaalta (ennen erotilannetta) on syytä muistaa, että monissa perheissä isä käy töissä ja äiti jää kotiin sen vuoksi, että isällä on suurempi ansiotaso. Näin perhe voittaa rahallisesti ja arki on kenties hieman helpompaa, kun raha ei ole niin tiukassa. Raha voi siis olla yksi tekijä siihen, että äiti jää kotiin ja isä pysyy työssä. Lammi-Taskula toteaa (2004, 187), että niissä perheissä, joissa isä oli ollut vähintään kuukauden vanhempainvapaalla, äitien ja isien käsitykset työnjaosta olivat lähempänä toisiaan kuin muissa perheissä.

Seuraavassa lainauksessa isyyttä (biologista tai sosiaalista) luonnehditaan ilmiöksi:

Isäksi voidaan tulkita tilanteesta riippuen lapsen siittäjä tai mies, jolla on yhteiskunnan antamia oikeuksia ja velvollisuuksia lapseen nähden, tai joka asuu lapsen kanssa ja jakaa arjen hänen kanssaan, tai jota lapsi pitää isänään. Isyys on selkeästi monitasoinen ja tilannesidonnainen ilmiö. (Aalto & Kolehmainen 2004, 15.)

Tätä tarkastelua isyydestä ilmiönä voisi pohtia rinnastettuna äitiyteen. Kirjoitettaisiinko äideistä näin: Äitiys on selkeästi monitasoinen ja tilannesidonnainen ilmiö? Vuori toteaa aihepiiriin liittyen (2004, s. 49), että siinä missä äitiys on yhä kyseenalaistamaton yhteiskunnallinen tehtävä, isyys on henkilökohtainen valinta.

Isyystutkimuskeskusteluissa miesten lastenhoitoon osallistumisen on lähes yksimielisesti nähty edistävän miesten muuttumista pehmeämmiksi, siis kaikin puolin paremmiksi miehiksi. Isä voi kuitenkin toteuttaa osallistuvaa isyyttä myös sellaisilla tavoilla, jotka eivät sinällään merkitse miehen pehmenemistä, vaan pikemminkin lapsista huolehtimisen haltuunottamista miestapaisilla toimintatavoilla, jotka korostavat essentiaalista käsitystä sukupuolista ja pönkittävät perinteisenä pidettyä maskuliinisuutta. (Aalto & Kolehmainen 2004, 18.) Äidinhoivan malli rakentuu pohjimmiltaan käsitykselle siitä, että nimenomaan naisilla on halua ja kykyä pitää huolta pienistä lapsista. Siinä miehiä kutsutaan laajentamaan toimintapiiriään, mutta samalla heitä varoitetaan laajentamasta sitä liikaa. Isän ei ole syytä ryhtyä äidiksi äidin paikalle eikä syrjäyttää naista hänen ensisijaisessa hoivaajan tehtävässä. Sen sijaan isän tulee entistä enemmän intensiivisemmin toimia äidin tukena pikkuvauvan hoidossa ja osallistua lastenhoitoon ja kasvatukseen sitä enemmän, mitä suuremmaksi lapset kasvavat. (Vuori 2004, 51.)

Parhaimmillaan avustava isä on äidille toveri ja lisäresurssi ruoan lämmittäjänä, lapsenkaitsijana, leikittäjänä, autokuskina ja lapsia erilaisiin jännittäviin paikkoihin tutustuttajana. Pahimmillaan hän voi olla kuin ylimääräinen iso lapsi, jota täytyy koko ajan muistuttaa isän velvollisuuksista ja jolle täytyy tarkkaan selostaa mitä hänen milloinkin on tehtävä. Suunnitelmallinen ja vastuullinen vanhemmuus jää tällöin äidille. Isälle kotityöt ovat edelleen naisten töitä, ”vaimon hommia”, joita mies voi tehdä pääasiallisesti vain pyydettyä ja poikkeustilanteessa. (Huttunen 2001, 165.)

Huttunen (173) jatkaa:

Vanhan ja uuden isyysajattelun eron voinee kiteyttää siihen, että hoitavat isät arvostavat naisten töitä ja lapsenhoitoa niin paljon, että he viitsivät ne kunnolla opetella.

Vuori (2004, 38) nimittää vanhemmuuden tasa-arvomalliksi ajattelutapaa, jossa sukupuolieron merkitys ajatellaan pieneksi: periaatteessa miehet ja naiset voivat biologiastaan huolimatta tehdä kaikkia samoja asioita. Vuoren mielestä yhteiskunnallista edistystä on se, että he myös oppivat tekemään samanlaisia asioita ja haluavat niin tehdä. Niinpä vanhemmuuskin on Vuoren mukaan lasten kanssa ja kotona tehtävän työn jakamista suurin piirtein tasan miesten ja naisten kesken sekä sitä, että molemmat sukupuolet ”osallistuvat” kaiken tyyppisiin töihin.

Kolehmainen kirjoittaa, että häpeä on varsin voimakas ilmaus kuvaamaan sitä tunnetta, jonka lasten kanssa kotiin jääminen miehessä synnyttää. Miksi sitten on häpeää? Kolehmainen tulkitsee häpeän kokemuksen liittyvän integraatiokerronnassa käsityksiin sukupuolista, tarkemmin ilmaistuna käsitykseen sukupuolten välisestä perustavanlaatuisesta erosta. Häpeää tunnetaan, koska kotiin jääminen on jollakin tapaa ristiriidassa sen kanssa, kuinka omaa maskuliinisuutta on totuttu rakentamaan ja toteuttamaan. (Kolehmainen 2004, 102.) Mikäli näin on, onko häpeä sitten miesten omakohtainen ongelma ja mahdollisesti prosessoimaton ajatusrakennelma – totuttu tapa? Pitäisikö miehiä kannustaa toisenlaiseen ajattelutapaan esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön tai terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen taholta?

Vuori kirjoittaa, että uutta isää – oli tämä sitten vanhemmuuden kaikki työt ja vastuut äidin kanssa tasan jakava isä tai hoivaavan äidin rinnalla ja tukena toimiva toisenlainen, sukupuolieron merkitsemä mies – rakennetaan nykyasiantuntijoiden keskusteluissa äidin kautta. Naisia, äitejä ja ammattilaisia, kutsutaan teksteissä luomaan isän toiminnalle tilaa, houkuttelemaan miehiä hienovaraisesti isyyteen, auttamaan ja tukemaan heitä. On ironista, että vanhemmuuden jakaminen,

jonka piti avata ovet tasa-arvolle tai jopa koko sukupuolijärjestelmän kumoukselle, tuntuukin lisäävän naisen vastuuta. (Vuori 2004, 57.) Vuoren mukaan (2004, 58) miesten isyyden vahvistamista ei juurikaan perustella sillä, että se tarjoaisi naisille mahdollisuuden työelämässä ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Onko asia siis niin, että miehellä on melko yksipuolinen mahdollisuus olla mies ja isä - pitää olla aina vain toisenlainen kuin nainen ollakseen mies? Ovatko miehet toisaalta suuria lapsia, kun antavat naisten, äitien ja ammattilaisten houkutella hienovaraisesti isyyteen? Eikö miesten pitäisi itse ottaa paikkansa kotitöissä ja lasten elämässä? Se parantaisi mielestäni myös naisten asemaa esimerkiksi työmarkkinoilla ja yhteiskunnassa yleensä. Sevón ja Huttunen (2004, 150) kysyvät, miksi isyytensä ymmärretään edelleen jollain tavalla täydentävänä lisänä, ei niinkään isän velvollisuutena tai isäksi tuloon kuuluvana.

Huttunen kuvaa seuraavissa lainauksissa näkemyksiään isyyden toteuttamisesta. Huttunen näkee, että isä voi kokea jälkikäteen katumusta ”vääränlaisesta isätoiminnasta”:

Olen tavannut monia miehiä, jotka oikeasti ovat pitäneet itseään kohtuullisen hyvänä isänä ja perheensä huoltajana, mutta avioeron tultua he ovat katkerasti joutuneet huomaamaan, että se, mitä he ovat tehneet, on ollut auttamattomasti riittämätöntä ja jopa vääränlaista isätoimintaa. Monista, varsinkin keski-ikää lähestyvistä miehistä saattaa tuntua, että isyyden suhteen heitä on huijattu: se mikä heidän nuoruudessaan liitettiin hyvää isyyteen, ei enää pädekään nykyajassa. Toisaalta nuorten isien tilanne ei ole juuri sen helpompi. Isyydestä puhutaan nyt niin monella äänellä, että orastavalle isyydelleen suuntaviivoja hakeva yksittäinen mies on varmasti ymmällään tai jopa eksyksissä. (Huttunen 2001, 10.)

Koska jo isyyden määrittely on erittäin vaikeaa ja häilyvää, isän merkityksestä lapselle voidaan esittää lähes vastakkaisia näkemyksiä ja arvioita. Voitaisiinko mihinkään yhtenevää käsitykseen päätyäkään, koska ei osata selvittää edes sitä, kenestä on kysymys. Niinpä karkeasti jakaen toinen puoli tutkimuksista on päätenyt siihen, että isällä on äidin ohella ja hänen rinnallaan jopa ratkaiseva merkitys lapsen kehityksen tärkeillä alueilla. Vastaavasti toinen puoli tutkimuksista ei osaa sanoa isän merkityksestä sitä eikä tätä, tai isä on osoittautunut kutakuinkin merkityksettömäksi tekijäksi lapsen elämässä. Tuiki harvinaisia eivät ole sellaisetkaan pohdiskelut, joissa asiantuntevasti on pyritty osoittamaan, että isätön elämä saattaa olla ainakin joiltakin osiltaan jopa parempaa kuin ”isällinen”. (Huttunen 2001, 11.)

Suomen kieli mahdollistaa puhumisen yksinhuoltajista ja elatusvelvollisista tai modernimmin lähi- ja etävanhemmista, kun taas esimerkiksi englannin kielessä puhutaan yksinhuoltajaäideistä (lone/single/solo mothers) ja yhä enemmän myös poissaolevista isistä (absent fathers). Mekin liitämme lähi- ja etävanhempiin sukupuolen ja mielikuvissamme näemme lähiaidin ja etäisän, mikä myös paljolti vastaa erovanhemmuuden todellista tilannetta. (Kuronen 2003, 107.) Kurosen mukaan (2003, 109) viimeaikainen keskustelu ja lisääntynyt isätutkimus ovat kuitenkin painottaneet muunlaista isyyttä kuin elättäjäisää: ennen kaikkea isän ja lapsen suhteen tunnemerkitystä ja isän runsaampaa läsnäoloa lapsen elämässä.

Naiset kotona, miehet palkkatyössä. Tällaisen vahvan dualismin mukaan naiset ja miehet on länsimaisessa modernissa kulttuuripiirissä usein sijoitettu eri elämänalueille. Kodin yksityinen tila on liitetty naiseuteen, julkinen elämänalue on puolestaan määrittynyt miesten tilaksi. (Autonen-Vaaranemi 2008, 188.) Ilmaus ”perhettä korjataan” kuulostaa abstraktilta ja paradoksaaliselta tilanteesta, jossa perhetyön arjessa tuetaan yksinhuoltajaäitiä ja hänen kiintymyssuhdettaan lapseen, mutta lapsen isä jätetään huomiotta tai vapautetaan vastuusta (Vuori & Nätkin 2007, 9). Psykososiaalinen perheasantuntijuus keskittyi ensin äidin ja lapsen suhteeseen, sittemmin myös isä-lapsi –suhteeseen ja lapseen yksilönä (Vuori & Nätkin 2007, 14).

Vuori tarkastelee äitiyttä 1800-luvun puolivälistä alkaen ja toteaa, että aluksi naisen ja äidin kuvat sulautuivat melkein yhteen. Naisesta oli vaikea puhua puhumatta hänestä nykyisenä tai tulevana äitinä tai ainakin äidillisenä olentona. Lapseton ja naimaton nainenkin oli valjastettu yhteiskunnassa äidillisiin tehtäviin, hoitamaan ammattiaan, sosiaalista ympäristöään ja kansakuntaansa kuin äiti lapsiaan ja perheenemäntä miestä ja kotia. (Vuori 2003, 42.) Julkisen perhepuheen lempilapsi on nykyään ”aktiivinen, osallistuva isä”. Voi olettaa, että keskustelu miesten hoivarooleista on vilkasta sekä vanhempien kesken kodeissa että kotien ulkopuolella. Isyys tulee esille myös erilaisina käytäntöinä. Miehet ovat mukana, kun lapsi syntyy, ja he ottavat vapaana ansiotyöstä lastaan hoitaakseen. He vievät lasta yhtä hyvin tarhaan, lääkäriin kuin harrastuksiinkin. Ylipäänsä miehet hoivaavat lapsiaan enemmän ja eri tavoin kuin aikaisemmin. Miesten osallistuminen lasten(sa) arkeen tulee näkyviin myös keskusteluissa avioeroista, lapsen huoltajuudesta, kasvatuksesta, mieskavereista sekä työn ja perheen yhteensovittamisesta. Nämä asiat viestivät ”isyiden ajasta”: perheeseen liittyviä kysymyksiä pohditaan nyt ennen kaikkea isyyden kautta. (Rantalaiho 2003, 202.) Rantalaiho kuitenkin jatkaa, että esimerkiksi väestötieteilijät ovat osoittaneet, että yhä

harvempi isä asuu ja elää vakituisesti oman lapsensa kanssa. Lapsuuden tällä tavalla naisistuessa isyyden sanotaan Rantalaihion mukaan alkaneen oheta.

Lapsen ympäristö samastettiin aluksi pitkälti äitiin. Äidistä tuli tärkeä havainnoinnin ja teoretisoinnin kohde ja isä putosi vähitellen lähes kokonaan pois kuviosta. Erityisen paljon eri ammattikuntien ymmärrykseen lapsuudesta on Suomessakin vaikuttanut psykoanalyysin niin sanottu objektisuhdekoulukunta, jonka keskeisiä vaikuttajia ovat olleet Melanie Klein, Donald Winnicott ja aikanaan kaikkein populaareimpana John Bowlby. Teoriat ja käytännön sovellukset ovat painottuneet niin sanotun esioidipaalisen (eli alle kolmivuotiaan) lapsen ja erityisesti lapsen ensimmäisten kuukausien kehitykseen. (Vuori 2003, 47) Jaana Vuori toteaa, että Bowlbyn ja muiden hänen aikalaistensa teoriat imettiin osaksi muun muassa sosiaalityön teorioita.

Tutkijat ovat muun muassa purkaneet oletusta sitä, että lapsen käyttäytyminen on pysyvää tilanteesta toiseen tai että lapsen kiintymyksen kehittyminen vaatii äidiltä jotakin tietynlaista käyttäytymistä. Pikemminkin on ryhdytty korostamaan vuorovaikutusta ja siinä tapahtuvaa molemminpuolista tulkintaa. Sosiaaliluokan yksioikoisen vaikutuksen väittämästä on luovuttu ja on todettu, ettei köyhyys sinänsä johda lasten kehityksen ongelmiin tai keskiluokkaisuus suojele niiltä. Lopulta on purettu myös oletusta siitä, että lapsi voi kiintyä vain äitiinsä eikä esimerkiksi isäänsä, isoäitiinsä tai johonkin muuhun häneen suhteessa olevaan henkilöön – eikä välttämättä edes juuri siihen henkilöön, joka häntä eniten hoitaa, eikä aina naiseen. Myöskään lastenkotilasten tai päivähoitolaisten ei ole todettu kärsivän, vaikka hoitajia on useitakin, jos olosuhteet muuten ovat hyvät. (Vuori 2003, 49.) Usein varsinkin pienten lasten vanhempien erokiiostoissa sosiaalityöntekijät ovat valmiita isän osalta lisäämään tapaamisia vain asteittain, jotta lasta totutetaan toiseen hoitajaan kuin äiti. Sen sijaan lapsi saattaa olla jo varsin pienenä päiväkodissa tai perhepäivähoidossa tuosta vain, eikä totutusta yhtäkkiä tarvitakaan. Panttila (2005, 17) näkee yhden ensisijaisen hoitajan kuitenkin tärkeänä lapselle.

Kiintymyssuhteen kehittymisen kannalta lapsella tulisi olla ensimmäisen elinvuoden aikana jatkuva, katkeamaton suhde ainakin yhteen aikuiseen. Molempien vanhempien sitoutuminen lapsen elämään alusta alkaen on lapsen elämää monella tapaa rikastuttava asia. Lisäksi lapsi ei ole niin haavoittuvainen, kuin jos hänellä olisi ainoastaan yksi kiintymyssuhde. Vanhemman sitoutuminen tapahtuu vain osallistumalla säännöllisesti lapsen jokapäiväiseen huolenpitoon. (Panttila 2005, 17.)

Kiintymyssuhdeteorian käytännön sovellutuksia analysoitaessa on korostettava, että itse kiintymyssuhdeteoriakin on muutoksessa ja sitä kehitetään eri puolilla maailmaa jatkuvasti, muistuttaa puolestaan Mari Antikainen (2007, s. 15). Mikäli sosiaalityöntekijä tehdessään olosuhdeselvitystä pohjaa suositustaan kiintymyssuhteeseen, on kiintymyssuhteella näin ollen merkitystä myös selvityksen lopputulokseen huoltokiistan osuessa aivan pienen lapsen osalle. Kiintymyssuhteella kun tarkoitetaan lapsen kiintymyksen kohdetta psykologiselta kannalta, ja useimmiten nimenomaan vauva ja äiti nähdään symbioottisena yhtälönä. On kuitenkin mahdotonta tietää, kuinka paljon sosiaalityöntekijät tietävät kiintymyssuhdeteoriasta ja mitä he siitä ajattelevat, joten käytännön lopputulosta olosuhdeselvityksiin pystyy vain arvailemaan.

Nimenomaan isän nähdään avaavan lapsen ja äidin kahdenvälisen suhteen ja ohjaavan lasta kohti ulkomaailmaa. Uhmaiässä ja myöhemmin murrosiässä isällä ymmärretään olevan merkittävä tehtävä rajojen asettajana ja arvojen välittäjänä lapselle, jonka ylimmän ja minäihanteen nähdään tuolloin olevan rakentumassa. Oidipuskompleksiksi kutsutussa 4-5-vuotiaan lapsen kehitysvaiheessa isän katsotaan puolestaan johdattavan lapsen ”fallisuudesta genitaalisuuteen”: oivaltamaan, että ”kahden ihmisen parisuhteessa osapuolet täydentävät toisiaan”. Tämä vaihe nähdään oleellisena lapsen sukupuoli- ja seksuaali-identiteetin kehittymisen kannalta. (Eräranta 2007, 89.)

Vanhempien ero näyttääkin merkitsevän hämmästyttävän usein myös lasten eroa isästä. Yhä useampi lapsi tapaa isäänsä vain muutamia kertoja vuodessa, jonka seurauksiin ei ole varauduttu. Lasten elämästä kadonneiden miesten lapsia näyttääkin yhdistävän tunne-elämän vaikeuksien vuoksi tehtävät lastenpsykiatrian tutkimukset. Katoamisen syytä on monia. Alkoholismi on kuitenkin vain pieni osa, myös kypsymättömyys osalla. Joukossa on myös niitä isiä, jotka eron jälkeen suojaavat omaa toimintakykyään ja käyvät läpi ahdistustaan. Isän puutetta koskevissa tutkimuksissa on muistettava, että isät ovat aina olleet poissa, mutta eri syistä. Kuitenkin isän katoaminen avioeron yhteydessä on ristiriitoja ja epämääräisiä tunteita herättävää. (Sinkkonen 1998, 235.)

On selvää, että miehet ovat myös ikäikäisten roolien vankeja. Nekin isät, jotka ovat osallistuneet parisuhteen aikana hyvin aktiivisesti lastensa huoltoon ja hoivaan, antavat helposti periksi ja tyytyvät tapaaajavanhemman rooliin ehdoilla, joita sosiaalialan ihmiset ja entinen puoliso heille sanelevat. Näin käy melko usein niissäkin tapauksissa, joissa isä tietää, ettei lapsen etu toteudu parhaalla mahdollisella tavalla. Miehet saavat siis itse katsoa peiliin. (Sund 2005, 18) Seuraavassa

käräjäoikeudelta saamastani olosuhdeselvityksessä näkyy äärimmäinen vaihtoehto – isä on kadonnut kokonaan kolmen lapsensa elämästä.

” Isää on yritetty tavoittaa seuraavasti. Soitettu numerotiedusteluun, isä ei ole heidän tiedoissa. Lähetetty kirja väestörekisterikeskuksesta saatuun poste restante osoitteeseen jossa ilmoitettu isälle päivämäärät varatuista ajoista jossa häntä kuullaan lasten huoltoa koskevassa asiassa. Lähetetty myös sähköpostitse sama viesti kuin postitse, sähköpostiosoitteeseen joka oli ilmoitettu Väestörekisterikeskukseen. Kun isää ei tällä tavoin tavoitettu on vielä soitettu asianajajatoimistoon, joka on isän asiaa ajamassa. Asianajajatoimistosta ilmoitetaan että hekin ovat yrittäneet tavoitella isää, mutta eivät ole onnistuneet siinä”. OLOSUHDESELVITYS 9

Isistä ja isyydestä on tullut viime vuosina myös merkittävä puheenaihe ja tutkimuskohde. Isyyttä on kartoitettu useilla eri ulottuvuuksilla ja tuloksena on ollut monenlaisia käsitteellistyksiä ja luonnehdintoja, jotka ovat epäilemättä monipuolistaneet kuvaa miehistä ja raivanneet tilaa erilaisille arjen käytännöille, kenties luoneet myös paineita muutokseen. (Korhonen 2004, 245.) Näin paljon puhutaan, mutta jääkö tämä kuitenkin helposti puheen asteelle? Isäkomitea on ottanut kantaa isän asemaan erossa ilmaisten kannanotossaan lapsen oikeuden kahteen vanhempaan, mikä merkitsee vaatimuksia saada enemmän yhteishuoltajuuksia, kehittää ns. kahden kodin periaatetta ja lisätä yhteisesti vietettyä aikaa molempien vanhempien kanssa myös eron jälkeen (Antikainen 2004, 39).

Paljolti Suomen modernisaatiokehityksen myöhäisyydestä johtuen omistus ja elatus ovat pitkään olleet perheessään tärkeämpiä kysymyksiä kuin hoiva, kansallinen etu tärkeämpi kuin yksityisyyden tai perheen suoja, yhteisö tärkeämpi kuin yksilö, enemmistövalta tärkeämpää kuin yksilön oikeudet (Pylkkänen 2008, 84) Isille tarjottujen minäkäytäntöjen analyysin valossa kuitenkin vaikuttaa siltä, että psykososiaalisen tiedon mukaiset ”uudet isät” ovat vastuuntuntoisia siten, että he kannattavat yhteiskunnallisia arvoja pikemminkin henkilökohtaisten pyrkimystensä ja onnellisuutensa takia kuin velvollisuudesta tai pakosta. (Eräranta 2007, 105.)

Vaikka pienten lasten äitien ansiotyöstä on tullut hyväksytty ja normaali asia suomalaisessa yhteiskunnassa, niin silti pienten lasten äitien ansiotyöhön suhtaudutaan nyt ehkä kielteisemmin kuin esimerkiksi 1980-luvulla. Äitien ansiotyötä ja poissaoloa kotoa on jopa alettu pitää lasten ja nuorten ongelmien keskeisenä syynä – ainakin arki- ja mediapuheessa. Asiantuntijat ottavat usein tuekseen kiintymyssuhdeteorian esittäessään, että äiti on alle kolmivuotiaan lapsen paras hoitaja.

(Anttonen 2003, 178.) Anttonen jatkaa, että feministisessä valtavirtakeskustelussa kotiäitiys on edustanut pikemminkin repressiota ja alistusta kuin emansipaatiota ja uutta naiseutta. Tätä taustaa vasten lasten kotihoidon tuki ja sen laajentaminen saattaisivat toimia naista vastaan, uskoo Anttonen.

Poliittiset toimijat ovat tietoisia siitä, että suomalaisille perheille on tyypillistä molempien vanhempien ja myös pienten lasten äitien kokopäiväinen työssäkäynti. Naiset tekevät edelleen valtaosan kotitöistä. Tunnettua on myös se, että perhepoliittisia vapaita käyttävät edelleen lähinnä naiset, mikä puolestaan huonontaa heidän asemaansa työmarkkinoilla. Tämän asetelman purkamiseksi sekä perheen ja työn tasa-arvoisemmaksi yhteensovittamiseksi Suomen hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa 1999 esitetään isän aseman vahvistamista. (Kivimäki 2003, 195.) Tasa-arvo-ohjelmassa isyyden vahvistamiskeinona otetaan esiin isyysvalmennus ja isän aseman vahvistaminen avioeron yhteydessä, lisää Kivimäki.

Äidit ovat niitä, jotka jäävät kotiin hoitamaan lasta ja joustavat työajoissa. Miehet eivät jää hoitovapaalle eivätkä lyhennä työaikaansa lasten ollessa pieniä. (Anttonen 2003, 183) Anttonen myös toteaa, että sukupuolten välinen työnjako on Suomessa pysynyt hyvinkin perinteisenä. Lapsiperheissä äidit pääsääntöisesti vastaavat pyykinpesusta, ruoanlaitosta ja muista kotitöistä. Myös lapset ja lastenhoito ovat naisten vastuulla. Anttonen (s. 183) kirjoittaa, että moderni ja naisia arvostava yhteiskunta ei voi jättää lastenhoitoa äitien vastuulle, sillä syntyvyys saattaa laskea entisestään. Nämä Anttonen nostamat näkökohdat herättävätkin ajatuksia. Voiko tarmonsia työelämään lasten sijaan kohdistava mies aikaansaada stereotyyppioita miehestä vanhempaan? Toisaalta voiko nainen ottaa liian helposti itselleen ”kodinkoneen roolin” kasaten itselleen liikaa kotitöitä ja ehkä heikentäen samalla myös omaa työmarkkina-asemaansa? Mielenkiintoisia kysymyksiä, joihin on kuitenkin mahdotonta tilastoilla löytää vastauksia.

Työn ja perheen yhteensovittamisen diskurssi lähtee liikkeelle ydinperhetilanteesta. Etävanhemman ei edes oleteta jakavan hoivavastuuta lapsen lähivanhemman kanssa. Näin miehille tuotetaan ristiriitaisia isyysvaatimuksia ja -oikeuksia: yhtäältä miehiä kannustetaan aktiiviseen vanhemmuuteen ja toisaalta heidät suljetaan sitä tukevien etuuksien piiristä. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna hyvinvointivaltio rakentaa eri perhetilanteissa eläville miehille erilaisia isyyksiä. Tietyissä tilanteissa tietyt miehet tuntuvat olevan isiä, kun taas tietyt toiset miehet suljetaan vanhemmuuden ulkopuolelle. Tällaista sijoittamista ydinperheeseen voi kriittisesti tulkita tietoisiksi pyrkimyksiksi ”palauttaa mies paikalleen perheessä”. Tämä voi myös kertoa tasa-arvodiskurssin

vahvuudesta. Läpäistessään isyyspolitiikkaa se kiinnittää huomion makrotasolle, työmarkkinoiden ja perheen väliseen vuorovaikutukseen. Tällöin perheiden ja perhetilanteiden moninaisuus jää piiloon, ja samalla tullaan vahvistaneeksi käsitystä perheestä nimenomaan ydinperheenä. (Rantalaiho 2003, 225.)

Isyyttä tutkitaan paljon ja isyydestä käydään julkista keskustelua, mutta minkälaisia ovat käytännön työtä tekevien sosiaalityöntekijöiden näkemykset isän asemasta huoltajuuskiistoissa? Asiaan palataan oman aineistoni tarkastelussa luvussa 10.

4 KUN VANHEMPIEN TIET EROAVAT

4.1 Sopimisen mahdollisuus

Kun lapsen vanhemmille tulee avo- tai avioero, on vanhemmilla mahdollisuus sopia lapsen asioista (huoltajuudesta, asumisesta ja elatuksesta) keskenään, ilman sosiaaliviranomaisia. Moni suuntaa kuitenkin eron tultua kunnan sosiaalitoimistoon sosiaalityöntekijän tai lastenvalvojan luokse tekemään virallisen sopimuksen – tarkasti yksilöidyt raamit lapsen elämää koskien.

Valtaosa lapsen asumista ja tapaamisoikeutta koskevista kysymyksistä ratkaistaan vanhempien välisellä sosiaalitoimessa vahvistetulla sopimuksella. Jos asiassa tulee esille seikkoja, joiden nojalla voidaan olettaa, ettei sopimus ole lapsen edun mukainen, sosiaalitoimen on jätettävä sopimus vahvistamatta. Sosiaalitoimi ei siis voi muuttaa vanhempien tekemää sopimusta. Jollei lapsen kannalta hyvää sopimusta saada aikaan, vanhemmat on ohjattava tuomioistuimeen asian ratkaisemiseksi. (Valjakka 2002, 64) Valkama ja Litmala (2006, 19) kuvaavat suomalaista tilannetta siten, että lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja asumista koskevia sopimuksia vahvistetaan nykyisin sosiaalilautakunnissa noin 40 000 kappaletta. Sosiaalitoimen vahvistamien sopimusten määrä on jatkuvasti lisääntynyt. Valtaosa (86 %) sosiaalitoimessa vuosittain vahvistetuista sopimuksista on uusia sopimuksia ja noin joka seitsemännessä sopimuksessa on muutettu aiempaa tuomioistuimen päätöstä tai sosiaalitoimen vahvistamaa sopimusta, toteavat Valkama ja Litmala (2006, 19).

4.2 Mikä on olosuhdeselvitys?

Mikäli lapsen vanhemmat eivät pääse sopuun keskenään ilman sosiaaliviranomaisia eikä sosiaaliviranomaisten avustuksellakaan, on edessä tavallisesti oikeudenkäynti. Tässä vaiheessa kuvaan astuu olosuhdeselvitys.

Ennen päätöksentekoa tuomioistuin pyytää tarvittaessa sosiaalilautakunnalta selvityksen. Lisäksi tuomioistuin voi huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa käsitellessään kutsua sosiaalitoimen edustajan kuultavaksi, jos tuomioistuin katsoo tämän lapsen edun kannalta tai muusta syystä tarpeelliseksi. (Taskinen 2001, 67.) Tämä kuvastaa sitä, minkälainen merkitys sosiaalityöntekijöillä on lapsen huoltajuutta koskevassa prosessissa: vaikka sosiaalityöntekijät olisivat jo laatineet olosuhdeselvityksen, saattaa tuomioistuin pyytää sosiaalityöntekijän kuultavaksi vielä erikseen. Toisaalta Taskinen muistuttaa, että riitatilanteissa sosiaalitoimella ei ole itsenäistä toimivaltaa, vaan se tekee *pyynnöstä* selvityksiä tuomioistuimelle. Kaikkein korkein valta on siis tuomioistuimella, vaikka sosiaalitoimen edustajat ohjaavatkin päätöksentekoa laatimallaan olosuhdeselvityksellä.

Mikäli suomalaiset tuomioistuimet katsovat selvitystä tarvittavan, on selvityksen ensisijainen tavoite palvella ratkaisun tekemistä. Selvityksen pitäisi antaa riittävä tieto niistä olosuhteista ja seikoista, joilla on merkitystä punnittaessa, miten lain tavoitteet parhaiten voivat toteutua juuri siinä riidassa, jota ollaan ratkaisemassa. ...Tuomioistuimen tulee selvityksen pohjalta saada perheen ja lapsen olosuhteista niin kattavat ja luotettavat tiedot, että se voi itsenäisesti tehdä ratkaisunsa. (Auvinen 2006, 69.) Sosiaalitoimen selvityksen tavoitteena on tuottaa riittävästi tietoa perheen ja lapsen olosuhteista tuomioistuinratkaisun perustaksi. Huomiota kiinnitetään esimerkiksi vanhempien olosuhteisiin ja mahdollisuuksiin järjestää lapsen hoito käytännössä. Tärkeää on myös pyrkiä kartoittamaan vanhempien kykyä tukea myönteisesti lapsen kasvua aikuisuuteen. Kaikkiaan on pyrittävä selvittämään kaikki tapauskohtaisesti ja lapsen edun kannalta merkitykselliset seikat. Selvityksen ja arvioinnin tulisi olla vanhempien osalta tasapuolista ja puolueetonta sekä lapsen edun näkökulmasta tapahtuvaa. (Valkama & Litmala 2006, s. 12.) Oheinen käräjäoikeudesta saamani olosuhdeselvitys vaikuttaa päällisin puolin tarkasteltuna tasapuoliselta vanhempien arvioinnin suhteen:

”Äidillä on vaikeutta turvata lapsille riittävä lepo ja uni. Koulussa on kiinnitetty huomiota lasten väsymykseen erityisesti maanantaisin. Lapset eivät tottele äidin kehotuksia ja rajoituksia. Isän käyttämät fyysiset rangaistukset (tukistaminen) eivät

ole hyväksyttäviä. Vanhempien väliset pitkään jatkuneet ristiriidat heijastuvat lasten käyttäytymiseen mm. tappeluina. Molempia vanhempia on ohjattu perheneuvolan palvelujen piiriin rajojen asettamisen vaikeudessa ja vanhemmuuden vahvistamisessa”. OLOSUHDESELVITYS 2

Selvityksen tarkoituksena on täydentää tuomioistuimen käytössä olevaa oikeudenkäyntiaineistoa sosiaalitoimen asiantuntemukseen perustuvilla tiedoilla. Selvitys tehdään tuomioistuimen tarpeisiin eikä sosiaalitoimelle siirry sen mukana vastuuta ratkaisujen tekemisestä. Tätä silmälläpitäen selvitetään (tapauksesta riippuen ja tuomioistuimen ohjeiden mukaisesti) vanhempien olosuhteita, mahdollisuuksia lapsen hoidon järjestämiseen sekä kykyä suhtautua lapseen myönteisesti ja kasvuä edistävästi. (Taskinen 2001, 69.) Tuomioistuin asettaa useimmiten 2-3 kuukauden määräajan selvityksen tekemiseksi. Sosiaalitoimi joutuu usein pyytämään lisääaikaa. Käytännössä selvitysten tekemiseen on viime vuosina kulunut keskimäärin noin viisi kuukautta, monilla suurilla paikkakunnilla tätäkin kauemmin. (Valkama-Litmalta 2006, 11.)

”Me tehdään tällä paikkakunnalla tätä muun työn ohessa, että joudutaan pyytämään lisääaikaa. Meillä keskimääräinen aika on kaksi kuukautta. Nyt ei oo yhtään selvitystä meneillään ja kerran tais olla kolmekin päällekkäin – silloin alkaa mennä asiat jo sekaisin”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

”Selvitys voi olla hyvinkin lyhyt – ei yli kymmentä sivua ja viisi sivua maksimissaan. Tällä paikkakunnalla yli kuukaudessa menee nopeimmillaan. Kesäaika tosin on ongelmallinen. Pahimmillaan voi mennä puolikin vuotta – yleensä kyllä alle. Aika paljon on kiinni tapauksesta eli tapauskohtaisia asioita”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3
(siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Auvinen (2006) käsittelee teoksessaan olosuhdeselvityksiä lainsäädännöllisestä näkökulmasta ja varsin yleispätevästi. Taskinen (2001) on mielestäni teoksessaan Auvista yksityiskohtaisempi ja käytännönläheisempi, mikä todennäköisesti palvelee sosiaalityöntekijöitä käytännön työssään ja aihepiiristä kiinnostuneita tavallisia lukijoita – ehkä eroamassa olevia tai eronneita henkilöitä.

4.3 Mikä on kotikäynti?

Kotikäynnillä tarkoitetaan sosiaalityöntekijöiden tai lastenvalvojien tavallisesti työparina suorittamaa käyntiä vanhempien (tai vanhemman) luona. Sosiaalialaa tai oikeudenkäyttöä koskevassa kirjallisuudessa on hyvin vähän viittauksia kotikäyntiin – useimmiten kirjoissa on vain mainintoja olosuhdeselvityksestä yleensä, ja mitä asioita selvityksessä tulisi ottaa huomioon. Mielestäni kotikäynnistä olisi hyvä olla sosiaalityöntekijöille suunnatut selkeät ja seikkaperäiset ohjeet esimerkiksi siitä, mitä asioita kummankin vanhemman kodeissa tulisi tarkkailla ja missä asioissa sosiaalityöntekijöitä voidaan jopa johtaa harhaan. Myös esimerkiksi niin sanotun sateenkaariperheen tai kansainvälisen perheen (perheessä maahanmuuttajataustaisuutta) kohtaaminen kotikäynnillä saattaisi olla syytä käydä läpi ohjeistuksissa.

Useimmiten molemmat vanhemmat ovat sopivia huoltajiksi, ja kysymyksessä on lähinnä käytännön järjestelyistä sopiminen. Ellei huoltajuudesta ja asumisesta päästä sopuun, joudutaan kuitenkin selvittämään, kumpi vanhemmista paremmin turvaisi edellä esitetyt lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetussa laissa mainitut lapsen kasvun edellytykset, jotka koskevat kaikkea kasvatusta (LHL 1 §). Lain mukaisesti kasvatuksen päätavoitteena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys sekä myönteiset ja läheiset ihmissuhteet lapsen ja erityisesti hänen vanhempiansa välillä. (Taskinen 2001, 69.)

Tutkielmaani varten tekemäni haastatteluaineisto antaa viittausta siihen, että sosiaalityöntekijät tai lastenvalvojat toteuttavat kotikäynnin varsin samankaltaisesti ja yhteneväisesti. Näyttää siltä, että kotikäynnin suorittaminen on sosiaalialan käytännön kokemuksesta muodostunut tapa, eikä niinkään teoreettisesti tai ohjeellisesti tehty käynti. Kotikäynnin suorittamisessa oli kuitenkin yhtenäisistä tavoista huolimatta jonkin verran sosiaalityöntekijäkohtaisia eroja. Silmiinpistävää seuraavassa haastatteluosuudessa oli se, että niin sanotun etävanhemman (lapset siis asuvat lähivanhemman luona) luona ”pyritään käymään”. Tämä vaikuttaisi siltä, että kyseisen työntekijän kyseessä ollessa etävanhempi saattaa olla eriarvoisessa asemassa lähivanhemman nähden olosuhdeselvitystyössä.

”Kotikäynti tehdään sen vanhemman luona, jonka luona lapset asuvat ja kuullaan lasta kotioloissa. Sitten pyritään tapaamaan myös toista vanhempaa neuvottelussa ja kotikäynnissä”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 4 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Taskisen sosiaalityöntekijöille antama ohjeistus sen sijaan painottaa tasapuolisuutta. Kyseessä ei siis ole vain pyrkimys tavata etävanhempaa. Olosuhteita selvitetessä on tarpeen tehdä kotikäynti Taskisen (2001, 71) mukaan molempien vanhempien asuntoon, ja välittömät havainnot vanhempien olosuhteista ovat usein sitä, mitä tuomioistuin tarvitsee. Mikäli mahdollista, olisi hyvä tavata yhdessä myös koko perhettä, toteaa Taskinen. Valkama ja Litmala (2006, 12) vahvistavat, että selvityksen ja arvioinnin tulisi olla vanhempien osalta tasapuolista ja puolueetonta sekä lapsen edun näkökulmasta tapahtuvaa. Haastattelemieni sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä ja olosuhdeselvitysten antia kotikäynnistä analysoidaan oman aineistoni tarkastelussa luvussa 10.

Antikainen (2004, 74) toteaa, että kotikäynnin suorittaminen on käytännön kokemuksesta muodostunut tapa, eikä niinkään teoreettisesti tai ohjeellisesti tehty käynti. Antikainen ei halua käyttää käsitettä ammatillinen arviointi vaan termiä *ammattillinen ymmärrys*. Antikainen on päätenyt tähän, koska hänen tulkintansa mukaan sosiaalityöntekijän pitää hallita ja käyttää tilanteissa monenlaista tietoa. Työntekijä ei kuitenkaan Antikaisen mielestä itse kykene erittelemään sellaista arviointimetodia, joka olisi mahdollista esimerkiksi tutkimuksen tavoin alistaa asetelmaan ja tulkintaan. Korkealaatuinen arviointi puolestaan vaatii harkittua tutkimusasetelmaa ja havaintoaineiston keräämistä, analyysiä ja tulkintaa. Ammatillinen ymmärrys voidaan Antikaisen mielestä tulkita vastaamaan niin sanottua omaa käsitystä tilanteesta. Sosiaalityöntekijän ammatilliseksi ymmärrykseksi näyttää Antikaisen mukaan muodostuvan oman sekä teoriaperusteisen että kokemuksellisen tiedon kytkeminen perheestä saavutettuun intuitiiviseen tietoon.

5 TUTKIMUSONGELMA, AINEISTO JA METODI

Tavoitteenani on löytää vastauksia siihen, minkälaisin menetelmin olosuhdeselvitys siihen sisältyvine kotikäynteineen tehdään, eli minkälaisia lähestymistapoja ja ratkaisumalleja kunnan sosiaalityöntekijöillä on selvitystä tehdessään. Varsinaisena tutkimusongelmana on, kuinka kotikäynti ja olosuhdeselvitys käytännössä tehdään, ja miten sosiaalityöntekijät näkevät vuorotteluasumisen eli niin sanotun kahden kodin periaatteen. Aihetta on syytä selvittää, sillä kirjallisuudessa olosuhdeselvitysten tekoon annetaan varsin vähän ohjeistusta eikä lainsäädännössä lainkaan. Kuten Auvinen (2006, 95) kirjoittaa lainsäädännön näkökulmasta: Selvityksen laatimistavasta, selvityksen sisällöstä ja luonteesta ei ole säännöksiä lapsenhuoltolaissa tai –asetuksessa. Säännöksiä ei ole Auvisen mukaan missään muussakaan laissa.

Tutkielmani aineisto koostuu kirjallisuudesta (tutkimuskirjallisuudesta, sosiaalitoimen oppaista ja tietokirjallisuudesta), viidestä sosiaalityöntekijän haastattelusta ja kymmenestä käräjäoikeudelle tehdystä olosuhdeselvityksestä. Haastatteluissa on keskisuuren kaupungin sosiaalityöntekijöitä sekä muutaman tuhannen asukkaan kuntien sosiaalityöntekijöitä. Yksi haastateltavista oli haastatteluhetkellä johtavassa asemassa sosiaalityössä. Haastatteluissa on yksi miespuolinen sosiaalityöntekijä ja neljä naispuolista sosiaalityöntekijää. Haastatelluista tutkielmassani tehdyt siteeraukset poikkeavat tyylilajiltaan, koska osa haastatelluista ei suostunut haastattelun nauhoittamiseen: kyseiset siteeraukset pohjautuvat muistiinpanoihin eivätkä sanatarkkaan litterointiin. Kerran myös tallentimessa oli vikaa, joten silloinkin tein muistiinpanoja. Haastattelut tein teemahaastatteluna ja haastatteluaineiston päädyin analysoimaan teemoittelemalla samankaltaisia vastauksia pääotsikoiden ja alaotsikoiden alle. Käyn läpi vastaustani tutkimusongelmaan tulosten synteessissä, jossa käsittelen paitsi viitekehyksenä toiminutta teoriakirjallisuuskatsausta että aineistoni analyysiä. Käräjäoikeudesta noutamiani kymmentä olosuhdeselvitystä analysoin tutkielmani loppuosassa vain sosiaalityöntekijöiden osalta – esimerkiksi psykologin tai kasvatus- ja perheneuvolan lausunnot rajasin pois, koska ne eivät useinkaan edusta sosiaalityöntekijän työtä ”puhtaimmillaan” kotikäynnin osalta. Olosuhdeselvityksistä ei käy ilmi, mikä on ollut käräjäoikeuden ratkaisu selvittelyn alla olleessa asiassa. Siksi tutkielmassani ei käsitellä oikeuden päätöksiä eli huoltajuusratkaisuja kyseisissä tapauksissa, vaan keskityn sosiaalityöntekijöiden työskentelyyn kotikäynnillä ja olosuhdeselvityksen teossa.

Gradussani on käytetty aineistonhankintamenetelmänä teemahaastattelua. Hirsjärvi ja Hurme (2001, 11) toteavat, että käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteissä tutkimushaastattelu eri muodoissaan on käytetyimpiä menetelmiä. Tuomi ja Sarajärvi (2002, 75) toteavat, haastattelijalla on mahdollisuus toistaa kysymys, oikaista väärinkäsityksiä, selventää ilmausten sanamuotoja ja käydä keskustelua tiedonantajan kanssa. Käytin teemahaastattelua, koska sen etuna on Hirsjärven ja Hurmeenkin (2001, 48) mukaan se, että se ei sido haastattelua tiettyyn leiriin, kvalitatiiviseen tai kvantitatiiviseen, eikä se ota kantaa haastattelukertojen määrään tai siihen, miten ”syvälle” aiheen käsittelyssä mennään. Sen sijaan jo nimi teemahaastattelu kertoo Hirsjärven ja Hurmeen mukaan siitä, mikä tässä haastattelussa on kaikkein oleellisinta, nimittäin sen, että yksityiskohtaisten kysymysten sijaan haastattelu etenee tiettyjen keskeisten teemojen varassa. Tutkijat jatkavat, että teemahaastattelu on puolistrukturoitu menetelmä siksi, että yksi haastattelun aspekti, haastattelun aihepiirit, teema-alueet, on kaikille sama.

Laadullisessa tutkimuksessa ei pyritä tilastollisiin yleistyksiin. Niissä pyritään mm. kuvaamaan jotain ilmiötä tai tapahtumaa, ymmärtämään tiettyä toimintaa tai antamaan teoreettisesti mielekäs tulkinta jollekin ilmiölle. Täten laadullisessa tutkimuksessa on periaatteessa tärkeää, että henkilöt, joilta tietoa kerätään, tietävät tutkittavasta ilmiöstä mieluusti mahdollisimman paljon tai että heillä on kokemusta asiasta. Tässä mielessä tiedonantajien valinnan ei tule olla satunnaista vaan harkittua ja tarkoitukseen sopivaa. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 88.)

Kvalitatiivisen tutkimuksen malli tulee humanistisista tieteistä ja hermeneuttisesta tutkimusotteesta. Sosiaalityöntekijöiden haastattelut, olosuhdeselvitykset ja käyttämäni kirjallisuus kulkevat gradussani kvalitatiivisen otteen kautta. Tarkoitukseni on sosiaalityön käytäntöjen löytäminen huoltajuuskiistoissa ja näiden käytäntöjen ymmärrys huoltoriitojen kontekstissa. Teemahaastatteluissa tavoittelin empaattista ja rohkaisevaa lähestymistapaa haastateltaviani kohtaan. Analysointivaiheessa sen sijaan pyrin menemään sosiaalityöntekijöiden sanojen taakse niin hyvin kuin pystyn ja etsimään sanojen merkitystä. Näin toimien sain mielestäni aavistuksen siitä, minkälaista todellisuutta haastateltavieni sanat heijastavat.

Haastattelun tuloksiin sisältyy aina tulkintaa, ja tulosten yleistämistä on tarkkaan punnittava, toteavat Hirsjärvi ja Hurme (2001, 12). Tutkielmassani tilastollinen yleistäminen ei olekaan mielekästä, koska sosiaalityöntekijöiden haastatteluja (viisi kappaletta) ja käräjäoikeudelta tilaamiani selvityksiä (kymmenen kappaletta) on verraten vähän. Aloittelevan tutkijan on Hirsjärven ja Hurmeen (14) mukaan helpompi aloittaa tutkimus, kun hän tietää pääpiirteittäin, mistä vaiheista tutkimus rakentuu. Tutkimusprosessin kaavamaisista malleista ja järjestystä (alustava tutkimusongelma, aiheeseen perehtyminen ja ongelman täsmennys, aineiston keruu ja analysointi, johtopäätökset ja raportointi) en noudattanut perinteisessä järjestyksessä, vaan tein vaiheita sekaisin. Koin, että vaiheiden liian nopeasti ”lukkoon lyöminen” olisi vienyt herkkyyden asioiden pohdinnalta. Esimerkiksi vuorotteluasumisen käsittely nousi aluksi suunniteltua suuremmaksi gradussani.

Koska todellisuus on keskenään hyvinkin erilaisten yksilöiden ja kulttuurien konstruoimaa, on epätodennäköistä, että yhteiskunta- ja käyttäytymistieteissä saavutettaisiin täysin yleispäteviä lakeja, jotka pätsivät aina ja kaikkialla (Hirsjärvi & Hurme 2001, 19). Tässäkään gradussa ei siis tavoitella yleispätevyyttä – ainakaan sosiaalityöntekijöiden haastatteluiden tai olosuhdeselvitysten muodossa. Niiden määrä on liian pieni voimakkaisiin yleistyksiin.

Perusanalyysimenetelmä, jota voidaan käyttää kaikissa laadullisen tutkimuksen perinteissä, on sisällönanalyysi. Sisällönanalyysia voi pitää paitsi yksittäisenä metodina myös väljänä teoreettisena kehyksenä, joka voidaan liittää erilaisiin analyysikonaisuuksiin. Sen avulla voidaan siten tehdä monenlaista tutkimusta. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 93.) Onnistuneen (aineiston) tulkinnan avainkriteerit ovat siinä, että myös lukija, joka omaksuu saman näkökulman kuin tutkija, voi löytää tekstistä ne asiat jotka tutkijakin löysi, riippumatta siitä onko hän näkökulmasta samaa mieltä vai ei. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 151.) Sosiaalityöntekijöiden haastatteluja on viisi kappaletta, joten olen etsinyt teoriakirjallisuudesta ottamiini sitaatteihin sopivia otteita haastatteluista. Analysoin haastatteluja ja teemoittelin samankaltaisia aihepiirejä. Saman tein olosuhdeselvitysten suhteen.

Teemoittelu voi olla periaatteessa luokituksen kaltaista, mutta siinä (teemoittelussa) painottuu, mitä kustakin teemasta on sanottu. Lukumäärillä on tai ei ole merkitystä, mikä riippuu laadullisen tutkimuksen perinteestä. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 95.) Tuomen ja Sarajärven mukaan laadullisen analyysin muotoja ovat induktiivinen (yksittäisestä yleiseen), deduktiivinen (yleisestä yksittäiseen) ja abduktiivinen päättely, jonka mukaan teorianmuodostus on mahdollista silloin, kun havaintojen tekoon liittyy jokin johtoajatus tai johtolanka.

6 KOTIKÄYNNIN KÄYTÄNNÖN TOTEUTUS

Teoreettisessa tai ohjeistuksellisessa mielessä sosiaalityöntekijöiden suorittamasta kotikäynnistä vanhempien luokse on hyvin vähän mainintoja. Sirpa Taskinen antaa varsin yleispäteviä ohjeita:

Vanhempien kanssa käydään lävitse kysymyksiä, joiden avulla selvitetään heidän kykyjään toimia huoltajana ja kasvattajana. Olisi suotavaa tavata lapsi ja vanhempi yhdessä keskinäisen vuorovaikutuksen seuraamiseksi. Erityisesti lapsen asumista silmälläpitäen selvitetään vanhempien olosuhteita, kuten terveyttä, taloudellisia edellytyksiä, asuntoa ja ajankäyttöä. Tärkeä kysymys on myös se, millä tavoin vanhempi on halukas toteuttamaan lapsen tapaamisoikeuden toiseen vanhempaansa ja tukemaan yhteydenpitoa muihin lapselle läheisiin ihmisiin. (Taskinen 2001, 71.)

Sosiaalityöntekijät ja lastenvalvojat antoivat kuitenkin tekemissäni haastatteluissa varsin seikkaperäisiä lausuntoja kotikäynnin käytännön toteutuksesta. Yhteisiä piirteitä olivat muun muassa lapsen iän ja kehitystason huomioon ottaminen hänen kuulemisessaan kotikäynnillä, vanhemman ja lapsen yhteisten tekemisten kyseleminen, vanhemman ja lapsen kiintymyssuhteen

arvioiminen, niin sanotut fyysiset puitteet, arkirytmii ja mahdolliset uudet kumppanit. Aiheeseen palataan analyyttisemmin oman aineiston tarkastelussa luvussa 10.

6.1 Lapsen kuuleminen

Lapsella on oikeus ilmaista mielipiteensä häntä koskevissa asioissa, mutta toisaalta hänellä ei ole siihen velvollisuutta. Joissakin tilanteissa lapsi ei yksinkertaisesti halua ottaa kantaa asioihin, vaikka ne olisivat hänelle tärkeitä. Lojaalisuussyistä lapsi saattaa pidättäytyä ilmaisemasta mielipidettään. Joissakin tilanteissa asiat saattavat yksinkertaisesti tuntua lapsesta liian vaikeilta. Huolto- ja tapaamisriitojen yhteydessä toteutetun lapsen mielipiteen selvittämisen tai kuulemisen on tapahduttava siten, ettei lapsi koe joutuvansa erotuomarin asemaan. (Valjakka 2002, 59.) Vanhemmilta halu kuulla lapsen viesti oikein kysyy rakkautta, pyyteettömyyttä ja oman edun syrjään panemista. Sen eteen saavat huoltoriidoissa työskennellä niin juristit kuin sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisetkin. (Auvinen 2006, 538.)

Lasta voidaan kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa, jos tämä on painavista syistä välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta. Kuuleminen voi tapahtua vain, jos lapsi tähän suostuu ja on ilmeistä, että kuulemisesta ei saata aiheutua lapselle haittaa (HTL 15.2 §). Käytännössä lasta kuullaan ja hänen mielipiteensä selvitetään sosiaaliviranomaisten toimesta esimerkiksi perheneuvolassa tai muussa vastaavassa paikassa, jossa on mahdollisuus käyttää tähän tehtävään koulutettuja henkilöitä. Se, että lasten mielipide selvitetään, ei välttämättä tarkoita sitä, että sille annettaisiin päätöksenteossa ratkaiseva painoarvo. (Valjakka 2002, 68.)

6.2 Tarkasteltavat asiat

Koska HTL 1 § on sisällöllisesti suhteellisen väljä, joudutaan sitä käytännössä tarkentamaan. Lapsen päivittäinen asuminen, ruoka, vaatetus, lepo, hoito ja valvonta ovat asioita, jotka kuuluvat hyvän huollon perusvaatimukseen. Lapsen päivittäinen asuminen, ruoka, vaatetus, lepo, hoito ja valvonta ovat asioita, jotka kuuluvat hyvän huollon perusvaatimukseen. Lapsen koulunkäynnin tukeminen, läheiset ja rakentavat aikuis- ja vertaissuhteet samoin kuin mahdollisuus osallistua itselleen mieluisiin harrastuksiin luo lapselle mahdollisuuksia kehittyä yksilönä. Mitä pienempi lapsi on, sitä enemmän huolto painottuu ns. perushoitoon (ruoka, vaatetus, leikki, turva ja hellyys). Lapsen varttuessa vanhempien varsinainen kasvatusvastuu, lapsen koulunkäynnin tukeminen

samoin kuin lapsen osallistuminen itseään ja perhettä koskevaan päätöksentekoon lisääntyy. (Valjakka 2002, 69.)

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan lain peruseriaatteiden valossa voitaneen lähteä siitä, että päätöksenteossa tulisi painottaa emotionaalisia tekijöitä. Lapsen tarve saada turvaa ja hellyyttä, kiintymystä ja ymmärrystä samoin kuin aikuisen läsnäoloa ovat merkittävämpiä huomioon otettavia asioita kuin esimerkiksi materiaallinen hyvä. Kysymys vanhempien henkilökohtaisten ominaisuuksien painottamisesta lähestyy itse asiassa kysymystä siitä, mikä merkitys lapsen ja vanhemman välisille tunnesiteille ja vanhemman kyvyille ylläpitää kiintymykseen ja ymmärtämykseen perustuvaa henkilökohtaista suhdetta on päätöksenteossa annettava. (Valjakka 2002, 71.) Seuraavassa käräjäoikeudelta saamassani olosuhdeselvityksessä mainitaan lapsen isovanhemmat:

”Äiti on asunut vanhempiensa isossa omakotitalossa XX alkaen. Äidin suku on toisiaan tukevaa ja esim. äidillä on kokemus omasta lapsuudestaan suurperheessä, jossa vanhemmat ja isovanhemmat asuivat yhdessä. Hän on miettinyt omaakin vuokra-asuntoon muuttamista, mutta kokee, että lapsella on turvallista asua kodissa, missä äidin lisäksi ovat isovanhemmat. Äiti aloittaa työt XX. Hänellä on mahdollisuus saada lapsi päivähoittoon.” OLOSUHDESELVITYS 1

Huttunen kantaa seuraavassa huolta isien vastuunkannosta kotitöissä. Mikäli kotityöt, jotka sosiaalityöntekijöiden suorittamalla kotikäynnillä ovat yksi tarkastelun kohde, eivät kiinnosta, voi se Huttusen mielestä haitata isien asemaa huoltoriidoissa.

Niukalti kotitöitä osaava ja vain päällisin puolin lastensa tarpeita tuntevan isän arki sujuu ongelmitta täsmälleen niin kauan kuin äiti voi ja haluaa tehdä nämä asiat. Jo äidin tapaturma tai vakava sairaus horjuttaa tällaisen perheen arkea, ellei lähellä ole isovanhempaa tai muuta korvaavaa henkilöä. Huomattavasti vakavampi on riittäisa erotilanne, jossa punnitaan isän mahdollisuudet huoltajuuden säilyttämiseen. Vahvoilla on se vanhemmista, joka on ollut eroa edeltäneen ajan vastuullisempi osapuoli lastenhoidossa ja jonka hoitoon lapset ovat arjessa totuneet. Se, että on ollut hyvä leiväntuoja perheelle, ei paina paljoakaan huoltajuuskiistoissa, ellei ole näyttöä myös kyvyistä ja taidoista hoitaa lapsia ja kotia. (Huttunen 2001, 75.)

6.3 Vuoroasumista vältetään

Virallisesti Suomessa on mahdotonta, että lapsella olisi kaksi osoitetta, joten kirjaimellisesti vuoroasumista eli niin sanottua kahden kodin periaatetta ei voida toteuttaa. Sen sijaan käytännössä lapsella voi olla kaksi kotia eli vuorotteluasumisvaihtoehto siten, että lapsi viettää aikaansa kutakuinkin puoliksi kummankin vanhempansa luona, vaikka osoite olisikin niin sanotun lähivanhemman luona. Vuorotellen vanhempiansa luona asuvista lapsista ei ole saatavilla tilastotietoja, koska tilastollisesti lapsella voi olla vain yksi koti. Valkama ja Litmala (2006, 15) toteavat, että lapsen oikeudet esimerkiksi päivähoitopaikkaan tai koulukuljetuksiin määräytyvät lapsen asuinpaikan mukaan. Sosiaalietuuksia, kuten esimerkiksi asumistukea myönnettäessä lapsi otetaan ruokakunnan jäsenenä huomioon Valkaman ja Litmalan mukaan vain toisen vanhemman osalta. Näin siitäkin huolimatta, että lapsi tosiasiansa asuisi molempien vanhempiensa luona tasaveroisesti, lisäävät Valkama ja Litmala. Sosiaalialalla Suomessa vaikuttaa yhä olevan yleinen ajatustapa, että kahden kodin periaate ei ole lapselle suosiollinen. Viime vuosina ajatukset ovat tosin hieman muuttuneet. Kuten Linnavuori (2007, 10) mainitsee vuoroasumisen yleistymisestä on viitteitä myös Suomessa. Linnavuori myös toteaa (2007, 26), että vuoroasumisen määrittely aiemmissa tutkimuksissa vaihtelee ajallisesti kolmasosasta puolitetuun asumiseen. Vuoroasumisen tai kahden kodin periaatteen määrittely on siis melko laeva. Valkaman ja Litmalan (2006) tutkimuksen mukaan tuomioistuin päätyi vain harvoin lapsen vuoroasumiseen. Tämä näkyi myös haastattelemieni sosiaalityöntekijöiden vastauksissa. Yksikään heistä ei varauksetta kehnut vuoroasumista. Palaan tuloksiin tarkemmin oman aineistoni tarkastelussa luvussa 10.

Vuoroasumista koskevissa riidoissa on Auvisen mukaan lopuksi asetettava kysymys siitä, kenen etua kahden kodin asumisjärjestelyllä viime kädessä haetaan, vanhempien vai lapsen. Jaetaanko lapsi tasan kahteen kotiin, jotta vanhempien kipu hellittäisi ja elatusmenot tasattaisiin? Suostuisivatko vanhemmat itse sukkuloimaan kahden kodin välillä lapsen asuessa kiinteästi yhdessä kodissa, jossa vanhemmat vuorollaan vierailisivat? (Auvinen 2006, 370.) Vahvana elää myös malli, jonka mukaan lapsella voi olla vain yksi koti. Sosiaaliturvajärjestelmä tukee tätä lapsen kannalta haitallista käytäntöä, jonka tuloksena aivan liian moni lapsi menettää eron jälkeen toisen vanhempansa. Kaikki yhteiskunnallinen tuki seuraa lapsen osoitetta täysin riippumatta siitä, missä lapsi aikaansa viettää. Näin järjestelmä työntää toista vanhempaa etämmälle lapsen arjesta ja elämästä. (Sund 2005, 14.) Valkama ja Litmala (2006, 35) kertovat tutkimuksensa perusteella, että vain pieni osa (6 %) vanhemmista oli sopinut lapsen asumisesta vuoroviikoin kummankin vanhemman luona.

Linnavuori (2007, 9) kirjoittaa, että keskustelua lapsen edusta käydään julkisuudessa ajoittain hyvinkin vilkkaana ja toisinaan myös mustavalkoisena: vuoroasumisesta halutaan tuoda esille vain myönteisiä tai kielteisiä puolia. Linnavuori (2007, 165) myös toteaa, että avioeroon ja uusperheellisyyteenkin on ehditty ainakin jossain määrin tottua, mutta vuoroasuminen on erityisesti Suomessa vielä uusi ja vieras asia. Linnavuoren (2007, 146) tekemien haastattelujen ja analysoimien lasten piirtämien perhekuvien perusteella lähes kaikki lapset kokivat, että heillä on edelleen yksi perhe, joka vain asuu kahdessa kodissa. Kun Linnavuori puhui lasten kanssa ihanneperheestä, kahdeksan lasta kahdestakymmenestä nosti esille sen, että ihanteellista olisi ollut, jos vanhemmat olisivat pystyneet asumaan yhdessä. Samaan hengenvetoon monet kuitenkin totesivat, että koska se ei ollut mahdollista, vuoroasuminen oli seuraavaksi paras vaihtoehto. Kaikki haastateltavat pitivät vuoroasumista hyvänä asumisjärjestelynä vanhempien eron jälkeen.

Linnavuoren (2007, 154) tutkimuksen mukaan lapset kokivat, ettei vuoroasuminen vaikuta koulunkäyntiin tai harrastuksiin, kaveritkin pysyivät samoina. Jos kotien välimatka oli pitkä, kavereiden tapaaminen oli hankalampaa. Muita vuoroasumisen kielteisiä puolia olivat tavaroiden pakkaaminen ja häviäminen. Muuttaminen oli toisten mielestä raskasta; toiset kokivat sen vaihteluna. Lasten kokemukset ovat yksilöllisiä, se mikä voi olla toiselle myönteistä voi toisen mielestä olla kielteistä. Lapset ehkäisivät ikävää soittamalla vanhemmilleen, käymällä toisen vanhemman luona tai vaihtamalla kotia riittävän usein. Myönteistä vuoroasumisessa oli kaksi kotia, suhteen säilyminen molempiin vanhempiin, uudet lemmikit ja tavarat sekä mahdollisuus saada enemmän kavereita. Linnavuoren mukaan lapset pitivät vuoroasumista itsestään selvänä vaihtoehtona vanhempien eron jälkeen. Vuoroasumiseen oli lasten mielestä päädytty heidän etuaan silmällä pitäen. Lähes kaikki Linnavuoren haastattelemat lapset (20 vuoroasuvaa lasta: 12 tyttöä ja 8 poikaa) arvioivat järjestelyn pysyvän lähes ennallaan siihen saakka, kun he muuttaisivat pois kodeistaan. Linnavuori toteaa (2007, 161), että tulosten perusteella hänen on helppo yhtyä aiempien tutkimusten tuloksiin vuoroasumisen onnistumisen edellytyksistä. Vuoroasuminen voi Linnavuoren mukaan olla ihanteellinen asumismuoto lapselle, mikäli järjestely on lapsikeskeinen, joustava ja lapsi tuntee olevansa kotonaan molempien vanhempiensa luona. Tyytyväisyyttä lisää Linnavuoren mukaan se, jos vanhemmat tulevat toimeen keskenään, asuvat kävelyetäisyydellä toisistaan, eivätkä rajoita lasta tapaamasta toista vanhempaa. Positiivisia vaikutuksia saattavat mitätöidä vanhempien riidat, lasten kokema suru ja lasten käyttö riitelyn välineenä, toteaa Linnavuori.

Panttilan mielestä (2005, 39) lapsen arkea vuorotteluasumisessa valottavat kotien fyysinen etäisyys, sääntöjen ja kasvatuseriaatteiden yhteneväisyys sekä vanhempien välinen suhde ja yhteistyö. Viimeksi mainittu tekijä eli yhteistyö osoittautuu Panttilan mielestä avainasiaksi lapsen hyvinvoinnin kannalta ja kaikkien osapuolten arjen sujumisessa. Sosiaalityöntekijä Panttila pohjaa näkemyksensä yhdeksään tekemäänsä haastatteluun vuoroasumistapauksissa vanhempien kertomina.

Huttunen on seuraavassa huolissaan suositun yhden kodin periaatteen tuomasta viikonloppuisista – isistä, jotka ovat vähän lastensa kanssa.

Jos lapsi viettää kuukaudessa kaksi viikonloppua perjantaista sunnuntaihin isänsä kanssa, heillä on ainoastaan kaksi ehjää päivää kuukaudessa yhdessäoloon. Kahden viikon tapaamisväli on varsin pitkä etenkin pienille lapsille, ja sitä se on omalla tavallaan myös etäisälle. Tämä varsin yleinen tilanne johtuu ainakin osaksi niin sanotusta yhden kodin periaatteesta, joka on omaksuttu meillä laajasti ja suhteellisen kritiikittömästi erolasten asumiseen. On ajateltu, että lapsella pitää olla yksiselitteisesti yksi kiinteä koti, joka tukee elämän jatkuvuuden ja pysyvyyden tunnetta tarjoten samalla katkeilemattomat ystävyys- ja toverikontaktit sekä turvallisen ja tutun lähiympäristön. Kuitenkin tämän periaatteen jäykkä toteuttaminen on omiaan tuottamaan eron jälkeen katkoksia yhdessä lapsen tärkeimmässä ihmissuhteessa – suhteessa omaan isään. (Huttunen 2001, 116.)

On myös huomattava, että jo 12-vuotiaalla lapsella on ehdoton itsemääräämisoikeus muun muassa lapseksiottamista, nimensä muuttamista ja huolto- ja tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa koskevissa kysymyksissä ja varsin paljon valtaa myös lastensuojeluasioissa. Näin huoltajan päätäntävällän alla kaventuu väistämättä lapsen varttuessa. (Valjakka 2002, 73.) Kuinka haastatteleman sosiaalityöntekijät suhtautuvat vuorotteluasumiseen ja miten tämä näkyy toisaalta olosuhdeselvityksissä? Sitä käsittelem oman aineistoni tarkastelussa luvussa 10.

7 OLOSUHDESELVITYKSEN LAATIMINEN

7.1 Aineiston kerääminen

(Olosuhde)selvitys tehdään haastattelemalla molempia vanhempia ja kuulemalla lasta, jos tämä on niin kehittynyt, että hänen mielipiteensä voidaan ottaa huomioon. Jos tuomioistuimien tai asianosaiset sitä pyytävät, tai muuten on perusteltua tarvetta, keskustellaan lasta ja perhettä tuntevien tahojen (esim. lastenneuvolan, päivähoidon tai koulun työntekijöiden) kanssa heidän lasta koskevista havainnoistaan. Nykyisen prosessilainsäädännön mukaan tuomioistuimissa ei voida käyttää yksityisluonteista kirjallista kertomusta todisteena, joten mikäli päivähoito tai koulu antaa selvitystä varten lapsesta kirjallista tietoa, sosiaalitoimen tulee kommentoida sitä omassa selvityksessään. Sosiaalitoimi ei kuule vanhempien kutsumia ”todistajia”, vaan se on tuomioistuimen tehtävä. (Taskinen 2001, 70.) Tuomioistuimen pyytämä selvitys tehdään sosiaalitoimessa tavallisimmin parityönä. Selvityksen tekijät ovat yleensä sosiaalityöntekijöitä. Selvitystyön kuluessa haastatellaan molempia vanhempia. Myös lasta kuullaan hänen oman mielipiteensä selvittämiseksi. Asiassa voidaan haastatella lisäksi esimerkiksi lapsen päivähoitajaa tai opettajaa. Myös erilaista, asian kannalta merkityksellistä asiakirja-aineistoa voidaan käyttää olosuhteiden valaisemiseksi. Joissakin tapauksissa pyydetään konsultaatiota perheneuvolasta. Perheneuvolan lausuntoa pyydetään yleensä lapsen tilanteen, toivomusten ja mielipiteiden selvittämiseksi. (Valkama-Litmila 2006, 12.)

Asiantuntemuksen varmistamiseksi sosiaalitoimi turvautui perheneuvoloiden tai lastenpsykiatristen yksiköiden asiantuntemukseen, kertoo asiaa tutkinut Maija Auvinen. Tilanteeseen lienee jouduttu useista eri syistä: huoltoriidoissa riideltiin hankalammin selvitettävistä ja soviteltavista kysymyksistä kuin lapsenhuoltolain säätämisaikaan osattiin ennustaa. Lasten kuuleminen osoittautui niin vaikeaksi, että siinä tarvittiin psykologista ja lastenpsykiatrista asiantuntemusta, tai koko perhe ja etenkin lapset voivat riidan aikana niin huonosti, että he tarvitsivat sosiaali- ja terveydenhuollon tuki-, tutkimus- ja hoitopalveluja. Tutkimus tuotti seuraavat päähavainnot: patologisissa riidoissa sosiaalitoimi useimmiten turvautui psykiatristen yksiköiden asiantuntemukseen, mutta lapsen kasvua ja kehitystä koskevissa ongelmatilanteissa ja muutoin komplisoituneissa riidoissa se pyysi perheneuvolalausuntoa. (Auvinen 2006, 535.)

”Lausuntoja voidaan pyytää esimerkiksi lääkäriltä, kasvatus- ja perheneuvolasta, psykologilta, A-klinikalta sekä joskus koulusta tai päiväkodista”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Yksityisyyden suoja on relevantti seikka huolto- ja tapaamisriidassa silloin, kun joudutaan ottamaan kantaa siihen, miten pitkälle perheen sisäisiä asioita voidaan sosiaaliviranomaisessa tai tuomioistuimessa tutkia ja ottaa päätöksenteossa huomioon. Lapsen edun nimissä mm. tuomioistuimen sosiaalilautakunnalta pyytämään selvitykseen voidaan kirjata sellaisiakin seikkoja, jotka muun lainsäädännön nojalla on pidettävä salassa (HTL 16.3 § ja siinä olevat viittaukset sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annettuun lakiin). Esimerkkinä voidaan mainita vanhemman tai vanhempien päihteiden käyttö, mielenterveysongelmat ja perheessä mahdollisesti esiintyvä väkivalta tai inesti. Asianosaiset eivät voi kieltää tällaisten seikkojen esiintuomista, jos tiedot ovat tarpeen lapsen edun mukaisen päätöksen aikaan saamiseksi. Mitä riitaisampi ja vaikeampi tapaus on, sitä pidemmälle tuomioistuimen ja sosiaalilautakunnan selvitysvelvollisuus ja –oikeus ulottuu. (Valjakka 2002, 53.)

Jos viranomaisilla on pienintäkään aihetta epäillä perheessä esiintyvän väkivaltaisuutta tai inestiä, heillä on lakiin perustuva velvollisuus puuttua asiaan (esim. LSL 40 §). Vaikka huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia onkin siviilioikeudellinen riita-asia ja perheen yksityisyyttä on tiettyyn rajaan asti kunnioitettava, on erityisesti sosiaaliviranomaisten tuomioistuimelle selvitystä tehdessään otettava asioista selvää. Asiaa ei voi jättää sikseen esimerkiksi siinä toivossa, että vanhempien ero ratkaisee ongelman. Todelliset väkivalta- ja inestitapaukset on erotettava niistä vaikeista tapauksista, joissa esitetään perättömiä syytöksiä toista vanhempaa vastaan. (Valjakka 2002, 79.)

Antikainen (2004, 78) kysyy kriittisesti, onko sosiaalityöntekijöiden vahvistama vanhempien tahdon mukainen sopimus aina lapsen edun mukainen varsinkaan jos lasta ei kuulla eikä lapsen tilannetta käsitellä kuin korkeintaan vanhempien välityksellä. Antikainen myös miettii seuraavassa, pitäisikö vanhemmat ohjata nykyistä herkemmin esimerkiksi kasvat- ja perheneuvolaan neuvottelemaan ja hiomaan sopimusta käräjäoikeuskäsittelyn vaihtoehdoksi.

Sopimus määräytyy siis vanhempien tahdon mukaan, ja sopimus on ihmisten itsensä vastuulla. Tämä on sosiaalityöntekijöiden keskuudessa vahva diskurssi ja merkitsee sitä, että pyrkimys on tilanteessa todellakin ratkaisuun, ei prosessiin. Kompromissin löytäminen on yksi ratkaisu, mutta keskinäisen neuvottelun tuloksettomuuden perusteella työntekijä on aloitteellinen ohjaamaan ennemmin käräjäoikeuteen kuin jatkamaan asiakasprosessia. Tässä oli kuitenkin huomattavat erot niin sanotun

perheneuvolakäytännön omaksuneiden ja sopimusteknisen käytännön omaksuneiden työntekijöiden välillä. Perheneuvolakäytäntö on yhteydessä siihen, että sopimus kyllä syntyy, kun tarpeeksi hiotaan. (Antikainen 2004, 78.)

Perheneuvolakäytäntö tai sosiaalitoimessa sosiaalityöntekijöiden kanssa käydyt neuvottelut voisivat mielestäni ollakin monesti oikeuskäsittelyä hellempi, prosessinomainen tapa lähestyä lapsesta riiteleviä vanhempia. Kun perheneuvolatapaamisia olisi esimerkiksi muutaman kuukauden välein, saattaisi näin edistystä tapahtua pienin askelin ja lasta kuunnellen. Perheneuvolassa neuvotellen voitaisiin myös kokeilla erilaisia vaihtoehtoja siitä, mikä käytäntö olisi lapselle paras. Kun eroriita on pahimmillaan, ei välttämättä ole hyvä, että lapsen elämän kannalta suuret ratkaisut lyödään lopullisesti lukkoon – hidaskäytännön eteneminen ja vanhempien voimakkaimman kiivauden jäähtyminen saattaisi olla paikallaan. Hyvä kysymys onkin, tehdäänkö sopimukset ja päätökset lapsiasioissa niin nopeasti, ettei lapsen etu toteudu vaan ehkä vanhempien (tai yleensä toisen vanhemman) sen hetkinen etu.

Antikaisen (2004, 78) mukaan sopimuksen hiomisella eli prosessinomaisuudella näyttää olevan yhteys siihen, että jutut eivät etene käräjille. Mielenkiintoista Antikaisen mukaan on se, että siellä missä on vähiten resursseja (pienet kunnat), ei riittäviä juttuja lähetetä eteenpäin ja käytetään aikaa sopimuksen saamiseen, kun taas siellä missä on mahdollisuus siirtää asiakasasiat aina eteenpäin (suuret kunnat ja kaupungit) ei käytetä resursseja sopimiseen, vaan ohjataan käräjille tai perheneuvolaan. Antikainen huomauttaa, että nämä instanssit ovat yhteiskunnallisesti kalliimpia järjestelmiä kuin sosiaalitoimen palvelut.

Antikaisen (2007, 101) tulkinnan mukaan diskurssi lapsen edusta on osittain retorista puhetta. Käsite perustuu lakiin, joten Antikaisen haastattelemat sosiaalityöntekijät puhuivat lapsen edusta itsestäänselvyytenä. Lapsen edun käsite kuitenkin vaikutti työkäytäntöön ristiriitaisesti: laki edellyttää vanhempien sopimusratkaisua (laki ei kuitenkaan sano, että sosiaalityöntekijä voi jättää lapsen edun tutkimatta). Antikaisen tulkinnan mukaan ”rutiinisopiminen” ei ole lapsen edun mukainen silloin kun vanhemmat ovat kykenemättömiä aidosti sopimaan, mutta ovat kykeneviä allekirjoittamaan sopimukset.

7.2 Sosiaalityöntekijöiden kirjaamistavat ja kirjallinen työskentely

Tuomioistuin tarvitsee ratkaisunsa perustaksi selkeästi ilmaistuja tietoja. Kieliasun tulisi olla tavallista ymmärrettävää yleiskieltä. Mikäli joudutaan käyttämään diagnooseja tai muuta ammattikieltä, ne tulisi selostaa myös suomeksi. (Taskinen 2001, 75.) Tuomioistuimet eivät niinkään odota sosiaalitoimelta arvioita kuin havaintoja ja tosiseikkojen raportointia. Pitkälle meneviä tulkintoja ja johtopäätöksiä vanhempien ja lapsen käyttäytymisestä tai puheista on syytä välttää. On olennaisen tärkeää, että selvityksessä erotetaan toisistaan a) vanhempien kertomukset, b) selvitetty ja havaitut tosiseikat sekä c) työntekijöiden arviot ja johtopäätökset. Ilman muuta tietoa ei tule pitää totena vain toisen puolison kertomia asioita. Vähintäänkin on todettava, että käsitys on toiselta osapuolelta (esim. äiti kokee, että isä on käyttäytynyt uhkaavasti). (Taskinen 2001, 75.)

”Olosuhdeselvitykseen kirjoitetaan tosiasioita arkielämään liittyen, vanhempien kykyä toimia vanhempina ja vanhempien kotioloja, miten vanhemmat ovat mukana lasten koulunkäynnissä ja harrastuksissa. Tekstissä tulee käydä ilmi, mikä tekstistä on vanhempien kertomaa tyyliin: ...äidin mielestä, ...isän mielestä. Vanhemmista on pakko kirjata myös epätoivottavia asioita, mutta vanhempia on turha loukata, jos asioilla ei ole lapsen tilanteelle merkitystä”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Käräjäoikeudesta noutamistani olosuhdesuhdeselvityksistä käy ilmi, että tavallisesti kirjaamistavat ovat varsin käytännönläheisiä ja ymmärrettäviä. Ensimmäinen esimerkki on olosuhdeselvityksen lausunto-osuudesta, jonka ovat tehneet kasvatus- ja perheneuvolan sosiaalityöntekijä ja psykologi. Jälkimmäinen on puhtaasti sosiaalityöntekijöiden käsialaa.

”Kotikäynnillä Kalle ja Maija alkoivat esitellä kodin huoneita, omia lelujaan ja piirustuksiaan. Lasten välit keskenään ovat hyvin läheisen tuntuiset, molemmat kilvan esittelivät paikkoja. Maija kuitenkin myös yllättävän aggressiivisesti hakkasi Kallea päähän nyrkeillään. Kalle pakeni päätään pidellen pöydän alle ja isän viereen. Kotikäynnillä kävimme myös perheen rakenteilla olevassa talossa jossa lapset esittelivät taloa ja tulevat omat huoneensa. Maija halusi välttämättä esitellä maatilan lehmät navetasta. Lapset juoksivat ja leikkivät luontevasti pihalla koiran kanssa”. OLOSUHDESELVITYS 3 (lasten nimet muutettu)

”Vanhempia tavattaessa lapset ujostelevat jonkin verran alussa työntekijöitä, myöhemmin ovat hyvinkin reippaita. Molempien vanhempien luona on runsaasti leluja. Molemmilla vanhemmilla on lasten kanssa luonteva vuorovaikutus. Molemmat lapset ottivat kontaktia vanhempiinsa mm. hakeutumalla syliin ja pyytämällä leikkimään. Molemmat vanhemmat huomioivat lapsensa mm. juttelemalla, lohduttamalla ja ottamalla syliin”. OLOSUHDESELVITYS 10

Selvityksissä on otettu myös kantaa niin sanottuihin vaikeina pidettäviin asioihin, kuten epäiltyihin päihdeongelmiin.

”Lapset esittivät hyvin perustellen omat mielipiteensä nyt käsillä olevaan asiaan. He eivät näe äidin hakemusta yhteishuoltajuudesta tarpeellisena, sillä he eivät halua tavata ollenkaan äitiään. Tähän ratkaisuun he ovat päätyneet, koska äiti on nolannut heidät heille tärkeiden ihmisten läsnä ollessa esim. XX:n rippijuhlien aikana olemalla juovuksissa. Edelleen lapset kertoivat, että äiti ei ota heihin mitään yhteyttä muuten kuin ollessaan juovuksissa, jolloin he kieltäytyvät puhumasta puhelimeskään. He häpeävät äitiään”. OLOSUHDESELVITYS 7

”Selvityksiä on hankala tehdä, koska asiat ovat monimutkaisia. Usein kylläkin lastensuojeluasiat tai päihdeasiat tekevät valinnan helpommaksi”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Antikaisen mukaan huolto- ja tapaamisneuvottelu mielletään työntekijöiden keskuudessa asiakastyöksi. Tämän vuoksi riitaiset tapaukset siirretään työnjaollisesti muille tahoilla, silloin jos varsinaiseen työtehtävään ei varsinaisesti sisälly asiakastyötä (mikä tuntuu Antikaisesta merkilliseltä kun sosiaalitoimesta on kyse). Huomioitavaa kuitenkin on, että usein vaativaa huolto- ja tapaamisneuvottelua tekevät nimenomaan päälliköt tai yksikön esimiehet. Tämä merkinnee sitä, että huolto- ja tapaamisneuvottelu vaatii korkeaa ammattitaitoa ja kokemusta. Sosiaalityöntekijät kutsuvatkin rutiinisopimuksiksi niitä sopimuksia, joihin ei liity asiakastapaamisessa riitelyä ja nämä hoidetaan myös esimerkiksi suurten kaupunkien lastenvalvojen toimesta. (Antikainen 2004, 79.) Antikaisen (2004, 80) tulkinnan mukaan olennaista on, että samalla kun sosiaalityöntekijät kokevat heillä itsellään olevan asiantuntemus tutkia lapsen etua, olettavat he asiantuntemuksen itse huolto- ja tapaamisasioissa sosiaalityön ulkopuolelle esimerkiksi perheneuvolaan tai lastenpsykiatriaan. Antikainen kysyy, eikö tämä ristiriita kuvaa sitä, että sosiaalityö on jäsentymätöntä sosiaalityön

käytäntöihin liittyvän vähäisen tutkimustiedon vuoksi. Antikainen arvelee, että ehkä sen vuoksi ei luoteta omaan asiantuntemukseen. Tämä myös vahvistaa Antikaisen mielestä sitä, että käsiteltävänä asiana huolto- ja tapaamissopimus on vaativa ja resurssit sen hoitamiseen muun työn ohessa liian vähäiset.

7.3 Konsensuksen synnyttäminen

Sosiaaliviranomaisen tulee antaa olosuhdeselvitys annetussa määräajassa käräjäoikeudelle. Huoltoriidan kohtuullisen nopea, tasapuolinen ja ammattitaitoinen käsittely on sekä lapsen edun että vanhempien kannalta ensiarvoisen tärkeää. Oikeusministeriön vuonna 2005 teettämän selvityksen mukaan sosiaalitoimen selvitystyö kestää keskimäärin noin kuusi kuukautta. Joissakin kunnissa olosuhdeselvitys laadittiin jopa 4-5 kuukaudesta ja toisaalta osassa kuntia selvityksen tekemiseen meni aikaa peräti vuosi. (Valkama & Litmala 2006, 48.) Tekemiäni sosiaalityöntekijöiden haastattelujen perusteella keskimääräinen selvitysaika on kuukaudesta puoleen vuotta.

Antikaisen (2004, 77) mukaan resurssipulan vuoksi osalle työntekijöistä on vakiintunut käytäntö siten, että sopimukset tehdään heti eron jälkeen nopeasti, jopa ilman liitettä ja ensimmäisessä tapaamisessa. Antikaisen tulkinnan mukaan tällä voi olla suurempi todennäköisyys sille, että sopimukset uusitaan ja samat asiakkaat asioivat uudestaan. Antikainen jaottelee sosiaalityöntekijät kahteen osastoon – sopimusteknisiin sosiaalityöntekijöihin ja perheneuvolaotteella toimiviin sosiaalityöntekijöihin, mikä ilmi seuraavassa:

Sopimustekniset työntekijät painottavat sitä, että rutiinisopimus on ”lyhyt miitinki”, kun taas vastakohtana perheneuvolaotteella toimivat painottavat, että on tärkeää järjestää useita tapaamisia, jopa niin monta kuin tarvitaan sopimukseen pääsyyn. Tähän liittyen olen nimennyt ne työntekijöistä, jotka puhuivat rutiinisopimusten puolesta ja olivat valmiita tekemään ensimmäisten sopimusten jälkeen tarvittavat muutossopimukset sopimusteknisiksi työntekijöiksi (sopimustekninen käytäntö). Heidän vastakohtansa puolestaan kokevat hyvänä käytäntönä sen, että kerralla hiotaan sellainen sopimus, ettei sitä tarvitse muuttaa, eikä asiakkuus toistu. Tällaiset työntekijät olen nimennyt perheneuvolaotteella työskenteleviksi työntekijöiksi (perheneuvolakäytäntö). (Antikainen 2004, 82)

Antikaisen (2004, 84) mielestä sopimusteknisten sosiaalityöntekijöiden tulisi kiinnittää huomiota enemmän eron eri osapuoliin. Sosiaalityöntekijöiden rutinoitumisen riskinä on Antikaisen (84) mukaan, että he ehdottavat hyvin kaavamaisesti yleispätevää sopimusta: ”joka toinen viikonloppu perjantai-illasta sunnuntai-iltaan”, kun pitäisi tutkia yksilöllisesti perheen tilanne.

Kun lapsen vanhemmat asuvat eri paikkakunnilla, vastuu selvityksen laatimisesta on lähtökohtaisesti sen kunnan sosiaalitoimella, jolle tuomioistuin on pyynnön osoittanut. Joissakin tapauksissa sosiaalitoimet tekevät selvityksen yhteistyössä ja laativat siitä yhteisen kirjallisen asiakirjan. Esimerkiksi välimatkoista johtuen on kuitenkin tavallista, että sosiaalitoimet laativat kumpikin erillisselvityksensä kunnassaan asuvan vanhemman ja lapsen olosuhteista. Joissakin tapauksissa voi käydä niin, että sosiaalitoimien näkemykset parhaasta mahdollisesta ratkaisusta ja sen perusteluista eroavat tyystin toisistaan. (Valkama & Litmala 2006, 12.)

”Joskus se on niin, et on eriävät näkemykset, mut siinä onkin sitten käräjäoikeustilanteen edessä yrittäessään selvittää sitä mikä tässä on. Mutta kyllä niinku prosessien aikana sit saadaan, nyt jos mietin niitä neuvotteluja, joita me on käyty esimerkiksi muiden kuntien viranomaisten kanssa, ni sit on ollu tilanteita et ne näkemykset on ollu hyvin pitkälle samat. Et vaikka ei oo muuta vaihtoehtoa kummankaan kunnan viranomaisten mielestä, ku esimerkiksi valvotut tapaamiset, niin sit on tehty niinku yhteinen, niinku siis omat lausunnot, mut sit yhteenveto on sit samoilla kannoilla”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

”Kaksoiskuntalaisuudet ovat vaikeita selvittää. Voidaan tehdä niin, jos vaikka isä Espoossa, että Pohjois-Karjalan sosiaalityöntekijä matkustaa Espooseen, mutta tämä ei läheskään aina toteudu. Se on lapsen edun kannalta riski”.
SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 4 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”(Yhteistyö toimii) puhelimella. Käytännössä se toinen tekee selvityksen sen toisen osapuolen osalta. Siinä tietysti on hankalaa jos eroaa näkemykset. Henkilökohtaisesti ei vielä sellaista tilannetta oo kuitenkaan ollu”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

Haastattelemiä sosiaalityöntekijät kokivat niin sanotut kaksoiskuntalaisuudet haasteellisiksi selvitystyölle. Analysoin asiaa oman aineistoni tarkastelussa luvussa 10.

7.4 Ohjeistus vähäistä

Olosuhdeselvityksen ja etenkin kotikäynnin tekemiseen annetaan vähän opastusta kirjallisuudessa. Haastattelemieni sosiaalityöntekijöiden ja lastenvalvojien puheissa kävi ilmi ainoastaan Sirpa Taskisen laatima opas *Lapsen etu erotilanteissa*. Siinäkin mainitaan, että ”Oppaan esimerkit on tarkoitettu vain suuntaa-antaviksi omien työkäytäntöjen kehittämissä, koska asiakastyössä työntekijän persoonallinen ote on keskeisen tärkeää” (Taskinen 2001, 5). Isille erokirjan kirjoittanut Ralf Sund (2005, 86) pitää Taskisen kirjaa parhaana aiheesta tehtynä kirjaseinä. Sund kuitenkin harmittelee sitä, että kirjanen jää kovin yleiselle tasolle. Sundin mukaan sama havainto koskee kaikkea lasta koskevaa ohjeistusta, oli sitten kysymys lainsäädännöstä tai sosiaaliviranomaisten ohjeistuksesta. Antikaisen (2007, 137) mielestä sosiaalityön on luotava omaa eroauttamisen sosiaalitieteellistä tietopohjaa. Psykososiaalisemman sopimuspalvelun kehittäminen merkitsisi, että laki määritteli eri osapuolten huomioimisen sopimuspalvelussa. Tämä on Antikaisen (s. 137) mukaan perusteltua, koska työkäytännöt ovat pelkistyneet niin sanotuiksi sopimusteknisiksi toimenpiteiksi eivätkä täytä laaja-alaisia eroauttamisen käytäntöjä.

Sopimuspalvelu on kunnissa huonosti resursoitua, kirjoittaa Antikainen. Sopimuspalvelua ei ole tunnustettu merkittäväksi sosiaalipalveluksi. Sitä ei siten ole myöskään jäsennetty lastensuojelutyöksi, vaikka palvelu voi sisältää sekä ennaltaehkäisevää että korjaavaa lastensuojelutyötä. Lastensuojelunäkökulma tulisi nostaa näkyvämmäksi. Samalla palvelu tulisi arvioitavammaksi, koska lastensuojelutarpeen arviointi on kehittyneempää. (Antikainen 2007, 168.)

Lapsen edun avoin normi itsessään ei määritä sosiaalitoimen selvitystyössä vallitsevia teoreettisia lähtökohtia. Normi antaa huoltoselvityksen tekijälle niin väljän osoitteen, että normitavoitetta voidaan selvityksen valmistelussa lähestyä monin teoreettisin tavoin. Suomalaisen sosiaalityön ammattikirjallisuudessa tai sosiaalihalinnollisissa ohjeissa ei ole esitetty tietoa sosiaalitoimen huoltoselvitysten valmistelussa käytettävistä teoreettisista viitekehysistä. Sosiaalihalituksen vuonna 1983 laatimat ohjeet selvityksen tekemisestä eivät sisältäneet ohjausta teoreettisesta lähestymistavasta, mutta saivat kylläkin osakseen arvostelua. Myöskään sosiaalitoimelle suunnatussa, vuonna 2001 käsitellyssä oppaassa, joka sisältää ohjeistusta selvityksen tekemisestä, ei käsitellä selvitystyön teoriaperustaa. (Auvinen 2006, 114.)

”Ohjeet olosuhdeselvityksen tekoon voisivat olla nykyistä yksityiskohtaisemmatkin varsinkin uusia työntekijöitä ajatellen”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”No kyllä meillä tietty rakenne on minkä mukaan mennään, niinku sanoinki et tietyt semmoset otsakkeet minkä alle selvitetään asioita. Niin, no se rakenne on vakio hyvin pitkälti, mut sit asiat mitä siel tulee on ihan tapauskohtainen ja tilannekohtainen. Mut samat asiat, jos nyt vaikka kirjetetaan et ”äidin olosuhteet”, niin kyllä niihin samat asiat vaikka et selvitän asiaa A tai B, niin samoja asioita kartoitetaan. Et siinä mielessä ne selvittävät asiat ei pääsääntöisesti vaihtele. Et joissakin asioissa on saatettu selvittää enemmän sitä päihdeasiaa ja jossakin vaikka et mitkä on kodin olosuhteet esim. fyysiset puitteet et onko makuuhuoneita tarpeeks. Et jos isä ajattelee et lapset vaikka hänen luonaan viettäis paljon aikaa, mut siel on periaatteessa vaikka yksiö missä isä asuu”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

Eräät sosiaalityöntekijät olivat Taskisen mukaan huolissaan siitä, että heiltä saatettaisiin ruveta vaatimaan tiukasti oppaan esimerkkien mukaista työskentelyä. Käytännön työssä ei kuitenkaan voida aina menetellä mallien mukaan, ja esimerkiksi lapsen haastattelussa joudutaan etenemään joustavasti, lasta herkästi kuunnellen. (Taskinen 2001, 4.) Mitä tämä Taskisen mainitsema ”herkkyys” sitten käytännössä on, ei oikein käy oppaasta ilmi. Voidaanko herkkyydellä tarkoittaa esimerkiksi jonkinasteista ihmistuntemusta, jää arvoitukseksi. Tosin Taskinen (2001, 16) mainitsee, että ”Voidakseen auttaa lasta ja vanhempia ja selvittääkseen omia menettelytapojaan ja tunteitaan työntekijä tarvitsee koulutusta ja tukea. Kaikille avioerotilanteiden kanssa tekemisiin joutuville työntekijöille tulee järjestää lisäkoulutusta ja muita mahdollisuuksia hankkia lisätietoja perheongelmista, eroprosessin psykologiasta sekä lapsen huoltoon, elatukseen, avioliittoon ja eroihin liittyvästä lainsäädännöstä”.

8 PROSESSIN ETENEMINEN OIKEUTEEN

8.1 Merkittävät erimielisyydet johtavat käräjätupaan

Lapsen huoltoa koskevat asiat voidaan järjestää joko sosiaalitoimen vahvistamalla sopimuksella tai tuomioistuimen päätöksellä. Ellei lapsen huollosta tehdä varsinaista sopimusta tai päätöstä, huolto jatkuu samalla tavalla kuin ennen eroakin eli yleisimmin vanhempien yhteishuoltona. Käytännössä

on kuitenkin erotilanteissa varsin yleistä, että asiasta halutaan nimenomainen sopimus tai ratkaisu. Asioista voidaan sopia joustavasti, kun vanhemmat pystyvät yhteistoimintaan. Lasta koskevat kysymykset pyritäänkin ratkaisemaan ensisijaisesti sopimuksin. Huoltosopimuksessa voidaan sopia siitä, että 1) lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti (=yhteishuolto), että 2) lapsen tulee asua toisen vanhempansa luona, jos vanhemmat eivät asu yhdessä, että 3) lapsen huolto uskotaan yksin toiselle vanhemmalle (=yksinhuolto), että 4) lapsella on oikeus vanhempien sopimalla tavalla pitää yhteyttä ja tavata sitä vanhempansa, jonka luona lapsi ei asu. Sopimus vahvistetaan sosiaalitoimessa. Ennen sopimuksen vahvistamista sosiaaliviranomaisen on varmistettava se, että sopimus on lapsen edun mukainen ja että lapsen oma mielipide on otettu asianmukaisesti huomioon. Sosiaalitoimi voi vahvistaa sopimuksen tai jättää sen vahvistamatta, mutta sopimuksen muuttamiseen sosiaaliviranomaisella ei ole oikeutta. (Valkama & Litmala 2006, 9.) Mikäli tämä tie ei johda sovintoon, on edessä oikeudenkäynti. Panttila (2005, 11) muistuttaa, että lisäksi on lukuisia perheitä, jotka eivät kirjallisesti sovi lapsen tapaamisoikeudesta - tällöin lapsen tapaamisoikeus voi vaihdella satunnaisista tapaamisista tai täysin yhteydenpitoa vailla olevista vuorotteluasumiskäytäntöön saakka.

Jos vanhemmat ovat lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevasta asiasta erimielisiä, asian ratkaisee hakemuksesta käräjäoikeus. Käräjäoikeus voi tehdä päätöksen lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta myös avioeron yhteydessä käsiteltävänä niin sanottuna liitännäisasiana. Huoltoa koskeva kysymys voi tulla tuomioistuimen käsiteltäväksi myös lapsen elatusapua koskevan muutosvaatimuksen yhteydessä. Tuomioistuin voi myös päättää, että lapsen huolto uskotaan vanhempien ohella tai sijasta yhdelle tai useammalle henkilölle, joka on antanut tähän suostumuksensa lisäksi tuomioistuin voi tarvittaessa antaa määräyksiä huoltajan tehtävistä, oikeuksista ja velvollisuuksista sekä, jos lapsella on kaksi tai useampi huoltajaa, päättää tehtävien jaosta huoltajien kesken. Tuomioistuin voi siis ratkaista asian ikään kuin yhteishuolto- ja yksinhuoltomallien välimaastosta, täydentäen yhteishuoltopäätöstä tarkemmilla määrittelyillä huoltajien tehtävistä sekä vanhempien välisillä työnjakomääräyksillä. Tuomioistuin voi määrätä lapsen vanhempien yhteishuoltoon siten, että esimerkiksi lapsen asuinpaikasta, päivähoidosta, koulutuksesta, uskonnosta ja terveydenhoidosta päätetään yhdessä, mutta toinen hoitaa yksin kaikki muuta huoltajalle kuuluvat tehtävät ja arjen rutiinit. Tuomioistuin voi myös määrätä lapsen vanhempien yhteishuoltoon esimerkiksi siten, että toinen vanhempi vastaa kaikista huoltajalle kuuluvista tehtävistä toisen saadessa tietojensaantioikeuden. Toisella annetaan kaikki oikeudet saada erilaisia lasta koskevia tietoja eri viranomaisilta, mutta huoltoon kuuluvaa päätöksentekooikeus on vain toisella vanhemmalla. (Valkama & Litmala 2006, 10.)

Riitaisissa tapauksissa kysymyksen lapsen asumisesta, huollosta ja tapaamisoikeudesta ratkaisee hakemuksesta käräjäoikeus. Asia on pantava vireille sen paikkakunnan tuomioistuimessa, missä lapsella on asuinpaikka (HTL 13§). Hakemuksen voivat tehdä lapsen vanhemmat yhdessä, toinen vanhemmista, lapsen huoltaja tai sosiaalilautakunta (HTL 14 §). Sosiaalilautakunnan itsenäisellä puhevallalla on haluttu taata se, että lapsen edun vaatiessa asia saadaan tuomioistuimen tutkittavaksi, vaikka lapsen vanhemmat tai muut huoltajat olisivatkin asiassa passiivisia. (Valjakka 2002, 66.) Lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskevan asian ollessa vireillä tuomioistuimessa saattaa joissakin tapauksissa olla tarpeen saada väliaikainen määräys asiasta. Tuomioistuin voi siis antaa väliaikaisen määräyksen siitä, kenen luona lapsen tulee asua sekä tapaamisoikeudesta ja tapaamisen tai luonapidon ehdoista. (Valkama & Litmala 2006, 17.) Vaikka Valjakka ja Litmala mainitsevat, että väliaikaisen määräyksen tarkoitus ei ole ennakoida tulevaa tuomioistuinratkaisua, mielestäni väliaikainen määräys saattaa kuitenkin johtaa joissakin tapauksissa niin sanottuun status quo –tilanteeseen, eli toinen vanhemmista voi oikeuskäsittelyssä vedota asianajajansa välityksellä, että ”hyvinhän lapsi on minun luonani pärjännyt, joten jatketaan vain samalla linjalla”. Tavallaan väliaikaisratkaisu saattaa vahvistaa jo ennestään vahvaa vanhempaa, vaikka väliaikaisratkaisu on toki tarpeen esimerkiksi lapsen kohdistuvassa todennetussa väkivallan uhassa.

Tuomioistuimen pääkäsittelyssä otetaan huomioon sosiaalitoimen selvityksen ohella kaikki muutkin asian kannalta merkitykselliset kirjalliset todisteet. Lisäksi kuullaan molempia vanhempia, joilla on mahdollisuus esittää omat näkemyksensä asiasta. Myös asian kannalta tärkeitä todistajia voidaan kuulla. Tällaisia voivat olla esimerkiksi lähisukulaiset tai vanhempien uudet elämänkumppanit. Lapsen kuuleminen on aina oikeuden harkinnassa. (Valjakka & Litmala 2006, 14.) Lapsen kutsuminen kuultavaksi tuomioistuinkäsittelyyn on kuitenkin harvinaista, koska hänen mielipiteensä kartoitetaan useimmiten sosiaaliviranomaisten toimesta. Mitä vanhempi lapsi on, sitä enemmän hänen mielipiteellään tulisi olla painoarvoa. Yhtenä tärkeänä ikävuotena voidaan Suomessa pitää kahdettatoista ikävuotta: 12-vuotiaana lapsella on ehdoton itsemääräämisoikeus esimerkiksi huolto- ja tapaamisoikeuden suhteen (mm. Valkama 2002).

Valkama ja Litmala (2006, 22) kertovat, että yleisissä alioikeuksissa käsiteltyjen huoltoriitojen kokonaismääräksi voidaan arvioida noin 2 000 tapausta vuodessa. Näistä tapauksista valtaosa (80 %) käsitellään tuomioistuimissa niin sanottuina varsinaisasioina ja 20 prosenttia avioeron liitännäisvaatimuksina. Huoltoriitojen suhteellinen osuus on siis noin 4-5 prosenttia kaikista – joko sosiaalitoimissa tai tuomioistuimissa – vuosittain ratkotuista lapsen huoltoa, asumista tai

tapaamisoikeutta koskevista asioista. Kaikkiaan näitä asioita on käsitelty vuosittain siis noin 42 000 kappaletta, tiivistävät Valkama ja Litmala.

Empiiristen selvitysten mukaan lasten huoltoriitojen määrät ovat viime vuosina lisääntyneet. Lisäksi riidat ovat vaikeutuneet ja ovat usein kestoiltaan pitkäaikaisia. Pahimmillaan kiistely lapsen huollosta, asumisesta ja tapaamisesta saattaa kestää jopa vuosia. Asiantuntijoiden mukaan yksi syy riitojen yleistymiseen on isien aiempaa aktiivisempi rooli lasten elämässä. Toisaalta on esitetty, että avioeron syyllisyysperusteiden poistuminen avioerosääntelystä olisi osaltaan vaikeuttanut sovinnolliseen ratkaisuun pääsyä. Vanhempien parisuhteeseen ja sen päättymiseen liittyvät kiistat saattavat siis kanavoitua riitelyksi lapsen huollosta oikeudessa. (Valkama & Litmala 2006, 2.)

8.2 Olosuhdeselvitysten merkitys oikeustuomioissa

Selvityksen tarkoituksena on saada kattava kuva vanhempien ja lapsen sellaisista olosuhteista, joilla on merkitystä huolto- ja tapaamisoikeuspäätöstä tehtäessä. Selvitystä ei kuitenkaan tarvitse hankkia, jos on ilmeistä, että se ei ole tarpeen asian ratkaisemisen kannalta. Käytännössä selvitys pyydetään lähes kaikissa riitaisissa tilanteissa. (Eeva Valkama teoksessa Litmala 2002, 67) Valkaman ja Litmalan (2006, 46) tutkimusaineiston mukaan tuomioistuimien oli päätynyt osuhdeselvityksen hankkimiseen sosiaalitoimesta yli puolessa (55 %) huoltoriitatapauksia - se on vähemmän kuin aiemmin on oletettu. Tutkimusaineiston perusteella osuhdeselvitys on pyydetty herkimmin tilanteissa, jossa perheeseen oli kohdistunut ennen oikeudenkäyntiä tai sen aikana lastensuojelutoimia. Lähes puolessa tapauksista (47 %), joissa sosiaalitoimen selvitys oli pyydetty, perhe oli ollut tai oli edelleen lastensuojelun asiakkaana. Vastaavasti tapauksissa, joissa selvitystä ei pyydetty, lastensuojelun asiakkuus oli vain joka seitsemännellä (14 %) perheellä. Kaiken kaikkiaan näyttäisi siltä, että tuomioistuimien oli päätynyt osuhdeselvityksen hankkimiseen sosiaalitoimelta yleensä tilanteissa, joissa kysymyksessä oli uusperhe, huollon muutosasia, taustalla aiempia huoltoriitoja ja riitaista lapsen huoltomuoto sekä asuminen. Kynnys pyytää selvitys oli matalampi myös tapauksissa, joissa perheeseen oli kohdistunut lastensuojelutoimia tai lapsen vanhemmilla oli päihde- tai mielenterveysongelmia. (Valkama & Litmala 2006, 47.)

Mikäli oikeussaliin päädytään, näyttölee sosiaalitoimen tekemä osuhdeselvitys keskeistä osaa ratkaisua haettaessa. Tämän selvityksen merkitys on muuttunut sen jälkeen kun sosiaalitoimet ovat ryhtyneet kirjoittamaan raportteihinsa suosituksia siitä miten asia pitäisi ratkaista. Erittäin harvoin oikeusistuimet poikkeavat päätöksissään sosiaalitoimen suosituksista, vaikka oikeuden istunnossa

on mahdollista esittää monenlaista lisänäyttöä. Voidaan perustellusti väittää, että sosiaalitoimesta on tullut erittäin usein ratkaisun tekijä. (Sund 2005, 71.) Valkaman ja Litmalan (2006, 70) tutkimuksessa havaittiin, että 86 prosentissa tapauksia tuomioistuimen päätös oli sama tai osittain sama kuin sosiaalitoimen esittämä ehdotus asiassa. Vastaavasti noin joka seitsemännessä tapauksessa sosiaalitoimen ehdotusta ei Valkaman ja Litmalan mukaan hyväksytty miltään osin.

Haastattelemistani viidestä sosiaalityöntekijästä kaksi mainitsi tekemänsä olosuhdesuhdeselvityksen suhteesta oikeuskäsittelyyn. Toinen näistä sosiaalityöntekijöistä oli tyytyväinen siihen, että sai jälkikäteen tietää, miten asiasta oli päätetty käräjillä, eli mikä oli selvityksen merkitys päätökseen.

”Joo meille tulee sitten (tieto päätöksestä). Tai jos ei niin sit pyydetään niistä asioista mistä on annettu lausunnot, niin ne päätökset myös. Päälinjaukset on ainaki ollu semmosia mitä on sitten suositeltu”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

”Korkeammat oikeusasteet, lähinnä hovi, saattavat muuttaa kärjäpäätöstä ja vähätellä sosiaalityöntekijöiden ammattitaitoa”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2
(siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Siviilioikeudellisissa huolto- ja tapaamisriidoissa, joissa lapsen vanhemmat käyvät ankaraa keskinäistä kamppailua lapsen huoltajuudesta, asumisesta ja/tai elatuksesta on vaarana, että lapsen oikeuksien ja edun ensisijaisuus päätöksenteossa unohtuu. Huolto- ja tapaamisriidat voivat pitkittyessään kestää useita vuosia. On selvää, että eläminen jatkuvassa konfliktitilanteessa on lapsen edun vastaista. Vaikka huolto- ja tapaamisriidoissa puhutaankin lapsen oikeuksista ja edusta, saattavat ko. prosessit tosiasiasa muodostua vanhempien keskinäisten kaunojen purkautumistieksi, jolloin prosessia saatetaan ylläpitää pahimmassa tapauksessa jopa lapsen mielenterveyden kustannuksella. (Valjakka 2002, 58.)

Selvitystehtävästä sosiaalitoimi selvisi kaiken kaikkiaan tyydyttävästi. Selvittäjien asiantuntemus tosin oli prosessioikeudellisten kokemussääntöjen perusteella vaatimaton, sillä sosiaalityön arkielämän asiantuntijuuden kanssa kilpaili ”vanhemmat tietävät parhaiten” –tieto ja lakimiesten talonpoikaisymmärrys. Parasta sosiaalitoimen asiantuntemus oli siten lastensuojelukytkentäisten tapausten selvittämisessä, mutta toisaalta niissä törmättiin sosiaalityöntekijöiden puolueettomuutta ja tasapuolisuutta koskeviin ongelmiin. (Auvinen 2006, 535.)

Valtaosassa (65 %) huoltoriitatapauksia tuomioistuin oli päättänyt, että lapsen tulee asua äidin luona. Joka kolmannessa tapauksessa oli tehty päätös lapsen asumisesta isän luona. Loppuosassa tapauksia oli päätetty lapsen asumisesta vuoroviikoin kummankin vanhemman luona tai lasten asuminen oli jaettu siten, että osa lapsista asui äidin luona ja osa isän luona. (Valkama & Litmala 2006, 62) Valkaman ja Litmalan mukaan lapsen asumista koskevat tutkimustulokset poikkeavat sosiaalitoimen vastaavista tilastoista. Näyttää siltä, että tuomioistuinratkaisussa äitien osuus lapsen lähivanhempana on pienempi kuin sosiaalitoimen vahvistamissa sopimuksissa. Vuonna 2005 sopimuksista 82 prosentissa oli sovittu lapsen asumisesta äidin luona ja vain 18 prosentissa isän luona. Isien osuus lapsen lähivanhempana on siis jonkin verran suurempi tuomioistuinratkaisussa kuin sosiaalitoimessa vahvistetuissa sopimuksissa. (Valkama & Litmala 2006, 63.)

9 TEEMAHAASTATTELUIN SOSIAALITYÖNTEKIJÖIDEN AJATUSMAAILMAAN

Gradussani on käytetty aineistonhankintamenetelmänä teemahaastattelua, joka Hirsjärven ja Hurmeen (2001, 9) mukaan perustuu Mertonin, Fiskin ja Kendallin (1956) julkaisemaan kirjaan ”The Focused Interview”. Hirsjärvi ja Hurme (11) toteavat, että käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteissä tutkimushaastattelu eri muodoissaan on käytetyimpiä menetelmiä. Joustavana menetelmänä haastattelu soveltuu monenlaisiin tarkoituksiin, sitä voidaan käyttää lähes kaikkialla, ja sen avulla voidaan saada syvällistä tietoa. Tähän pyrkiminen on tavoitteena myös gradussani, sillä huoltajuuskiistoissa tehtävistä olosuhdeselvityksistä on tarjolla sosiaalityöntekijöille vähän ohjeistusta etenkin kotikäynnin toteuttamisen suhteen. Haastattelun etu on joustavuus. Kuten Tuomi ja Sarajärvi (2002, 75) toteavat, haastattelijalla on mahdollisuus toistaa kysymys, oikaista väärinkäsityksiä, selventää ilmausten sanamuotoja ja käydä keskustelua tiedonantajan kanssa.

Hirsjärvi ja Hurme (2001, 17) muistuttavat, että ihmistutkimuksessa todellisuus on sosiaalisesti konstruoitu. Kun puhumme todellisuudesta, on kyse meidän subjektiivisesta tulkinnastamme, joka perustuu siihen, mitä olemme yhteisössä oppineet. Tämä saattaa heijastua sosiaalityöntekijöille tekemissäni haastatteluissa ja käräjäoikeudelta hakemissani olosuhdeselvityksissä niin, että esimerkiksi lehtikirjoittelu, lakimuutokset ja sosiaalialan koulutuksen muuttuminen ovat vuosien saatossa muovanneet ajattelua ja näin näkyvät sosiaalityöntekijöiden työotteessa. Mainitsemani lehtikirjoittelu voi olla huolta esimerkiksi isien asemasta; lakimuutokset puolestaan saattavat koskea vaikkapa sateenkaariperheitä. Sosiaalialan koulutus myös elää muutoksessa hallintouudistuksissa ja uusien sosiaalityöntekijäsukupolvien astuessa työelämään.

Valtatekijät ovat keskeisiä sosiaalisessa konstruktiossa: ne joilla on valta, voivat myös määrätä käsitteiden sisällöstä ja käsitteiden välisistä rajoista ja varsinkin siitä, mitä kulloinkin pidetään esimerkiksi hyvänä kauniina tai hyväksyttävänä (Hirsjärvi & Hurme 2001, 18). Haastattelemani sosiaalityöntekijät selvästi kokevat tekevänsä tärkeää työtä ja tämä tyytyväisyys näkyy myös useissa muissa aihepiiriin liittyvissä tutkimuksissa. Mielestäni itsetyytyväisyys ja liiallinen ammattilypeys voi olla heikkouskin, sillä varmuus osaamisesta voi viedä herkkyyttä työskentelystä ja merkitä tukeutumista vanhoihin toimintatapoihin ja ajatukseen ”näin on aina tehty”. Perheet kuitenkin elävät muutoksessa (erojen yleisyys, sukupuoliroolien pikkuhiljainen höllentyminen sekä sateenkaariperheet ja maahanmuuttajatausteiset perheet), joten menneeseen takertuminen ei välttämättä ole ammatillisesti paras ratkaisu.

Hirsjärven ja Hurmeen (2001, 19) mukaan ihmistä ymmärtääkseen tutkimuksen on mentävä sinne, missä ihmiset elävät arkielämäänsä. Sen on otettava huomioon myös tutkittavien yksilölliset kontekstit. Vasta niistä käsin voidaan ymmärtää yksilöllisiä merkityksiä. Nämä ontologiset ja epistemologiset lähtökohdat vaikuttavat olennaisesti siihen, miten suhtaudutaan teemahaastatteluun tutkimusmenetelmänä ja varsinkin sillä saadun tutkimustiedon luotettavuuteen.

Sosiaalityöntekijöille tekemieni haastattelujen luotettavuutta pidän varsin suurena, sillä haastatellut kuvasivat pitkälti käytännön työtään ja työtapojaan. Esimerkiksi työtapojen uskon olevan sellaista kenttää, ettei siinä kovinkaan paljon puhuta asian vierestä. Toki oman työskentelyn kaunisteleminen ja ylikorostaminen on mahdollista, jotta haastattelija saisi pätevän kuvan haastateltavasta ammattilaisena.

Hirsjärven ja Hurmeen (2001, 20) mukaan haastattelutilanteessa tulee selvittää henkilöille, että heidän antamansa tiedot käsitellään luottamuksellisesti. Huomioon pitäisi ottaa, mitä seurauksia tutkimuksesta voi aiheutua kohdehenkilöille. Sosiaalityöntekijöille tekemissäni haastatteluissa toin ilmi luottamuksellisuuden ja sen, ettei haastateltavan henkilöllisyys paljastu valmiissa gradussa eikä sitä valmistellessakaan kellekään ulkopuoliselle. Sosiaalityöntekijät eivät kuitenkaan edusta niin sanottua tavallista ihmistä arjessa, koska he olivat esillä haastatteluissa työminällään omassa työhuoneessaan kesken työpäivän. Asiakkaiden yksittäistapauksia koskeva salassapito saattoi tosin aiheuttaa haastatelluille ylimääräistä ponnistelua ja itselleen muistuttelua salassapidon tärkeydestä. Hirsjärvi ja Hurme muistuttavat, että tutkijan eettinen velvollisuus on esittää tietoa, joka on niin varmaa ja todennettua kuin on mahdollista. Tämän seikan olen yrittänyt pitää koko ajan mielessäni, koska itselläni on taustalla huoltajuuskiista lapsestani, enkä halua omakohtaisten kokemusteni haittaavaan tai vääristävään aiheen käsittelyä. Oman taustani koen olevani kuitenkin paljolti

hyödyksi, koska olen seurannut huoltajuuskiistoista käytävää keskustelua tiiviisti vuosien varrella tilanteeni ja myös kiinnostukseni vuoksi.

Haastattelua käyttävälle tutkijalle aiheutuu usein päänvaivaa siitä, miten paljon tutkittavalle tulisi kertoa tutkimuksen tavoitteista ja yksityiskohtaisista menettelytavoista. Tutkija voi arvella, että tieto voi vinouttaa tuloksia tai muuttaa tutkittavan käyttäytymistä. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 20) Kävin keskustelua asiasta myös itseni kanssa: miten paljon kertoisin sosiaalityöntekijöille etukäteen graduni aihepiiristä. Päädyin kertomaan yleisesti, että minua kiinnostaa erityisesti olosuhdeselvitysten tekeminen huoltajuuskiistoissa. En erityisemmin maininnut isien asemasta tai voimakkaasti riitaisista eroista mitään, koska ajattelin tämän aiheuttavan kieltäytymisiä haastatteluista. Esimerkiksi isien asemasta on kuitenkin kirjoitettu viime vuosina runsaasti lehdissä sosiaalityöntekijöitä kritisoiden, joten ajattelin haastateltavien pelkäävän kyseenalaistavani heidän ammattitaitoaan ja kykyään käsitellä huoltajuuskiistoja sukupuolten kannalta tasapuolisesti. En ole varma, teinkö oikean ratkaisun, kun en maininnut isien asemaa tai riitaisia eroja koskevista kysymyksistäni etukäteen. Yksi haastattelu päättyi nimittäin konfliktinomaiseen tilanteeseen. Kysyin sosiaalityöntekijältä, onko hän törmännyt tilanteisiin, joissa toista vanhempaa yritettäisiin mustamaalata ja näin manipuloida sosiaalityöntekijää. Sosiaalityöntekijä vastasi ”Nyt älä kysy enempää” ja alkoi hermostuneesti selata papereitaan. Haastattelutilanne pääsi kuitenkin jatkumaan suostuttelun jälkeen, vaikka aluksi näytti, että sosiaalityöntekijä haluaa keskeyttää koko haastattelun.

Voin yhtyä Hirsjärven ja Hurmeen (2001, 35) näkemykseen siitä, että tutkimushaastattelun tekeminen kokonaisuutena vie aikaa. Haastattelusta sopiminen, haastateltavien etsiminen ja itse haastattelun toteutus vievät aikaa; niistä ei selviä puolessa tunnissa. Haastattelumateriaalin litterointi eli purkaminen on varsin hidasta puuhaa. Sosiaalityöntekijöiden teemahaastattelut kestivät kukin 45 minuutista 60 minuuttiin. Viidestä haastattelusta kaksi on litteroituja. Kaksi sosiaalityöntekijää kieltäytyi haastattelun tallentamisesta minidisc-laitteelle ja yhden kerran tallennin ei toiminut - kyseisessä vikatilanteessa tein kuitenkin muistiinpanoja kirjallisesti haastattelutilanteesta. Hirsjärvi ja Hurme mainitsevat, että vapaamuotoisen haastatteluaineiston analysointi, tulkinta ja raportointi on usein ongelmallista, koska valmiita ”malleja” ei ole tarjolla. Tässä suhteessa yritinkin olla varovainen, sillä ylilyöntejä ja liiallisia yleistyksiä on syytä välttää. Päädyin haastatteluun, koska esimerkiksi kyselylomake olisi mielestäni sivuutettu liian helposti. Myös jatkokysymysten tekeminen olisi ollut lomakkeessa mahdotonta sekä autenttisten tilanteiden havainnointi. Lomakkeeseen haastateltava voi kaunistella, hienostella ja laskelmoidakin asioita.

Haastattelut toteutin kunkin sosiaalityöntekijän työhuoneessa kahden kesken. Haastattelupyynnöt tein sekä puhelimitse että sähköpostitse – kumpaakin tapaa käyttäen kaikissa haastattelutapauksissa. Pyyntöihini suhtauduttiin positiivisesti; tosin sosiaalityöntekijöiden lomat haittasivat jonkin verran haastatteluajankohtien sopimista. Toteutin haastattelut kesällä ja syksyllä vuonna 2007. Mietin ennen haastattelujen aloittamista jo tietyt teemat kysymyksilleni. Teemat olivat pääpiirteissään: *1) mikä on olosuhdeselvitys, 2) minkälaisen ohjeistuksen olet saanut olosuhdeselvityksen tekemiseen, 3) miten kotikäynti toteutetaan, 4) minkälaisen ohjeistuksen olet saanut kotikäynnin toteuttamiseen ja 5) mitä mieltä olet julkisuudessa käydystä keskustelusta isien asemasta huoltoriidoissa.* Pidin huolta, että teemat tulivat kaikissa haastatteluissa käsitellyiksi, vaikka keskustelu välillä rönsyilikin. Rönsyily ja sen mukanaan tuoma vivahde huumoriakin oli tarpeen, koska se rentoutti monesti haastattelutilannetta.

Käytin teemahaastattelua, koska sen etuna on Hirsjärven ja Hurmeenkin (2001, 48) mukaan se, että se ei sido haastattelua tiettyyn leiriin, kvalitatiiviseen tai kvantitatiiviseen, eikä se ota kantaa haastattelukertojen määrään tai siihen, miten ”syvälle” aiheen käsittelyssä mennään. Sen sijaan jo nimi teemahaastattelu kertoo Hirsjärven ja Hurmeen mukaan siitä, mikä tässä haastattelussa on kaikkein oleellisinta, nimittäin sen, että yksityiskohtaisten kysymysten sijaan haastattelu etenee tiettyjen keskeisten teemojen varassa. Tutkijat jatkavat, että teemahaastattelu on puolistrukturoitu menetelmä siksi, että yksi haastattelun aspekti, haastattelun aihepiirit, teema-alueet, on kaikille sama.

Kieli ei neutraalisti heijasta todellisuutta, vaan kieltä on tutkittava sen tuottamien sosiaalisten merkitysten avulla. Kieli rakentaa, uusintaa ja muuttaa sitä sosiaalista todellisuutta, jossa elämme. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 51). Kielen merkitystä ja sen käyttämistä oli mielenkiintoista seurata ensinnäkin sosiaalityöntekijöille tekemissäni haastatteluissa. Haastatteluissa sosiaalityöntekijät käyttivät tavallista puhekieltä, josta virallisuus oli kaukana. Sen sijaan käräjäoikeudelle tehdyissä olosuhdeselvityksissä sosiaalityöntekijöiden (toki pääasiassa eri sosiaalityöntekijöiden kuin haastattelemieni) kieli on muuttunut viralliseksi. Mielestäni kuitenkin olosuhdeselvitysten kieliasu ei ollut niin virallista, että lapsiperheiden arjesta olisi jouduttu liian etäälle tai kieltä olisi ollut vaikeaa käsittää.

”Äiti seurustelee mutta eivät asu miesystävän kanssa yhdessä. Äiti asuu kaupungin vuokrataksiossa lasten kanssa. Lapsilla on kauniisti sisustettu oma huone. Keittiö on tilava ja olohuoneessa on äidin sänky. Pihapiirissä on lasten leikkipaikka. Toinen

lapsista kertoo viihtyvänsä hyvin asuinalueella, jossa asuu hänen kaksi ystäväänsä sekä mukavat naapurit. Lapsilla on naapurustossa omia ystäviä. Perheellä on koiria, akvaario ja hamsteri”. OLOSUHDESELVITYS 10

Todellisuus ja kuvauksemme todellisuudesta ovat monin tavoin yhteen kietoutuneita, toteavat Hirsjärvi ja Hurme (2001, 52). Omassa gradussani sosiaalityöntekijät ovat tärkeä tietolähde (eivätkä vain tunnetason peili), koska olosuhdeselvityksiä ei määritellä teoriakirjallisuudessa kovinkaan tarkasti.

10 OMAN AINEISTONI TARKASTELUA

10.1 Haastattelujen teemoittelua ja avaamista

Sosiaalityöntekijöille tekemäni viisi haastattelua päädyin teemoittelemaan. Luin ajatuksella teemahaastatteluna tekemiäni haastatteluja useaan otteeseen ja etsin sosiaalityöntekijöiden vastauksista esille nousevia seikkoja, teemoja. Pian huomasin, että haastattelumateriaalista löytyy varsin runsaasti samankaltaisuuksia. Merkitsin samankaltaisuudet erivärisillä tusseilla, jotta pystyin pitämään kokonaisuudet erillään. Päädyin neljään pääteemaan, jotka ovat: A) kotikäynti, B) sosiaalityöntekijöiden parityöskentely, C) kahden kodin periaate ja D) miesten asema huoltokiiistoissa. Näiden pääotsikoiden alle muotoutui 2-3 alaotsikkoa, joissa toistuivat puolestaan omat, yksityiskohtiin menevät teemansa.

A)Kotikäynti

- Lapsi ei ole tuomari
- Lasta kuullaan sivummalla
- Perheenjäsenet selvitetään

B)Sosiaalityöntekijöiden parityöskentely

- Vanhemmat asuvat eri paikkakunnilla: ”Hankalaa ja vaikeaa”
- Selvityksiin haetaan konsensus tai jätetään rinnakkaiset ehdotukset

C)Kahden kodin periaate

- Ei suosi käytäntöä

- Negatiiviset puolet korostuvat
- Vanhempien välien oltava hyvät ja välimatkan lyhyt

D)Miesten asema huoltokiistoissa

- Ei tunnusta väheksyvänsä
- Saattaa olla alalla ongelmana
- Isät tekevät tuloaan

10.1.1 Kotikäynti

Kotikäynnin (A) osalta huomasin sosiaalityöntekijöiden painottavan, että *lapsi ei ole tuomari*. Tällä haastateltavani toivat esille, että lapsen mielipide ei pelkästään ratkaise kokonaisuutta, eikä lasta voi kuulla sanasta sanaan. Lapsella on myös oikeus olla sanomatta mitään ja tämäkin oikeus olisi muistettava kertoa lapselle kotikäynnin yhteydessä. Eräässä vastauksessa sosiaalityöntekijä toi ilmi, että lapset ovat yleensä lojaaleja vanhemmilleen.

”No lapselta ei oikeestaan suoraan kysytä sitä, että onks sulla esimerkiksi kivempi olla täällä isän tai äidin luona, vaan ne on niinku semmoisia hyvin, no kysymyksen asettelu on semmonen, et se huomioi lapsen iän ja kehitystason, että miten lapsi ymmärtää kysymykset ja toisaalta niin, että hänelle aina kerrotaan siinä kuulemisen alussa, että hänen mielipide ei ratkaise sitä asiaa. Jos hän ei ymmärrä jotakin asiaa, niin hän voi kysyä ja hänen ei oo pakko vastata mihinkään kysymykseen tai et pyritään heti alkuun tekemään selväks se et mikä sen haastattelun tarkoitus on ja näin että. ...Se on tosiaan semmosta hyvin lepposaa jutustelua ja tosiaan siinä saatetaan kysellä ihan muitaki juttuja, että vaikka mitä teet vapaa-ajalla ja silleen lähtee liikenteeseen. Semmonen pehmittelyjutustelu siinä ja.” SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

”Joskus lapsi toivoo, että miksi ette ratkaise asiaa puolestani”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Lapsen kuuleminen järjestetään haastateltavien mukaan toisessa huoneessa tai ”eri tilassa” – eri tila voi tarkoittaa myös kasvatus- ja perheneuvolaa ja sen työntekijöiden tekemää kuulemista. Perheenjäsenten selvittäminen on kummassakin kodissa haastateltavieni mukaan tärkeää.

Perheenjäsenten selvittäminen tarkoittaa mahdollisten uusien kumppanien kartoittamista ja lapsen / lasten suhdetta heihin. Uuden kumppanin olemassaolo tulee tiettäväksi esimerkiksi silloin, kun näytetään huoneita ja esitellään nukkumispaikat.

”Yleensä ihmiset haluukin, että uusi kumppani on siinä. Ei varmaan automaattisesti kysellä semmosia, koska siellä näytellään huoneita ja kuka missäkin nukkuu.”

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

10.1.2 Sosiaalityöntekijöiden parityöskentely

Sosiaalityöntekijöiden parityöskentely (B) vaikutti haastattelun pohjalta olevan vaikeinta niissä tapauksissa, joissa *vanhemmat asuvat eri paikkakunnilla*. Nimenomaan adjektiivit hankalaa ja vaikeaa toistuivat vastauksissa, kun kyseessä olivat eri paikkakunnat. Nämä tilanteet vaativat haastateltavien mukaan yhteensovittamista ja puhelinneuvotteluja.

”Kaksoiskuntalaisuudet ovat vaikeita selvittää. Voidaan tehdä niin, jos vaikka isä Espoossa, että Pohjois-Karjalan sosiaalityöntekijä matkustaa Espooseen, mutta tämä ei läheskään aina toteudu. Se on lapsen edun kannalta riski”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 4 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Täysin yhtä linjaa haastateltavilla ei ollut siinä, *haetaanko selvityksiin konsensus vai jätetäänkö rinnakkaiset vaihtoehdot*. Selvityksen voi tehdä niin, että kummankin paikkakunnan sosiaalityöntekijät toteuttavat erilliset kotikäynnit ja tekevät erilliset lausuntonsa. Konsensusta saatetaan hakea esimerkiksi yhteisellä yhteenvedolla, vaikka sekään ei ole pakollinen – kummankin paikkakunnan sosiaalityöntekijät voivat siis esimerkiksi suositella sekä isää että äitiä lähivanhemmaksi. Haastattelujen pohjalta näyttää siltä, että joskus konsensusta hiotaan pitkään ja se haetaan jopa väkisin, mutta joskus taas sosiaalityöntekijöiden eriävät näkemykset tuodaan näkyville selkeästi eli periaatteessa saa olla rinnakkaisia ehdotuksia.

”Yleensä sosiaalityöntekijäparin konsensusta hiotaan melko pitkäänkin. Muistan tosin tapauksen, kun oikein suutuin, kun olivat eri mieltä”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2

(siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”Kun sosiaalityöntekijät tekevät työtään parina ja näkemykset ovat erilaiset, neuvotellaan yhteinen näkemys”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 4 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”Joskus se on niin, et on eriävät näkemykset, mut siinä onkin sitten käräjäoikeus tilanteen edessä yrittäessään selvittää sitä, mikä tässä on. Mutta kyllä niinku prosessien aikana sit saadaan, nyt jos mietin niitä neuvotteluja, joita me on käyty esim. muiden kuntien viranomaisien kanssa, ni sit on ollu tilanteita, et ne näkemykset on ollu hyvin pitkälle samat. Et vaikka ei oo muuta vaihtoehtoa kummankaan kunnan viranomaisten mielestä, ku esim. valvotut tapaamiset, niin sit on tehty niinku yhteinen, niin siis oma lausunnot, mut sit yhteenveto on sit samoilla kannoilla”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

”Sosiaalityöntekijöiden ei tarvitse ottaa kantaa esimerkiksi asumiseen. Käräjillä vanhempia kuullaan todistajina ja tämä voi tuoda uusia näkökantoja esille”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

10.1.3. Kahden kodin periaate

Kahden kodin periaate eli vuorotteluasuminen (C) herätti haastattelemissani sosiaalityöntekijöissä lähinnä kielteisiä tunteita: tiivistettynä ajatus oli, että sosiaalityöntekijä *ei suosi* periaatetta. Käytäntöä kuvailtiin pääasiassa niin, että se on harvoin toimiva eikä sitä ainakaan suositella vanhemmille. Lasta ei myöskään voi vastausten yleislinjan mukaan laittaa puoliksi ja nimenomaan yhden kodin periaate tarjoaa kiinnepohdan lapselle ja on näin ollen parempi ratkaisu.

”En suosi kahden kodin periaatetta. Lapsi kärsii. Yleensä vanhemmat tulevat 1-2 vuoden kuluttua muuttamaan sopimusta”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”Lasta ei voi laittaa puoliksi. Harvoin toimii esimerkiksi koulun alkaessa”.

SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 4 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”...Meillä on sosiaalityönjohtaja tehny semmoista linjaa, et hän ei lähe ensisijaisesti vahvistamaan semmoisia sopimuksia, joissa on esimerkiksi puolet ja puolet. Käytäntö

on osoittanu, että ne on sit harvoin toimivia, mut on semmosia tilanteita, joissa ne toimii tosi hyvin.” SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

Negatiiviset puolet korostuvat – haastateltavat toivat esille matkalaukkuelämän ja lapsen kärsimyksen. Koulun alkaessa puolestaan on ”kauheasti kirjoja”, jos lapset asuvat kaukana toisistaan. Kahden kodin periaate myös vaatii haastateltavien mukaan enemmän sopimista vanhempien välillä kuin yhden kodin periaate ja lisää lapsen vaihtotilanteita vanhempien kesken.

”...Kun miettii sitä, et lapsi on se joka vaihtaa esim. vuoroviikoin tai kahden viikon välein paikkaa ja pakkaa tavaransa, niin sitä voi miettiä sit jokainen aikuinen kohalleen et haluisko semmosta itelleen. Et en ainakaan ensikädessä lähde suosittamaan semmoista vaihtoehtoa”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

”Esimerkiks vaihtotilanteita voi olla enemmän. Sitä on hyvin vaikee sanoa kelle se toimii. Joskushan on ollu sellanen esillä, että olisi yksi asunto, jossa lapset asuis ja vanhemmat kävis siellä sitten vuorotellen. Käytännössähän se on aika vaikeeta ja vaatis yhden ylimääräsen asunnon”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

Mikäli haastateltavien puheessa oli aavistuksen verran myönteisesti kahden kodin periaatteeseen suhtautumista, korostettiin *vanhempien hyviä välejä ja lyhyttä välimatkaa*. Kahdessa vastauksessa viidestä mainittiin, että pitää asua lähekkäin ja olla hyvät välit.

”Joillakin se toimii ihan hyvin, on siitä kokemuksia. Pitää asua lähekkäin ja olla hyvät välit”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

10.1.4 Miesten asema huoltokiistoissa

Miesten asema huoltokiistoissa (D) tuli esille sosiaalityöntekijöiden vastauksissa siten, että päädyin tekemään alaotsikon *Ei tunnusta väheksyvänsä*. Äitien suosimista ei haluttu myöntää omassa persoonassa. Julkisuudessa käytyä kritiikkiä isien väheksymisestä huoltokiistoissa ”ei ymmärretty” eikä sosiaaliviranomaisten nähty olevan puolueellisia. Päinvastoin tuotiin esille, että väite viranomaisten puolueellisuudesta perustuu tyhjiin eikä omana ajatteluna ole, että äiti olisi isää parempi. Yksi vastaajista kertoi, että hänen työskentelypaikkakunnallaan päädytään isien ja äitien suosimisessa kutakuinkin ”fifty-fifty –tilanteeseen” – joskus on ollut niinkin että isää on suosittu

äitejä enemmän. Isän todettiin olevan yhtä hyvä lähivanhemmuuteen kuin äidin ja että isien rooli on vahvistunut.

”No mie en ymmärrä sitä, et sanotaan et viranomaset on puolueellisia, niinku oman koulutuksenikin puolesta on saanu semmoset periaatteet ja perusteet, et miten sitä työtä tehdään. Niin en ainakaan ite tunnista. En tiää sitten oonko jonku uuden sukupolven työntekijä, mut vaikeeta ois ajatella, et joku sit ajattelis lähtökohtasesti, et äiti on aina se parempi.” SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 1

”Vaikka olosuhdeselvitysten laatijat ovat lähinnä naisia, miehet eivät ole joutuneet alakynteen”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”Oon mä sitä joskus miettiny. Missä itekin oon ollu mukana, niin en oo ihan tarkkaan niitä laskenu, mutta ehkä jonkin verran enemmän on ollu niitä, että äiti on ollu se jolle se huolto on määrätty, mutta on ollu paljon miehiäkin. En koe, että kun lähetään selvitystä tekemään, että olis sellasta ennakoasennetta. Vastikään oli semmonen tapaus, että kun vanhemmat oli aika tasavahvoja, niin lasten huolto määrättiin isälle. Siinä kun käytiin niitä kotikäyntejä, niin lapset oli osan aikaa mukana ja siinä tehtiin havainnointia ja lasten mielipidettä kuultiin. Mun se on kyllä vähän... Voihan niissä kyllä perääkin olla. En lähe kyllä ite sillä asenteella hommiin, koska olen itekin mies.” SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

Laatimani alaotsikko *Saattaa olla alalla ongelmana* kuvaa, kuinka kahdessa haastattelussa viidestä myönnettiin miesten aseman saattavan olla joissakin tapauksissa heikohko. Kyseessä voivat olla sosiaalialan vanhat asenteet, vastasi yksi sosiaalityöntekijä. Toinen sosiaalityöntekijä sanoi varovaisemmin miettineensä asiaa joskus ja ajattelevansa että isien väitetyssä heikossa asemassa voi olla perääkin.

”Voi olla muun muassa sosiaalialan vanhoja asenteita. Tunnustan tämän. Se on ajattelua, että naiset ovat aina hoitaneet lapset. Sosiaalityöntekijän henkilökohtaisetkin elämäkokemukset vaikuttavat ratkaisuun ja ne pitäisi tiedostaa”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 2 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

Kahdessa haastattelussa viidestä sosiaalityöntekijät puhuivat isistä yhtä vahvoina toimijoina äitien rinnalla. Nimesin alaotsikon *Isät tekevät tuloaan*. Sosiaalityöntekijät mainitsivat isien roolien vahvistuneen muun muassa hoitovapaiden ja muun osallistumisen suhteen. Mies myös käy yhtä hyvin lähivanhemmaksi ja pystyy olemaan yhtä lailla huoltaja ja hoitamaan samat asiat kuin nainenkin.

”Tasavahvoja vanhempia on aika paljon, mikä on lapsen kannalta hyvä. Isien rooli on vahvistunut. Miehet ovat yhä useammin hoitovapailla ja osallistuvat ihan eri tavalla. Äiti on saattanut olla työelämässä ja isä on vastannut kotona arjesta.... Lapset jäävät usein asumaan äidin luokse. Tämä ihmetyttää minua, koska isä kävisi kyllä lähivanhemmaksi”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 3 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

”...Itse kyllä tiedän sen, että mies pystyy ihan yhtä lailla olemaan huoltaja ja samat asiat hoitamaan ja lasten kanssa toimimaan kuten äiti”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 5

”Isien laintuntemus on lisääntynyt”. SOSIAALITYÖNTEKIJÄ 4 (siteeraus pohjautuu muistiinpanoihin)

10.2 Olosuhdeselvitysten teemoittelua ja avaamista

Käräjäoikeudesta noutamani kymmenen olosuhdeselvitystä päädyin teemoittelemaan, kuten sosiaalityöntekijöiden haastattelutkin aiemmassa osuudessa. Luin ajatuksella olosuhdeselvityksiä useaan otteeseen ja etsin teksteistä esille nousevia seikkoja, teemoja. Merkitsin samankaltaisuudet erivärisillä tusseilla, jotta pystyin pitämään kokonaisuudet erillään. Rajasin olosuhdeselvitysten analysoinnin niihin osiin, joissa teksti oli selkeästi sosiaalityöntekijöiden tekemää: esimerkiksi psykologilausunnot tai kasvatus- ja perheneuvolan työntekijöiden (kuten lastenpsykiatrien) tekstit jätin analysoimatta. Päädyin kolmeen pääteemaan, jotka ovat: A) kodin fyysiset puitteet, B) vanhempien piirteitä sosiaalityöntekijöiden arvioimina ja C) lapsen käytöksen / mielipiteen kuvailu. Näiden pääotsikoiden alle muotoutui 2-4 alaotsikkoa, joissa toistuivat puolestaan omat, yksityiskohtiin menevät teemansa.

A)Kodin fyysiset puitteet (silmillä nähtävät)

- Asumismuoto ja asunnon kokoluokka

- Pelkästään lapsen asumiseen liittyvät suorat huomiot

B) Vanhempien piirteitä sosiaalityöntekijöiden arvioimina

- Vanhemman vaikutus lapseen
- Yhteistyön mahdollisuuksia vanhempien välillä
- Ristiriidat korostuvat
- Isä kadonnut

C) Lapsen käytöksen / mielipiteen kuvailu

- Vuorovaikutus vanhempaan
- Häpeä vanhemmasta

10.2.1 Kodin fyysiset puitteet (silmillä nähtävät)

Kodin fyysiset puitteet (A) halusin rajata pelkästään niihin havaintoihin, joita voi nähdä silmillä. Kaikki muu menee helposti tulkinnaksi, eikä se ole välttämättä ”totuus” tilanteesta. Esimerkiksi vanhemmat voivat kertoa, kuinka he ”aikovat laajentaa asuntoa”, mikä saattaa jäädä vain puheen asteelle. *Asumismuoto ja asunnon kokoluokka* vanhemman sen hetkisessä asunnossa sen sijaan on silmillä havaittava (tai papereista tarkastettava) asia. Asumismuoto kuvattiin ja koko neliöinä. Neliömäärän lisäksi kuvattiin huonemäärää ja -tyypittelyä. Myös se, onko asunto vuokra-asunto vai omistusasunto, mainittiin.

”Isä asuu omistamassaan omakotitalossa noin 3 km:n päässä kuntakeskuksesta.

Asunnossa on neljä huonetta ja keittiö, pinta-ala 97 m².” OLOSUHDESELVITYS 2

”Äiti asuu lasten kanssa avioeron jälkeen ostetussa kolmen huoneen ja keittiön asunto-osakkeessa kuntakeskuksessa. Asunto on kooltaan noin 80 m².”

OLOSUHDESELVITYS 2

”Isä asuu kaupungin keskuksen alueella. Hän on vuokrannut asunnon, jossa on 2 huonetta, avokeittiö, sauna ja parveke.” OLOSUHDESELVITYS 1

Pelkästään lapsen asumiseen suoraan liittyvät huomiot olivat muun muassa havainto lapsen omasta leikkipaikasta ja sängystä isän makuuhuoneessa tai ikiomasta huoneesta. Yhdessä selvityksessä mainittiin jopa olohuoneessa sijaitseva lasten yhteinen pelikone, jonka käyttövuorosta on riitaa. Koulun läheisyys, kauniisti sisustettu lastenhuone ja pihapiirin leikkipaikka sekä lemmikkieläimet ja lelut tuotiin myös selvityksissä esille.

”Lapsilla on kauniisti sisustettu oma huone... Pihapiirissä on lasten leikkipaikka... Perheellä on kaksi koiraa, akvaario ja hamsteri.” OLOSUHDESELVITYS 10

”Asuminen on järjestetty niin, että äiti ja nuorimmainen lapsi nukkuvat samassa huoneessa, toisella lapsella on oma huone ja kolmannella seinäkkein eristetty oma tila olohuoneessa. Olohuoneen pelikoneen ääressä on usein yksi tai useampi lapsista. Käyttövuoroista on riitaa.” OLOSUHDESELVITYS 2

10.2.2 Vanhempien piirteitä

Olosuhdeselvityksissä otettiin esille vanhempien piirteitä (B). Valitsin yhdeksi alaotsikoksi *Vanhemman vaikutuksen lapseen*. Sosiaalityöntekijät arvioivat muun muassa vanhemman puhetyyliä lapsesta tai kuinka vanhempi turvaa riittävän levon lapselle. Myös rangaistuskeinoja mainittiin. Lapsen kehityksen turvaamisesta ja vuorovaikutuksesta sekä lasten reagoititavoista erilaisiin tilanteisiin oli mainintoja.

”Isä kertoi lapsesta hyvin lämpimästi.” OLOSUHDESELVITYS 1

”Äidillä on vaikeutta turvat lapsille riittävä lepo ja uni. Koulussa on kiinnitetty huomiota lasten väsymykseen erityisesti maanantaisin. Lapset eivät tottele äidin kehotuksia ja rajoituksia. Isän käyttämät fyysiset rangaistukset (tukistaminen) eivät ole hyväksyttäviä. Vanhempien väliset pitkään jatkuneet ristiriidat heijastuvat lasten käyttäytymiseen muun muassa tappeluina.” OLOSUHDESELVITYS 2

”Isän luona asuessa lapsilla on turvallinen ja tasapainoinen kasvuympäristö ja lasten iän ja kehitystason mukainen hoito ja kasvatusta.” OLOSUHDESELVITYS 3

”Asianvalmistelijoille on selvitysprosessin myötä muotoutunut se käsitys, että molemmat vanhemmat pystyvät tarjoamaan lapsilleen riittävät fyysiset olosuhteet ja molemmat vanhemmat välittävät aidosti lapsistaan.” OLOSUHDESELVITYS 5

”Äiti pystyy isää paremmin tarjoamaan vakiintuneet ja turvalliset puitteet lasten kasvulle ja kehitykselle. Äidin työssäkäynti ja opiskelu eivät estä häntä huolehtimasta lapsista.” OLOSUHDESELVITYS 8

Yhteistyön mahdollisuuksia vanhempien välillä nähtiin toisinaan olevan, vaikka monessa tapauksessa korostettiin nimenomaan ristiriitaisuuksia. Vanhempi saattoi puhua toisesta vanhemmasta kunnioittavasti tai toinen vanhempi haluaa edistää lasten myönteisten ja läheisten ihmissuhteiden jatkumista toiseen vanhempaan ja tämän sukuun. Myöskään vanhempien väliset ristiriidat eivät välttämättä olleet niin suuria, etteikö yhteishuoltajuus onnistuisi.

” Vanhempien ristiriidat eivät ole niin suuria, etteikö yhteishuolto voisi toimia lapsen kohdalla”. OLOSUHDESELVITYS 10

”Lapsen äidistä isä puhui kunnioittavasti, vaikka äidin esittämät syytteet (alkoholisti) häntä kohtaan eivät isän mukaan pidä paikkaansa”. OLOSUHDESELVITYS 1

”Isä haluaa edistää lasten myönteisten ja läheisten ihmissuhteiden jatkumista mm. äitiin ja äidin sukuun”. OLOSUHDESELVITYS 3

Ristiriidat korostuvat kuitenkin voimakkaasti olosuhdeselvityksissä. Vanhempien välejä kuvataan tulehtuneiksi tai toimimattomiksi, ristiriidat heijastuvat lasten käyttäytymiseen, eivätkä vanhemmat pysty yhdessä pysty vastaamaan lapsen huoltoon kuuluvista asioista.

”Selvitystyön tekijöiden ja vanhempien yhteisessä neuvottelussa tuli selkeästi esille vanhempien tulehtuneet välit siten, että he jyrkin sanoin moittivat toinen toisiaan. Vanhemmat eivät antautuneet keskustelemaan lasten hyvinvointiin liittyvistä asioista ja erityisesti äiti piti tiukasti kiinni vaatimuksistaan huolimatta siitä, että todettiin lasten olevan jo lähes täysi-ikäisiä.” OLOSUHDESELVITYS 7

”Kuitenkaan yhteishuolto ei ole mahdollinen lapsen edun mukaisesti, koska vanhemmat eivät pysty yhdessä vastaamaan lapsen huoltoon kuuluvista tehtävistä ja tekemään yhdessä lasta koskevia päätöksiä”. OLOSUHDESELVITYS 5

”Vanhempien mahdollisuudet vastata yhdessä lasten huoltoon kuuluvista tehtävistä sekä tehdä yhdessä lapsia koskevat päätökset ovat perusturvalautakunnan näkemyksen mukaan lähes olemattomat vanhempien nykyisessä elämäntilanteessa ja yhteishuoltoa on vaikea käytännön tasolla toteuttaa”. OLOSUHDESELVITYS 6

Yhdessä olosuhdeselvityksessä (yhteensä kymmenen siis tarkastelussa) oli *isä kadonnut*. Isä ei ollut ennen katoamistaan osallistunut juurikaan lastensa huoltoon kummassakaan tapauksessa ja yhteydenpito oli katkennut.

”Kuulemisissa esille tulleiden seikkojen pohjalta on todettavissa, että isä ei ole osallistunut lastensa asioiden hoitoon eikä ole pitänyt yhteyttä lapsiinsa aikaisemmassa v. 2000 vahvistetussa sopimuksessa sovitulla tavalla. ...Soitettu numerotiedusteluun, isää ei ole heidän tiedoissa. Lähetetty kirje väestörekisterikeskuksesta saatuun poste restante osoitteeseen jossa ilmoitettu isälle päivämäärät varatuista ajoista jossa häntä kuullaan lasten huoltoa koskevassa asiassa. Lähetetty myös sähköpostitse sama viesti kuin postitse, sähköpostiosoitteeseen joka oli ilmoitettu Väestörekisterikeskukseen. Kun isää ei tällä tavalla tavoitettu on vielä soitettu isän asianajajatoimistoon. Asianajajatoimistosta ilmoitetaan että hekin ovat yrittäneet tavoitella isää, mutta eivät ole siinä onnistuneet. Täten emme ole voineet isän osalta tehdä kirjallista lausuntoa koskien alaikäisten lasten huoltoa ym.”. OLOSUHDESELVITYS 9

10.2.3 Lapsen käytöksen / mielipiteen kuvailu

Lapsen käytöstä tai mielipidettä (C) tuotiin esille olosuhdeselvityksissä muun muassa siten, mikä on *vuorovaikutus vanhempaan*. Tässä yhteydessä saatettiin mainita toimiva ja lämminhenkinen vuorovaikutus sekä kontaktin ottaminen vanhempiin hakeutumalla syliin tai pyytämällä leikkimään. Myös halu olla näkemättä toista vanhempaa tai vanhemman käyttämät fyysiset rangaistuskeinot tuotiin esille.

”Molemmilla vanhemmilla on lasten kanssa luonteva vuorovaikutus. Molemmat lapset ottivat kontaktia vanhempiinsa mm. hakeutumalla syliin ja pyytämällä leikkimään. Molemmat vanhemmat huomioivat lapsensa mm. juttelemalla, lohduttamalla ja ottamalla syliin.” OLOSUHDESELVITYS 10

”Lapset antavat keskusteluissa avoimen vaikutelman. ...Sosiaalityöntekijän näkökulmasta vaikuttaa siltä, että pojat olettavat isän voivan olla avuksi koulupulmien ratkaisemisessa. Pojilla on puutetta hyvistä harrastuksista ja isä voisi olla ohjaamassa ja mukana poikien harrastustoiminnassa.” OLOSUHDESELVITYS 2

”Lasten selkeästi ilmaisema mielipide on, että eivät halua huoltajuuttaan muutettavaksi yhteishuoltajuudeksi. Selkeästi perustellen he ovat myös ilmaiset tahtonsa olla tapaamatta äitiään”. OLOSUHDESELVITYS 7

”Isän käyttämät fyysiset rangaistukset (tukistaminen) eivät ole hyväksyttäviä”. OLOSUHDESELVITYS 2

”Lapsi vaikutti nauttivan isän seurasta ja toinen lapsi ei vierastanut isäänsä ja isä osoitti haluavansa hoitaa ja tavata molempia lapsia.” OLOSUHDESELVITYS 10

Lapsen suoranainen häpeä vanhemmasta tuli tulkintani mukaan esille kahdessa selvityksessä (yhteensä kymmenen).

”Lapset esittivät hyvin perustellen omat mielipiteensä nyt käsillä olevaan asiaan. He eivät näe äidin hakemusta yhteishuoltajuudesta tarpeellisena, sillä he eivät halua tavata ollenkaan äitiään. Tähän ratkaisuun he ovat päätyneet, koska äiti on nolanne heidät heille tärkeiden ihmisten läsnä ollessa esim. rippijuhlien aikana olemalla juovuksissa. Edelleen lapsen kertoivat, että äiti ei ota heihin mitään yhteyttä muuten kuin ollessaan juovuksissa, jolloin he kieltäytyvät puhumasta puhelimessestään. He häpeävät äitiään.” OLOSUHDESELVITYS 7

”Lapsi on kuulemisessa kertonut, että isän kanssa asioita on mahdotonta hoitaa, koska isää ei saa puhelimeen eikä hänen osoitettaan tiedä. Lapsi on kertonut, että isä vaihtaa osoitetta usein ja asuu ”aina uuden naisystävän luona”. Isän lapselle

soittamat puhelut tulevat aina eri numeroista. Edelleen lapsi on kuulemisessa kertonut, että isä on yleensä humalassa soittaessaan. Lapsen kertoman mukaan isä puheluissaan kertoo vanhoja, omia asioitaan, joita lapsi ei kertomansa mukaan ymmärrä.” OLOSUHDESELVITYS 9

10.3 Yhteenveto teoriakirjallisuuden viitekehystä ja aineiston analyysistä

Haastattelemani viiden sosiaalityöntekijän osalta näyttää siltä, että kotikäynnin suorittamisen osalta perusasiat ovat heillä tiedossa. Näitä perusasioita ovat tekemäni teemoittelut siitä, että lapsi ei ole huoltokiistassa tuomari (mm. Litmala 2002, 59 ja Auvinen 2006, 538), lasta kuullaan sivummalla ja vanhempien mahdolliset uudet kumppanit selvitetään. Yllättävän vähän haastateltavat kuitenkin nostivat esille esimerkiksi vanhempien työvuorojärjestelyjä tai tukiverkkoa (ystävät ja läheiset), joilla on suuri merkitys lapsen elämään. Haastateltavat eivät myöskään korostaneet, että lapsilta kysyttäisiin kotikäynnillä esimerkiksi lapsen mieltymyksiä ja taipumuksia (vaikka leikeissä ja harrastuksissa). Tässä on syytä muistaa, että ehkä luomani haastattelutilanne ei tuonut vain esille näitä seikkoja. Kenties sosiaalityöntekijät pitivät haastattelua niin virallisena tilanteena, että halusivat tuoda esille vain ”varmoja perusasioita”. Yksi varmoista perusasioista tosin on yleensä ollut niin sanottu arjen pyörittäminen eli vaikkapa ruuanlaittotaito. Miesten ruuanlaittotaidosta on ollut huolissaan muun muassa Jouko Huttunen (2001), joka ajattelee heikon ruuanlaittotaidon olevan riski huoltokiistassa menestymiselle. Näin saattaa ollakin, mutta ainakaan haastatteluissa sosiaalityöntekijät eivät pitäneet ruuanlaittotaitoa avainasiana. Olipa yhtenä kommenttina sekin, että ”Voi olla hyvä ja soveltuva lähivanhemmaksi, vaikka käyttäisi valmisruokaa”.

Sosiaalityöntekijöiden parityöskentelystä kysyminen tuntui olevan haastatelluilla jonkinlaista epävarmuuden aluetta. Kun vanhemmat asuvat eri paikkakunnilla, on se haastatelluille ”hankalaa ja vaikeaa”. Ehkä näin ei olisi, jos sosiaalityöntekijät olisivat saaneet kunnolliset ohjeet olosuhdeselvitysten tekoon. Muun muassa Auvinen (2006, 95) ja Antikainen (2004, 74) ovat todenneet, että olosuhdeselvitysten ja kotikäyntien toteuttamiseen ei oikein ole ohjeita. Selkeitä ohjeita ja työtapoja ei todellakaan taida olla, koska haastattelemani sosiaalityöntekijät olivat myös kokonaisuutena varsin erimielisiä olosuhdeselvityksen suositusosiosta. Osa oli sitä mieltä, että sosiaalityöntekijöiden on tehtävä konsensus vaikka väkisin ja jotkut taas sitä mieltä, että konsensusta ei tarvitse tehdä (suositukset lapsen edusta kun voivat olla sosiaalityöntekijöillä vastakkaiset ja erilliset). Mielestäni ainakaan konsensukseen väkisin pyrkiminen ei vaikuta lapsen edun mukaiselta ratkaisulta. Ehkä tällöin valtaa pitäisi jättää oikeusistuimelle – sillähän on

mahdollista hakea lisää lausuntoja ja todistajia lapsen edun selvittämiseksi. Pahimmillaan väkinäinen sosiaalityöntekijöiden yhteisymmärrys voi tietää lapselle haitallista kompromissia tai perinteiseen ratkaisuun tukeutumista pelkän perinteen ja ”maan tavan” mukaisesti.

Vuorotteluasuminen eli kahden kodin periaate herätti mielestäni yllättävän voimakasta vastustusta haastattelemisani sosiaalityöntekijöissä. En löytänyt kirjallisuudesta hälyttäviä tutkimustuloksia vuorotteluasumista vastaan, mutta siitä huolimatta haastatelluilla oli käytännöstä varsin kielteinen kuva. Yleiset ajatukset olivat ”lapsi elää matkalaukkuelämää”, ”lasta ei voi laittaa puoliksi” ja ”vaihtotilanteita on paljon”. Kuitenkin esimerkiksi Linnavuori (2007) ja osin Panttila (2005) näkevät vuorotteluasumisessa hyviäkin puolia. Samaa ovat tuoneet esille kevyemmässä ja mielipiteisiin pohjautuvassa kirjallisuudessa Sund (2005) ja Huttunen (2001).

Miesten asemasta huoltokiistoissa on puhuttu paljon julkisuudessa ja yleisin viesti on ollut, että isää kohdellaan epätasa-arvoisesti äiteihin verrattuna. Vuoden 2005 tilaston mukaan (Valkama ja Litmala 2006, 35) vain yhdessä prosentissa sosiaalitoimen vahvistamista sopimuksista lapsen huolto uskottiin yksin isälle. Nämä ovat siis tilanteita, joissa vanhemmat ovat sopineet lapsensa huoltajuudesta sosiaaliviranomaisten avustuksella. Mikäli tilanne oli edennyt huoltokiistaksi, oli oikeuskäsittelyjen perusratkaisuissa uskottu lapsen huolto yksin isälle kuudessa prosentissa tapauksia. Näistä luvuista ei käy ilmi, mitä suosituksia sosiaalityöntekijät olivat oikeusistuimelle antaneet. Haastatteleman sosiaalityöntekijät torjuivat julkisuudessa käydyn kritiikin äitien suosimisesta. Haastattelut näkivät, että heidän persoonaansa ei sopinut äitien suosiminen. Sosiaalityöntekijät korostivat näkevänsä isän ja äidin yhtä tärkeinä: isät eivät haastateltujen sosiaalityöntekijöiden mukaan olleet jääneet alakynteen.

Käräjäoikeudesta saamissani kymmenessä olosuhdeselvityksessä tuli hyvin ilmi, kuinka kotikäynti rakentuu - kotikäynti, josta ei juurikaan ole tarjolla ohjeistusta sosiaalityöntekijöille. Saamieni olosuhdeselvitysten perusteella näyttää, että kodin fyysiset puitteet (silmillä nähtävät tai papereista tarkastettavat) sosiaalityöntekijät osaavat luetella tarkasti. Selvityksissä kerrottiin muun muassa asumismuodosta, asunnon koosta sekä huonetyypittelystä ja -järjestelystä. Myös pelkästään lapsen asumiseen liittyvät suorat huomiot (lapsen oma huone ja sen sisustus, lemmikkieläimet ja jopa pelikone) kuvailtiin yksityiskohtaisesti. Vanhempien piirteiden kuvailussa oltiin mielestäni hatarammalla pohjalla. Piirteiden kuvailu oli sosiaalityöntekijöiden tuntemuksia ja arkikäytännöstä noussutta kokemusta. Esimerkiksi lausunto ”Isä puhui lapsesta lämpimästi”, on erittäin vaikea faktuaalisesti todentaa.

Vanhempien välisten ristiriitojen korostuminen ja korostaminen oli silmiinpistävää olosuhdeselvityksissä. Ristiriidoista kyllä mainittiin selvityksissä tiuhaan, mutta ristiriidoista kerrottiin useimmiten, että niitä vain ”on”. Ani harvoin huoltajuuskiistoja kuitenkaan on ilman ristiriitoja. Mielestäni ristiriidat olisi pitänyt perustella nyt tehtyä tarkemmin: mistä vanhemmat ovat eniten erimielisiä ja onko vanhemmilla vaihtoehtoisia, portaittaisia näkemyksiä, lapsen parhaaksi. Portaittaisia vaihtoehtoja käytetään oikeuskäsittelyissä, kun vanhempien asianajajat esittelevät isän ja äidin vaatimukset. Esimerkiksi yksinhuoltajuuden jälkeen äiti voi tyytyä yhteishuoltajuuteen ja vasta tämän jälkeen isän yksinhuoltajuuteen ja niin edespäin. Lapsen käytöksen ja mielipiteen kuvailussa sosiaalityöntekijät olivat olosuhdeselvityksissä mielestäni varsin tarkkaavaisia. Lasten vuorovaikutusta vanhempiin kuvattiin monesti, missä tosin on omat vaaransa: sosiaalityöntekijät astuvat psykologian kentälle, mikä ei ole sosiaalityöntekijöiden varsinainen ammattiala. On myös muistettavaa, että lapsi on yleensä lojaali vanhemmalleen, vaikka vanhempi häntä kohtelisikin huonosti.

Kirjallisuudesta en oikein saanut vastausta, mikä on kotikäynti tai olosuhdeselvitys, mutta nyt tekemäni tutkielman ansiosta olen hieman viisaampi. Sain siis tutkimusongelmaani (kuinka kotikäynti ja olosuhdeselvitys käytännössä tehdään, ja miten sosiaalityöntekijät näkevät vuorotteluasumisen) vastauksia. Käräjäoikeudesta saamieni olosuhdeselvitysten ja tekemieni sosiaalityöntekijöiden haastattelujen perusteella minusta näyttää, että sosiaalityöntekijöiden tulisi saada selkeät ohjeet esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriöstä tai lainsäädännöstä, kuinka kotikäynti ja olosuhdeselvitys tehdään. Esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden parityöskentelyyn ja kotikäynnillä tehtävään havainnointiin pitäisi saada ohjeistusta. Sosiaalityöntekijöiden liikkuminen psykologian kentällä olosuhdeselvitystä tehdessään voi merkitä ettei lapsen etu toteudu – sosiaalityöntekijän tuntemukset kun saattavat olla väriä ja johtua esimerkiksi vanhempien valtataistelusta ja jopa manipuloinnista. Myös vuorotteluasumisesta sosiaalityöntekijöiden tulisi saada mielestäni ajantasaista tutkimustietoa – vanhat vuosia toistetut ajatukset eivät välttämättä sovi 2000-luvun yhteiskuntaan ja 2000-luvun lapsille.

11 POHDINTAA

Tutkielmaani varten käräjäoikeudesta tilaamani kymmenen olosuhdeselvitystä ja tekemäni viisi teemahaastattelua antoivat mielestäni kohtuullisen hyvän vastauksen tutkimusongelmaani. Tutkimusongelmana oli, kuinka kotikäynti ja olosuhdeselvitys käytännössä tehdään, ja miten sosiaalityöntekijät näkevät vuorotteluasumisen eli niin sanotun kahden kodin periaatteen ratkaisumallina. Sosiaalityöntekijöille tekemissäni teemahaastatteluissa olisin voinut onnistua paremminkin: varsinaiset haastattelutilanteet kyllä mielestäni onnistuivat, mutta harmittamaan jäi se, että viidestä haastattelusta kolme oli muistiinpanoihin pohjautuvia. Sanatarkasti litteroidut haastattelut tuovat muistiinpanoja tarkemmin esille haastattelutilanteen todellisen kulun, ja haastattelijan tulkinnalle jää vähemmän sijaa. Koen kuitenkin saaneeni tarvittavan tiedon.

Vanhempien välisissä erokiistoissa helposti unohtuu pääasia eli lapsi. Vanhemmat saattavat ajaa omaa asemaansa ja miettiä huoltajuuskiistaa sukupuolten välisenä sotana. Vaikka kyseessä ei pitäisikään olla sukupuolten välinen sota, vaan lapsen edun etsiminen, väistämättä tulee mieleeni, osaavatko sosiaalityöntekijät ”unohtaa” vanhempien sukupuolen riittävästi olosuhdeselvityksiä tehdessään. Vanhemmat voivat kaunistella ja ylikorostaa tiettyjä taitojaan ja ominaisuuksiaan sukupuolen varjolla. Isä saattaa liioitella sosiaalityöntekijöille roolimallin merkitystään poikalapsen kasvattamisessa ja hyödyntää näin aiheesta tehtyjä psykologisia ja kasvatuksellisia tutkimuksia. Äiti puolestaan voi esiintyä sosiaalityöntekijöiden kotikäynnillä kodin hengettärenä ja liioitella taitojaan kotitöissä. Näiden ominaisuuksien korostamisen ja vanhempien toistensa mustamaalauksen yli sosiaalityöntekijöiden tulisi nähdä. Sosiaalityöntekijän tulisi myös ammattilaisena tiedostaa oma historiansa: esimerkiksi suhteensa vanhempiinsa ja omat arvonsa.

Kuten olen aiemmin todennut, sosiaalityöntekijöiden suorittamat kotikäynnit ja pitkälti niiden pohjalta tehdyt olosuhdeselvitykset kaipaavat mielestäni tarkat ja seikkaperäiset ohjeistukset. Ohjeistusten pitäisi seurata myös aikaansa esimerkiksi muuttuneiden sukupuoliroolien sekä sateenkaariperheiden ja maahanmuuttajataustaisten perheiden suhteen. Enää isä ei ole rahantuoja ja äiti pullantuoksuinen muori, vaan perheitä on monenlaisia ja tämän pitäisi heijastua myös sosiaalityöntekijöiden otteeseen. Mielestäni oli yllättävää, etteivät sosiaalityöntekijät kovinkaan usein ottaneet esille haastatteluissa tai lukemissani olosuhdeselvityksissä esimerkiksi vanhempien työvuorojärjestelyjä tai tukiverkkoa (ystävät ja läheiset), joilla on suuri merkitys lapsen elämään. Haastateltavat eivät myöskään korostaneet, että lapsilta kysyttäisiin kotikäynnillä esimerkiksi lapsen mieltymyksiä ja taipumuksia (vaikka leikeissä ja harrastuksissa). Myös sitä voidaan miettiä,

olivatko ylipäättään olosuhdeselvitykset tehty sillä tarkkuudella millä pitäisi. Onko siis todella niin, että kotikäynnit ja olosuhdeselvitykset tehdään käytännön kokemuksesta muodostuneen tavan perusteella, eikä niinkään esimerkiksi valmiin ohjeistuksen tai jopa teoreettisen ajattelun pohjalta? Minusta vaikuttaa, että monia sosiaalityöntekijöitä ohjaa käytännön kokemuksesta muodostunut tapa. Ehkä tätä käytännön kokemuksesta muodostunutta tapaa voisi myös olla tapa kuvailla vanhempien käyttäytymistä tai jopa luonteenpiirteitä. Olosuhdeselvityksessä saatiin esimerkiksi mainittua, että ”isä puhui lapsesta lämpimästi”. Tällaista on erittäin vaikea faktuaalisesta todentaa, onko todellisuudessa näin tapahtunut – kyseessä kun on sosiaalityöntekijän mielikuva ja henkilökohtainen tuntemus. Sosiaalityöntekijän tekemät sanavalinnat saattavat vaikuttaa olosuhdeselvitystä lukevan kärjätuomarin kantaan.

Alaan liittyvät tutkimustulokset pitäisi ottaa sosiaalisektorilla erityistarkkailuun: esimerkiksi viimeaikaiset myönteissävytteiset tulokset vuoroasumisjärjestelyistä tulisi pistää pohdintaan. Nyt kun näyttää siltä, että sosiaalityöntekijät edelleen hanakasti vastustavat vuoroasumista eli niin sanottua kahden kodin periaatetta. Monesti sosiaalityöntekijät näkevät vuoroasumisen kielteisenä puolena niin sanotun matkalaukkuelämän ja lapsen runsaat vaihtotilanteet vanhempien kesken. Mikäli kummatkin vanhemmat hankkivat lapselle vaatteita ja tärkeimpiä tarvikkeita koteihinsa, kuten vuoroasumisessa on tavallista, mielestäni matkalaukkuelämää ei synny. Itse asiassa perinteisessä yhden kodin periaatteessa (missä etävanhempi näkee lastaan vähän) matkalaukkuelämää on vuoroasumista enemmän: lähivanhempi kun pakkaa tarvikkeet isoon kassiin, eikä etävanhemmalla tavallisesti ole hankittuja vaatteita tai tarvikkeita tarpeeksi. Myöskään vaihtotilanteita ei vuoroasumisessa tule merkittävästi yhden kodin periaatetta enempää.

Mainitsin aiemmin, että lapsi unohtuu helposti vanhempien välisissä eroikiistoissa. Mielestäni sosiaalisektorin ja oikeusistuinten tulisi ottaa nykyistä huomattavasti enemmän huomioon lapsen ajatukset ja tahto. Tietenkään aivan pieneltä lapselta ei tule kysyä ”Haluatko asua isän vai äidin luona”, vaan enemmänkin sosiaalityöntekijöiden tulisi nähdä ajan kanssa lapsen elämää ja aidosti keskustelulla lapsen kanssa. Nyt monissa pitkälle jatkuneissa huoltokiistoissa voi olla, että lapsen asioita puidaan vuosia, eivätkä sosiaalityöntekijät ole nähneet pitkiin aikoihin enää lasta. Jäljellä ovat vain kiistelevät vanhemmat, jotka käyvät tiheästi sosiaalitoimistossa ja tekevät oikeudenkäynneistä elämäntavan. Mielestäni myös oikeusistuntojen puheenjohtajilla eli tuomareilla on liian suuri riski ajautua etäälle lasten elämästä. Suomeen tarvittaisiin erillinen perheoikeus, jossa olisi lasten asioihin vihkiytyneitä lainkäytön asiantuntijoita.

Kaiken kaikkiaan oikeudenkäyntejä olisi hyvä välttää mahdollisimman pitkälle; ne vievät aikaa, rahaa ja kiristävät vanhempien välejä, mikä taas kostautuu lopulta lapsille. Mielestäni Suomessa olisi hyvä liki pakottaa riitelevät vanhemmat esimerkiksi kasvatus- ja perheneuvoloiden sovitteluihin. Esimerkiksi vuodessa voitaisiin saada sorvatuksi lapsille suosiollinen tapaamissopimus pienin askelin edeten.

Vielä eroista puheen ollen: voiko avo- tai avioeroa nyky-yhteiskunnassa enää pitää suurena tragediana? Kuinka monessa ydinperheessä onkaan tilanne niin, että toinen vanhemmista on paljon poissa kotoa, ja suhde lapseen jää etäiseksi? Ehkä joissakin tapauksissa ero voi merkitä jopa tiiviimpää läsnäoloa vanhemmilta lapsen kanssa kuin ydinperhemalli. Ydinperheessä voidaan myös sortua sen tyyppiseen perinteiseen ajatteluun, että vain toinen vanhemmista (tavallisesti äiti) hoitaa lapset. Monelle miehelle ero voi olla ”kasvun paikka” – erotilanteen jälkeen ehkä opitaan tekemään kotitöitä ja löydetään itsestä hoivaava puoli.

KIRJALLISUUS

Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere.

Antikainen, Mari 2004. Sosiaalityöntekijän ammatillinen ymmärrys eroon liittyvässä huolto- ja tapaamisneuvottelussa. Foucaultlainen diskurssianalyysi pohjoissavolaisten sosiaalityöntekijöiden ammatillisista asiantuntijakäytännöistä. Lisensiaattityö. Kuopion yliopisto.

Antikainen, Mari 2007. Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamissopimuspalvelussa. *Social Worker's Expertise in the Service of Child Custody*. Väitöskirja. Kuopion yliopisto.

Anttonen, Anneli 2003. Lastenhoidon kaksi maailmaa. Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 159-185.

Autonen-Vaaraniemi, Leena 2008. Kodin tila, valta ja miesten käytännöt. Teoksessa Sevón, Eija ja Notko, Marianne (toim.) 2008. Perhesuhteet puntarissa. Gaudeamus Helsinki University Press Oy Yliopistokustannus HYY Yhtymä. Tammer-paino. Tampere. 188-205.

Auvinen, Maija 2006. Huoltoriidat tuomioistuimissa. Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana. Suomalainen lakimiesyhdistys. Gummerus Kirjapaino Oy.

Eräranta, Kirsi 2007. Olevasta tekijäksi? Teoksessa Vuori, Jaana ja Nätkin, Ritva (toim.) 2007. Perhetyön tieto. Tallinna Raamatutrukikoda. Osuuskunta Vastapaino. Tampere. 83-105.

Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki.

Hirsjärvi, Sirkka ja Hurme, Helena 2001. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsingin yliopisto. Yliopistopaino. Helsinki.

Huttunen, Jouko 2001. Isänä olemisen uudet suunnat. Hoivaisiä, etäisiä ja eroisia. PS-kustannus. Jyväskylä.

Jämsä, Juha 2004. Isä, joka on homo. Teoksessa Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere. 223-242.

Kivimäki, Riikka 2003. Perhe tuli työelämään. Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 186-201.

Kolehmainen, Jani 2004. Osallistuva isä – muuttunut mies? Teoksessa Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere. 89-108.

Korhonen, Merja 2004. Työssäkäyvä isä. Teoksessa Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere. 245-269.

Kuosmanen, Paula 2008. Ajallis-tilallinen queer-näkökulma lesboäitien ja naisparien perhesuhteisiin. Teoksessa Sevón, Eija ja Notko, Marianne (toim.) 2008. Perhesuhteet puntarissa. Gaudeamus Helsinki University Press Oy Yliopistokustannus HYY Yhtymä. Tammer-paino. Tampere. 131-152.

Kurki-Suonio, Kirsti 1999. Äidin hoivasta yhteishuoltoon. Lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat. Helsingin yliopisto. Suomalainen lakimiesyhdistys. Vammalan Kirjapaino Oy. Helsinki.

Kuronen, Marjo 2003. Eronnut perhe? Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 103-120.

Kuronen, Marjo ja Hokkanen Tiina 2008. Vanhemmuuspuhe ja sukupuolen tutkimisen vaikeus. Teoksessa Sevón, Eija ja Notko, Marianne (toim.) 2008. Perhesuhteet puntarissa. Gaudeamus Helsinki University Press Oy Yliopistokustannus HYY Yhtymä. Tammer-paino. Tampere.

Lammi-Taskula, Johanna 2004. Sukupuolijärjestelmä, vanhempainvapaat ja isät. Teoksessa Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere. 167-192.

Linnavuori, Hannariikka 2007. Lasten kokemuksia vuoroasumisesta. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Litmala, Marjukka 2002. Lapsen asema erossa. WSOY Lakitieto Oy. Helsinki.

Nätkin, Ritva 2003. Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 16-38.

Panttila, Raija 2005. Kahden kodin lapsuus. Katsaus lapsen vuorottelevan asumisen kirjallisuuteen ja käytännön toteutukseen. SOCCAn ja Heikki Waris –instituutin julkaisusarja 1/2005. Helsingin kaupunki / Digipaino. Helsinki.

Pyökkänen, Anu 2008. Miten oikeus määrittelee perheen? Teoksessa Sevón, Eija ja Notko, Marianne (toim.) 2008. Perhesuhteet puntarissa. Gaudeamus Helsinki University Press Oy Yliopistokustannus HYY Yhtymä. Tammer-paino. Tampere. 71-92.

Pyökkönen, Emilia 2009. Mikael Jämsänen taistelee oikeudestaan lapseensa. Isän oikeudet hukassa. A-lehdet Oy. Apu-lehti numero 22 28.5.2009. 24-25.

Rantalaiho, Minna 2003. Pohjoismaisen isyyspolitiikan isäkuva. Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 202-227.

Ritala-Koskinen, Aino 2003. (Uus)perhe lapsen silmin. Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 121-139.

Sevón, Eija ja Huttunen, Jouko 2004. Isäksi naisten kertomuksissa ja vähän miestenkin. Teoksessa Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere. 133-165.

Sevón, Eija ja Notko, Marianne (toim.) 2008. Perhesuhteet puntarissa. Gaudeamus Helsinki University Press Oy Yliopistokustannus HYY Yhtymä. Tammer-paino. Tampere.

Sinkkonen, Jari 1998. Yhdessä isän kanssa. WSOY. Juva.

Sund, Ralf 2005. Ero. Selviytymisopas miehelle. Kirjastudio. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Taskinen, Sirpa 2001. Lapsen etu erotilanteessa. Opas sosiaalitoimelle. Stakes. Oppaita 46. Gummerus Kirjapaino Oy. Helsinki.

Tuomi, Jouni ja Sarajärvi, Anneli 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Gummerus Kirjapaino Oy. Helsinki.

Valjakka, Eeva 2002. Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa Litmala, Marjukka 2002. Lapsen asema erossa. WSOY Lakitieto Oy. Helsinki. 53-91.

Valkama, Elisa ja Litmala, Marjukka 2006. Lasten huoltoriidat käräjäoikeudessa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224. Helsinki.

Vuori, Jaana 2003. Äitiyden ainekset. Teoksessa Forsberg, Hannele ja Nätkin, Ritva (toim.) 2003. Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus Kirja Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd. HYY Yhtymä. Yliopistopaino. Helsinki. 39-63.

Vuori, Jaana 2004. Isyyden mallit ja isien valinnat. Teoksessa Aalto, Ilana ja Kolehmainen, Jani (toim.) 2004. Isäkirja. Mies vanhemmuus ja sukupuoli. Osuuskunta Vastapaino. Otavan Kirjapaino. Tampere. 29-63.

Vuori, Jaana ja Nätkin, Ritva 2007. Perhetyön tieto ja kritiikki – johdanto perhetyön muuttuvaan kenttään. Teoksessa Vuori, Jaana ja Nätkin, Ritva (toim.) 2007. Perhetyön tieto. Tallinna Raamatutrükikoda. Osuuskunta Vastapaino. Tampere. 7-38.